

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

На правах рукопису
УДК 159.922.7-053.6:316.723

Юнак Любов Миколаївна

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
САМОІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ – ПРЕДСТАВНИКІВ
РІЗНИХ МУЗИЧНИХ СУБКУЛЬТУР**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Науковий керівник:
доктор психологічних наук, професор
Данилюк Іван Васильович

Київ – 2013

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
САМОІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ	12
1. 1. Психологічні закономірності та специфіка розвитку особистості в підлітковому віці.....	12
1. 2. Самоідентифікація як компонент ідентичності у підлітковому віці...	25
1. 3. Психологічні характеристики музичної молодіжної субкультури.....	43
Висновки до розділу 1.....	66
РОЗДІЛ 2	
ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ	
САМОІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ – ПРЕДСТАВНИКІВ РІЗНИХ	
МУЗИЧНИХ СУБКУЛЬТУР	70
2.1. Організація, процедура дослідження	70
2. 2. Обґрунтування методів та методик емпіричного дослідження.....	75
Висновки до розділу 2.....	91
РОЗДІЛ 3	
РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ	
САМОІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ – ПРЕДСТАВНИКІВ МУЗИЧНИХ	
СУБКУЛЬТУР	93
3.1. Характеристика вибірки.....	93
3.1.1. Психологічні характеристики самоідентичності субкультури рок...	99
3.1.2. Психологічні характеристики самоідентичності субкультури готика.....	103
3.1.3. Психологічні характеристики самоідентичності субкультури	

	3
хіпстери.....	108
3.1.4. Характеристики самоідентичності субкультури реп/ гіп-гоп	112
3.1.5. Психологічні характеристики самоідентичності субкультури емо	116
3.1.6. Психологічні характеристики самоідентичності субкультури хіпі	122
3.2. Особливості самоідентифікації підлітків з музичною субкультурою	128
3.3. Рекомендації стосовно врахування соціально-психологічних особливостей музичної самоідентичності підлітків	146
Висновки до розділу 3.....	157
ВИСНОВКИ	164
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	166
ДОДАТКИ	185

ВСТУП

Актуальність. У вітчизняній психології необхідність систематичного контролю за ходом психічного розвитку дітей та підлітків була визнана з початком становлення психології. З розвитку дитини закономірно робили висновки про особливе значення умов життя у розвитку дитини і необхідності психологічного супроводу за ходом цього процесу з метою виявлення навіть незначних, далеких від патології труднощів і відхилень, профілактики небажаних варіантів розвитку. Л. Виготський орієнтував усіх дослідників на вивчення «усіх особливостей кожного віку, всіх особливостей нормального та аномального розвитку, всієї структури та динаміки дитячого розвитку в їх різноманітті» (Л. Виготський, 1984).

Особливості підліткового віку в радянській психології та педагогіці висвітлювалися у працях Л. Виготського, Л. Божович, Д. Ельконіна, І. Кона, Л. Лебединської, В. Сухомлинського, Д. Фельдштейна та ін. У них зазначено, що саме в цьому віці з'являється почуття особистісної індивідуальності, формується важливе для особистості визнання самої себе, потреба у самоствердженні, рівноправному та довірливому спілкуванні з однолітками і дорослими. Характеризуючи позитивні зрушення, властиві психічному розвитку підлітка, більшість дослідників наголошують на нерівномірності, стрибкоподібності розвитку низки властивостей. Одночасна наявність рис дитячості й дорослості з очевидністю виявляється у типових для підліткового віку психологічних реакціях, які виникають при взаємодії з навколишнім середовищем (В. Ковальов, О. Личко).

У підлітковому віці дитина знаходиться під впливом щонайменше двох суперечливих тенденцій: установлення міжособистісних контактів з іншими людьми та формування особистісних властивостей. З одного боку, підлітковий вік — це час індивідуалізації, відкриття й утвердження власного унікального та неповторного «Я», а з іншого — час соціалізації, входження у світ людської культури й соціальних цінностей, зокрема залучення підлітків до певних молодіжних субкультур як реалізації потреби ескапізму та «втечі від

реальності», а отже, протиставлення себе панівній, офіційній культурі. У пошуках потрібних ідентифікацій підлітки виявляють, що вони не самотні, існують і інші з такими самими проблемами, і таким чином починають усвідомлювати, з якою саме субкультурою себе ідентифікувати (ототожнювати), оскільки, увійшовши в субкультуру, особа стає частиною цілого.

Дослідники вказують, що сьогодні недостатньо докласти зусиль у практиках покращення і розвитку себе (тобто мати багато засобів і знань). Сьогодні необхідні як інтенсивні практики становлення себе – занурення у потік буття (визначення ціннісно-сміслової позиції), так і здатність своєчасно дистанціюватися від потоку буття – змінити рівень мислення. Щоб стати сучасною, людині слід вірити не лише у свій вибір, а й у свій світ, що завдяки інтенсивності соціокультурних змін стає дедалі проблематичнішим (Е. Гідденс, О. Тоффлер, А. Турен, Ю. Габермас та ін.).

Формування особистості позначається на змінах і діапазонах її ідентичностей, що відображено в численних наукових поглядах, у яких ідентичність пов'язують із образом «Я» (Г. Теджфел, Дж. Тернер, З. Фройд), самооцінкою (М. Боришевський, С. Максименко, Т. Титаренко), самоставленням (М. Розенберг, В. Столін), Я-концепцією (Р. Бернс, В. Джемс, Д. Майерс) тощо. Проблему самоідентичності вивчали в контексті різних наукових підходів: структурно-функціонального (Ч. Кулі, Дж. Мід, Т. Парсонс); культурно-історичного (К. Джерджен та ін.); психоаналітичного (Д. Віннікот, П. Грінекр, Е. Еріксон, Х. Кохут, Г. Салліван, Х. Хартман та ін.), особистісно-діяльнісного (М. Боришевський, В. Мерлін, Т. Титаренко) тощо.

Проблема самоідентичності виникає тоді, коли необхідно забезпечити сталість розвитку такої міри, щоб в ускладнених ситуаціях соціальних відносин стало можливим позначення меж індивідуума і водночас збереження його зв'язку із значущими іншими, щоб забезпечити мінливість і спадкоємність розвитку інтрапсихічної реальності. Дослідники вказують, що для постсучасного світу порушення ідентичності є однією з характерних ознак.

Існує значна кількість публікацій, присвячених дослідженням особливостей ідентифікації особи з іншими (особами та групами), образу Я та специфіки його динаміки у процесі ідентифікації (професійної, економічної, політичної, педагогічної, статеворольової), потреби у самоідентичності та її реалізації у різних сферах соціокультурного буття. Однак проблема самоідентичності підлітків – представників різних музичних субкультур до цього часу залишається малодослідженою.

Актуальність і недостатня розробленість соціально-психологічних аспектів окресленої проблеми зумовили вибір теми дослідження «Соціально-психологічні особливості самоідентичності підлітків – представників різних музичних субкультур».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження пов'язане з науковими розробками, що проводяться на кафедрі соціальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка за темою: «Психолого-педагогічне забезпечення використання новітніх освітніх та інформаційних технологій у навчальному процесі ВНЗ» (номер держреєстрації 10БП016–01).

Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 8 від 20.01.2009 року), уточнена на засіданні вченої ради факультету психології зазначеного університету (протокол № 6 від 22.12.2011 року) та узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень у галузі педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 1 від 29.01.2013 року).

Об'єкт дослідження – самоідентичність особистості у підлітковому віці.

Предмет дослідження – соціально-психологічні аспекти самоідентичності підлітків – представників різних музичних субкультур.

Мета дослідження полягає у виявленні соціально-психологічних закономірностей та специфіки самоідентичності підлітків – представників музичних субкультур.

Робоче припущення полягає у тому, що самоідентичність з музичною субкультурою у підлітковому віці є одним із видів соціальної ідентичності (поряд із статевою, етнічною, становою, політичною, соціально-рольовою), а сама музика є значущим ідентифікаційним механізмом у цей віковий період. Вплив музики опосередковується особистісними особливостями підлітка-слухача і соціально-психологічними особливостями музичної субкультури, членом якої він себе вважає.

Відповідно до мети визначено такі **завдання**:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури з проблем самоідентичності в онтогенезі та у підлітковому віці зокрема.
2. Провести порівняльний аналіз сформованості самоідентичності, яка має різну природу та міру вираженості, як соціально-психологічної властивості підлітків.
3. Визначити особистісні, соціально-психологічні закономірності і специфіку самоідентичності підлітків – представників різних музичних субкультур та створити їх психологічні портрети.
4. Розробити рекомендації щодо психологічної роботи з підлітками, враховуючи особливості музичних субкультур.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали положення про закономірності становлення особистості (С. Максименко, М. Папуча, І. Пасічник); самосвідомості в підлітковому віці (В. Мухіна); проблеми та особливості соціальної ситуації у період підлітковості та здійснення спільної діяльності дитини з дорослим як чинника розвитку особистості (Б. Ананьєв, Я. Гошовський, М. Боришевський, Д. Ельконін, В. Павелків, І. Кон, О. Леонтєв, Д. Фельдштейн, Н. Жигайло, Ю. Курята та ін.); самоідентифікацію як компонент ідентичності в онтогенезі (Л. Божович, Л. Виготський, П. Гнатенко, Е. Еріксон, С. Максименко, П. Павленко) та особливості ідентифікації осіб із різними соціальними суб'єктами (Г. Дилігенський, П. Горностай, А. Коваленко); специфіку референтності молодіжних спільнот

стосовно підлітків і музичних субкультур зокрема (Н. Долгая, Є. Дуков, С. Іконнікова, А. Запесоцький, А. Зінченко, В. Луков, М. Мід); культуру та її вплив на розвиток особистості (І. Данилюк); психологічну структуру Я-образу та Я-концепції особистості (Р. Бернс, М. Боришевський, У. Джемс, В. Мухіна, Т. Титаренко); положення про самоідентичність як компонент соціальної (рольової), особистісної (Г. Теджфел), трансверсальної (Ю. Качанов) ідентифікацій, транстемпоральної інтегральної оцінки процесу саморозвитку людини (О. Лук'янов).

У ході розв'язання завдань використовувалися такі **методи дослідження**: *теоретичні* – аналіз, узагальнення, систематизація наукових даних щодо проблеми підліткової самоідентичності; *емпіричні* – спостереження, бесіда, психодіагностичні опитувальники та тести (тест М. Куна і Т. Макпартленда «Хто Я?»); діагностика емоційної сфери підлітків за методикою «Емоційної спрямованості» Б. І. Додонова; дослідження особистісних акцентуацій характеру за допомогою опитувальника К. Леонгарда–Г. Шмішека; визначення самооцінки за методикою Дембо – Рубінштейна (в модифікації А. М. Прихожан); виявлення еґо-захисних механізмів за допомогою опитувальника Плутчика–Келлермана–Конте «Індекс життєвого стилю»; методика вимірювання особистісного диференціалу; метод незакінчених речень (за вибірковими сферами – ставлення до себе, ставлення до майбутнього, минулого, протилежної статі, страхів, сім'ї та друзів); *методи математико-статистичної обробки емпіричних даних* – первинний статистичний аналіз, кореляційний і регресійний аналізи, статистичне порівняння середніх значень, f-критерій Фішера. Статистичну обробку даних здійснено за допомогою комп'ютерного забезпечення SPSS для Windows і ОСА.

Дослідно-експериментальна робота виконувалася серед користувачів соціальних Інтернет-мереж і в характерних для субкультури місцях проведення вільного часу (музичні клуби, паби, вулиці міста, підземні переходи). Загалом у дослідженні взяли участь 224 підлітки - представники різних субкультур віком від 12 до 17 років. Приналежність до кожної субкультури визначалась за

самоідентифікацією особистості підлітка, об'єктивним оцінюванням його улюблених виконавців, зовнішніх і стильових особливостей. Були залучені представники 7 субкультур по 32 особи від кожної – цієї кількості респондентів достатньо для проведення аналізу та визначення значущих і здатних до екстраполяції тенденцій. Для опису загальної сукупності застосовано дескриптивний аналіз вибірки, а також кореляційний аналіз. У кореляційному аналізі до уваги бралися зв'язки на рівні значущості $p < 0,01$ та міцністю зв'язку від 0,4 – для забезпечення значущості отриманих результатів.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що:

- *вперше*: встановлено специфіку взаємозв'язків компонентів самоідентичності підлітків – представників різних музичних субкультур і розроблено їх психологічні портрети; доведено, що міра сформованості самоідентичності у процесі підліткової ідентифікації з музичною субкультурою пов'язана із соціально-психологічними аспектами розвитку підлітка; з'ясовано, що під впливом музичної субкультури увиразнюється статева, соціокультурна, рольова тотожність, збагачується процес самоусвідомлення;

- *уточнено* трактування поняття підліткової самоідентичності як умови сталості особи у плинному соціокультурному світі, набуття почуття захищеності, потрібності, пошуку значущості власного Я;

- *набули подальшого розвитку* теоретичні уявлення про специфіку видів ідентичностей як складової самоідентифікації у підлітковому віці.

Практичне значення дослідження одержаних результатів полягає у тому, що теоретичні та емпіричні матеріали дисертаційного дослідження можуть використовуватися практичними психологами, соціальними працівниками, педагогами та батьками для оптимізації взаємодії підлітків із навколишнім соціокультурним середовищем; у розробці тренінгових і корекційних програм для роботи з підлітками; для підвищення ефективної взаємодії із соціальним середовищем. Теоретичні аспекти роботи можуть бути застосовані під час викладання навчальних курсів «Вікова психологія»,

«Соціальна психологія», «Психологія особистості», «Педагогічна психологія», «Соціальна психологія мистецтва», «Психологія творчості».

Основні результати дисертаційного дослідження впроваджено в навчально-виховний процес Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (акт про впровадження № 04 від 02.09.2013 р.), Рівненського державного гуманітарного університету (акт про впровадження № 174 від 09.09.2013 р.), загальноосвітнього навчального закладу I-III ступенів Подільського району м. Києва «Ліцей № 100 «Поділ» (акт про впровадження № 173 від 25.06.2013 р.).

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечувалися методологічною обґрунтованістю його вихідних положень, застосуванням методів, адекватних меті, завданням, об'єкту і предмету дослідження та використанням методів математичної статистики.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження обговорювалися та отримали схвалення на таких науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Становлення цінностей у психологічному вимірі соціального буття особистості. Соціальна мужність як цінність» (Львів – Кам'янець-Подільський, 2010); Міжнародній науково-практичній конференції «Л. С. Выготский и современная культурно-историческая психология: проблемы развития личности в изменчивом мире» (м. Гомель, Білорусь, 2010); Міжнародній науково-практичній конференції «Соціалізація та ресоціалізація особистості в умовах сучасного суспільства» (м. Київ, 2012); I Всеукраїнському конгресі із соціальної психології «Соціально-психологічна наука третього тисячоліття: досвід, виклики, перспективи» (м. Київ, 2010); на засіданнях кафедри соціальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (2008–2012 рр.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження опубліковано у 9 наукових виданнях, із яких 6 – у фахових виданнях у галузі психології.

Структура дисертації зумовлюється логікою дослідження та складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (210 найменувань, із них 25 іноземною мовою), а також додатків. Загальний обсяг дисертаційної роботи – 217 сторінок, основний зміст викладено на 165 сторінках. Робота містить 13 рисунків та 19 таблиць.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ САМОІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ

У розділі розкрито результати науково-теоретичного аналізу основних підходів і концепцій стосовно трактування самоідентичності та перебігу ідентифікації у підлітковому періоді онтогенезу. Узагальнено основні підходи стосовно закономірностей та особливостей підліткової та музичної самоідентичності та їхнього взаємозв'язку. Розкрито сутність субкультурного образу Я у самосвідомості підлітка, психологічні особливості взаємодії підлітків з референтними музичними субкультурами.

1.1. Психологічні закономірності та специфіка розвитку особистості в підлітковому віці

Чимало дослідників (Л. Божович, Л. Виготський, О. Власова, В. Давидов, Д. Ельконін, І. Кон, В. Мухіна, В. Моргун та ін.) зазначають, що для підліткового віку характерними є кардинальні зміни в організмі дитини на шляху до біологічної та соціальної зрілості, які зумовлюють виникнення нових психологічних утворень. Підлітковий вік характеризується інтенсивними перетвореннями в усій психічній сфері людини.

Як зауважила Л. Божович, «чинники біологічного і соціального порядку не визначають розвиток прямо; вони залучаються у сам процес розвитку, стаючи внутрішніми компонентами психологічних новоутворень, що виникають при цьому. Новоутворення, які виникли, самі починають виступати внутрішніми чинниками розвитку» [16, с. 131]. При цьому «сутність культурного розвитку полягає в тому, що людина оволодіває процесами власної поведінки» [29, с. 316]. Дедалі вагомішу роль у розвитку набуває власна активність особи.

Суттєві зрушення відбувається у формуванні інтелектуальної діяльності. Цьому вікові особливо властиві прагнення до пізнання, формування

абстрактного мислення, творчий підхід до інтелектуальних проблем. Сприймання, пам'ять, увага досягають рівня високої продуктивності й вибірковості. Формується опосередкований характер цих психічних функцій. У свідомості та поведінці значної ролі набувають сексуальні інтереси. З'являється підвищена увага до своєї зовнішності, активно засвоюються стереотипи поведінки, пов'язані з усвідомленням своєї статевої приналежності. Підвищується інтерес у процесі міжособистісної взаємодії до представників протилежної статі. Завдяки інтенсивному біологічному розвитку організму формується новий образ фізичного «Я» [59, 72, 80 та ін.].

Інтенсивного розвитку набувають вольові риси: настирливість, наполегливість у досягненні мети, вміння долати перешкоди й труднощі, здатність до цілеспрямованої вольової діяльності. Активно формується самосвідомість і самооцінка, виникає підвищений інтерес до оцінки іншими людьми своїх особистісних властивостей. Відбуваються суттєві зрушення в інтересах, розвиваються духовні потреби, вибудовується нова ієрархія ціннісних орієнтацій, починає вироблятися власний світогляд, ставлення до соціуму, людей, до себе.

У підлітка відбувається становлення особистості як такої, що саморозвивається, є самоорганізованою системою, він стає суб'єктом розвитку як цілеспрямованого самовдосконалення [108, с. 54]. У підлітка формується свідомо «справжня» особистість, тобто особистість народжується вдруге [83]. Для психіки характерною є внутрішня суперечливість, невизначеність рівня домагань, підвищена сором'язливість і водночас агресивність, схильність приймати крайні позиції та точки зору. Головною особливістю підліткового віку є відкриття внутрішнього «Я», усвідомлення власної індивідуальності та її властивостей [15; 30; 184; 113].

Підлітковий вік традиційно розглядають як період суттєвого емоційного стресу. Кожен підліток має свою конкретну соціальну і психологічну ситуацію, яка дає змогу або не дозволяє йому «органічно вбудуватися» у спільноту дорослих, ідентифікуючи себе як окремих і незалежних особистостей [186; 187;

165]. За Е. Еріксоном, криза підліткового віку називається кризою ідентичності і має прояв у бажанні підлітків відмежуватися від світу дорослих, приміряти якомога більше соціальних ролей, щоб зрозуміти, хто вони насправді. «Вони приміряють ролі як одяг і, якщо якась підходить за розміром та іншими параметрами, залишають її собі, щоб зробити частиною своєї дорослої особистості» [177, с. 62]. Підлітковий вік розглядається як перехідний від дитинства до дорослості. Із цим пов'язане виникнення почуття дорослості як центрального психологічного новоутворення підліткового віку (Д. Ельконін, Т. Драгунова та ін.). Відбувається своєрідна переорієнтація дитячих норм і цінностей на норми і цінності дорослих. Прагнучи задовольнити цю найбільш актуальну, соціальну значущу потребу і посісти гідне місце серед однолітків і дорослих, підліток змушений постійно звертатися до аналізу своєї поведінки та діяльності, порівнювати себе зі значущими іншими, зважувати свої можливості, відшукувати власні недоліки, замислюватися над самовдосконаленням [159]. Відбувається поглиблення та диференціація пізнавального процесу, звернення до світоглядних проблем, інтерес до власної особистості та статусу у суспільстві, прив'язаність до ровесників. Наявний зсув у самостійному аналізі соціальних явищ [183].

Дорослість формується у практиці стосунків з оточуючими, що побудована за зразком стосунків дорослих, та відбувається в діяльності, у якій підліток орієнтується на зразки та еталони дорослих. Прагнення до дорослості відображається у бажанні бути самостійним у всьому: в навчанні, праці, виборі друзів і дозвіллі. Підліток хоче сам приймати важливі рішення та активно захищає свою позицію. Вирішальна роль у психічному розвитку підлітка належить передусім системі соціальних відносин, конкретним соціальним обставинам життя. Дослідники вважають вплив соціального середовища вирішальним у становленні нового рівня самосвідомості у підлітковому віці, в якому різні види ідентифікації (статева, рольова, соціальна, музична) є її складовими (Л. Божович, В. Мухіна та ін.). Це зумовлюється появою якісно нової соціальної ситуації розвитку, яка визначає стиль і життя дитини.

Особливої значущості набувають малі соціальні групи, в яких підліток взаємодіє з іншими особами. Насамперед це стосується сім'ї, школи, друзів, референтних груп тощо.

Особливості підліткової психіки визначаються насамперед розривом, дисоціацією між зрілістю фізичною, психічною і соціальною. Саме ця дисоціація і зумовлює визначення підліткового віку як «складного». Для поведінки підлітків характерними є специфічні дитячі та підліткові реакції. Вони є поведінковою формою прояву механізмів психологічного захисту. До реакцій дитячого віку належать реакції: а) відмови (має вираження у відмові від звичних форм поведінки – контактів, домашніх обов'язків, навчання тощо – соціальною причиною є різка зміна умов життя, а психологічною – психічна незрілість, риси невротичності, гальмування); б) протесту або опозиції (має прояв у протиставленні своєї поведінки стосовно потрібної: демонстративна бравада, прогули, втечі, крадіжки тощо); в) імітації (має прояв у наслідуванні підлітками дорослих, які імпонують їхнім ідеалам. Це може бути підліток, який мріє стати зіркою, наслідує в манерах улюбленого співака. Така реакція характерна для особистісно незрілих підлітків, інколи навіть для тих, хто потрапив у асоціальне середовище); г) емансипації (має прояв у прагненні компенсувати свою неспроможність в одній сфері успіхами в іншій); д) гіперкомпенсації (зумовлена прагненням досягти успіху саме в тій сфері, в якій підліток виявляє найбільшу недолугість, наприклад, зайнятися видом бойового мистецтва за наявної фізичної слабкості).

Описані реакції можуть бути представлені у варіантах поведінки як норми для цього вікового періоду, так і тих, що призводять до шкільної та соціальної дезадаптації. У підлітковому віці згадані реакції зберігаються, проте поряд із ними з'являються й інші типи реакцій. Зокрема, реакція емансипації («незалежності»). В її основі лежить характерна для підлітків потреба у вивільненні від контролю та опіки дорослих, протест проти встановлених правил і порядків, прагнення незалежності, самостійності й самоствердження себе як особистості. Вважаючи себе дорослим, підліток протестує проти

дріб'язкової опіки, контролю, змушеної слухняності. Формою протесту може бути грубість, упертість, замкненість. Надмірно виражена реакція емансипації характеризується бродяжництвом, створенням неформальних, зокрема асоціальних груп. Доволі часто між підлітками та дорослими виникають розбіжності в художніх смаках, поглядах на моду, форми проведення дозвілля. Рідше предметом суперечностей стають питання споживчих орієнтацій, світогляду, культурних уподобань, політичних поглядів тощо.

Одним з проявів такої реакції є «підліткова субкультура», яка передбачає специфічні, відмінні від прийнятих у дорослих смаки, манеру поведінки, моду, мову (молодіжний сленг) тощо. Складність взаємин підлітка і дорослого полягає ще й у тому, що, з одного боку, підліток прагне до самостійності, протестує проти опікування і недовіри, а з іншого – стикаючись з новими життєвими труднощами, відчуває тривогу і побоювання, чекає від дорослого допомоги і підтримки, проте не завжди хоче це визнавати.

Середовище ровесників є специфічною формою взаємодії і комунікації дітей і підлітків, а спілкування з ними є чинником формування особистості. Підліткова група може стати головним регулятором поведінки підлітка [84]. Характерною є реакція групування з однолітками (конформність). Прагнення дітей і підлітків до групування має філогенетичне коріння і має, по суті, інстинктивний характер. У спілкуванні з однолітками підліток отримує необхідні знання про життя, які за певних обставин йому не надають дорослі. У групі однолітків виробляються підлітком навички соціальної взаємодії. Зокрема він може виступити в ролі лідера, підлеглого, аутсайдера та ін. Провідною у підлітка стає потреба у спілкуванні, проте достатньо вибіркового, тобто передусім з ровесником, який володіє певними якостями. На перший план виступає спілкування з ровесниками, «інтимно-особистісне» (за Д. Ельконіним, 1971) «спілкування в діяльності» (за В. Давидовим, 1974). Важливою формою міжособистісних відносин підлітків є дружба, яка відрізняється високим ступенем вибіркової, стійкості й інтимності. Психологічна цінність дружби у цьому віці полягає в тому, що вона слугує водночас школою саморозкриття і

школою розуміння іншої людини. Змішана різностатева дружба може бути проявом любові. Проте об'єкти любові та сексу у підлітків найчастіше не тотожні. Звідси, з одного боку, – спрощене ставлення до статевої близькості, з іншого – десексуалізація всього того, що стосується «справжньої» любові, образу ідеального коханого чи коханої.

Хобі-реакція підліткового віку полягає у появі вираженого стійкого інтересу до чогось, що супроводжується такими складними почуттями, як одухотвореність, захопленість, закоханість тощо. Для багатьох підлітків захоплення є засобом самовираження, комунікації, їхньої ідентифікації до собі подібних, зрештою, засіб досягнення певного статусу в середовищі ровесників. Одним з динамічних і досить мінливих компонентів спрямованості особистості неповнолітнього є його особистісні уподобання. Як правило, вони визначаються молодіжною модою та особливостями того мікросередовища, в якому перебуває підліток. Типові уподобання для хлопців – заняття спортом, боротьбою та східними єдиноборствами, спортивне «фанатство» – вболівання за улюблену футбольну команду. Для дівчат типовим є відвідування секцій танців, музики та співу, «фанатство» за музичними кумирами або акторами. Культурно-естетичні уподобання пов'язані з різними течіями та виконавцями сучасної музики, відеофільмами, колекціонуванням, користуванням комп'ютером (спілкування у соціальних мережах, віртуальні знайомства, ігри, тощо) та манера поведінки під назвою «тінейджерство» [97, с.139].

Вирізняють такі типи захоплень підлітків: а) інтелектуально-естетичні (музика, малювання, технічні вподобання тощо); б) тілесно-мануальні (спорт, рукоділля); в) лідерські (пошук ситуацій, де можна керувати); г) егоцентричні (художня самодіяльність, екстравагантний одяг, модна сфера знань); д) інформаційно-комунікативні (потреба у легко засвоюваній інформації та поверхових контактах, яка має прояв у спільному перегляді будь-яких фільмів, слухання гучної музики та ін.); ж) азартні захоплення (А. Личко, Ю. Скроцький, 1973). Сучасна соціальна ситуація розвитку пропонує підліткам

форми й жанри поведінки у сфері захоплень, а саме: «перебування» в соціальних мережах, медіа- та віртуальному просторі тощо.

Реакції, зумовлені формуванням самосвідомості, що має прояв в усвідомленні власної індивідуальності, становленні сталого образу власного «Я». Л. Виготський наголошував, що формування самосвідомості складає квінтесенцію і головний результат перехідного віку [31].

Самоусвідомлення як усвідомлення самого себе (на відміну від усвідомлення інших суб'єктів і світу взагалі) – це усвідомлення людиною свого суспільного статусу і своїх життєво важливих потреб [168, с. 21]. Образ майбутнього, який у раннього підлітка існує у формі невизначеної мети, у старшого підлітка оформлюється в узагальнений життєвий план. Відбувається диференціація питань: першорядного «ким бути?» (професійне самовизначення) і «яким бути?» (моральне самовизначення) [66, с. 145].

Інтерес підлітка до свого «Я» – до своїх особливостей, можливостей, здібностей – у кожній фазі підліткового віку виявляється по-різному, в житті дитини збагачується новим змістом. Сформульовані ним питання: «Хто я?», «Який я?», «Що я можу?» – свідчать про інший рівень розвитку самосвідомості. Як особлива форма свідомості самосвідомість характеризується тим, що вона спрямована саме на себе. У процесі самосвідомості підліток виступає у двох особах: тією, що пізнає, і пізнаваною [140, с. 56].

Важливою стороною самосвідомості й показником достатньо високого рівня розвитку підлітка є формування такого його компонента, як самооцінка. У формуванні й розвитку загальної самооцінки значущими є когнітивні здібності, оскільки вони сприяють узагальненню найбільш значущих для особи самооцінок. Самооцінка формується з трьох джерел [153, с. 219]: зіставлення «реального» й «ідеального» Я; думки підлітка про оцінку референтних джерел (батьки, вчителі, однолітки) та оцінки успішності своїх дій через призму своєї ідентичності.

Самооцінка – це оцінка підлітком самого себе: своїх якостей, можливостей, здібностей, особливостей своєї діяльності. Самооцінка формується в єдності двох чинників: раціонального (який відображає знання підлітка про себе) та (емоційного, що відображає те, як він сприймає і оцінює ці знання, в який загальний підсумок (а діапазон тут може бути дуже широкий – від віри у власну ідеальність до безоглядного самознищення) вони складаються. Таким чином, самооцінка підлітка відображає особливості усвідомлення ним своїх вчинків і дій, їх мотивів і цілей, уміння побачити й оцінити свої можливості і здібності [55, с. 153].

Самооцінка підлітків має ряд модусів: вона може бути правильною або помилковою, диференційованою та недиференційованою. Відмітною рисою зрілої самооцінки є диференційована самооцінка: підліток чітко усвідомлює і розрізняє ті сфери життя, ті зони діяльності, в яких він має переваги, може досягти високих результатів, подолати значні труднощі, й ті, де можливості його є обмеженими.

Самосвідомість і самооцінка виявляються і формуються у діяльності, під безпосередньою дією соціальних чинників – передусім спілкування підлітків з іншими людьми. Формування самооцінки пов'язане з активними діями підлітка, із самоспостереженням і самоконтролем. Гра, заняття, спілкування постійно обертають його увагу на самого себе, ставлять його в ситуацію, коли він повинен якось віднестися до себе – оцінити свої уміння щось робити, підкорятися певним вимогам і правилам, проявляти ті або інші якості особи. Вирішальний вплив на формування самооцінки надають два чинники: ставлення оточуючих і усвідомлення самим підлітком особливостей своєї діяльності, її ходу і результатів. У кожній фазі життя підлітка на формування самооцінки переважно впливає та діяльність, яка в цьому віці є домінуючою. Відомо, що провідною діяльністю є спілкування підлітка з ровесниками. Проте суб'єктивно, для одних підлітків основною є учбова діяльність. І тоді саме від її перебігу та успішності здебільшого залежить формування самооцінки дитини.

Дослідження свідчать, що самооцінка підлітків не є самостійною і здебільшого визначається думкою інших людей. В успішних учнів формується, як правило, висока, часто завищена самооцінка, у слабких – низька, переважно занижена. У слабких учнів поступово починає розвиватися невпевненість у собі, тривожність, боязкість, вони некомфортно почувуються серед однокласників, насторожено ставляться до дорослих. Учні із високою самооцінкою вирізняє упевненість у собі, що нерідко переходить у надмірну самовпевненість, звичка бути першими, зразковими. Відхилення в поведінці дитини можуть виникнути через занижену самооцінку, яка, своєю чергою, може мати розвиток через неприйняття його колективом, а саме: однокласниками та однолітками [22, с.423].

А. Фрейд вважала період неповноліття аномалією розвитку, котра формує захисні механізми. Вони знаходять застосування при намаганні досягти поважного ставлення до себе з боку оточуючих, самоствердитися, досягти лідерських позицій. Вони займають стійку позицію у свідомості неповнолітнього під девізом «кращий спосіб захисту – напад» [138, с.334]. Звичка до певного місця в класному колективі задає тон у навчанні, – поступово накладає відбиток на всі сторони життя підлітка. Всі відносини дітей також починають складатися під впливом цього, вже «узаконеного розподілу» класу за наслідками учбової діяльності [55; 103; 153, с. 218–227].

У підлітковому віці самооцінка набуває нової якості, збагачується новим змістом і функціями. Саме в цьому віці дитина починає усвідомлювати себе як особу, що володіє певними психічними якостями, включеними в певну систему соціальних відносин. Знання підлітка про себе набувають узагальненого характеру. Пізнаючи себе в постійному порівнянні з іншими людьми, він починає активно розрізняти і засвоювати норми та еталони взаємостосунків; у сферу усвідомлюваного включаються всі види його діяльності і взаємостосунків з іншими людьми. Самосвідомість стає своєрідним «ядром» особи, яке концентрує в собі, як у фокусі, основні зміни в розвитку особи.

Гене́за особистості підлітка актуалізує нові якісні переструктурування змісту, форм і механізмів моральної самосвідомості. Якщо нормативне «Я» стає домінантним у моральній самосвідомості, то для її структури властива певна специфічність компонентів: а) у змісті когнітивної складової домінує моральна саморефлексія; б) у змісті емоційної – нормативно-ціннісне самоствавлення; в) у змісті поведінкової – моральна саморегуляція.

Основними формами морального розвитку підлітка стають такі складні за формою моральні самопочуття, як сором, провина, честь, гідність, совість і відповідальність. Саме вони є змістом феноменального поля моральної самосвідомості підлітка. Їх смисловий рівень – це ціннісне самоствавлення, яке виступає у нерозривній єдності з нормативно-ціннісним ставленням до іншого. Епіцентром особистісного зростання підлітка стає оформлення в структурі його самосвідомості стійкого конструкту – нормативного «Я». Воно містить такі особистісні утворення підлітка, як моральні якості (відповідальність, доброта, справедливість, співчутливість і т. ін.). Найважливішою самоцінністю підлітка є відповідальність, яка являє собою інтегративне особистісне утворення, що структурується у процесі моральних взаємодій з сукупності його позитивних моральних якостей [140, с. 441].

Процес самоусвідомлення підлітка, як сходження до рефлексивного осягнення власної сутності, визначається у моральній самосвідомості смисловим контекстом. Останній пов'язаний з моральними конфліктами, тобто зіткненням різних внутрішніх позицій, ціннісних орієнтацій, ролей, установок, потреб і бажань, які в кожній окремій ситуації по-своєму символізують «добро» і «зло». В остаточному підсумку зіткнення різних бажань, потреб, інтересів є боротьбою різних моральних мотивів. Отже, моральні мотиви як смислові утворення та їх вибір як орієнтирів, що спрямовують моральні рішення та дії у складних ситуаціях – колізіях, перипетіях, проблемах – і визначають смислове навантаження моральної самосвідомості підростаючої особистості.

Особлива роль в особистісному зростанні підлітка належить новим якісним перебудовам різних форм його моральної самосвідомості. З одного боку, такі її форми, як почуття сорому, провини, совісті, честі, гідності та відповідальності, є глибинними, суб'єктивними утвореннями підлітка, з іншого боку, ці форми слугують психологічними засобами об'єктивації нормативного «Я» підлітка, через які відбиваються в його взаємодіях нормативно-ціннісні ставлення до світу і «світу» у самому собі.

Значущою для нашого дослідження є концепція феноменології розвитку та буття особистості, запропонована В. Мухіною. Розглядаючи самосвідомість особи як психологічну структуру, що складається в процесі персоногенезу на фоні соціо- і культурогенезу, вона виокремила дві спрямованості: на зовнішній простір, який визначає умови розвитку і буття людини як особистості; на внутрішній простір особистості (мається на увазі цілісна структура свідомості) [113].

У контексті внутрішньої спрямованості автор розуміє самосвідомість як універсальну, що історично склалася і є соціально зумовленою, психологічну структуру, яка властива кожному соціалізованому індивіду, що представляє єдність ланок, які розвиваються та перебувають у процесі становлення з певними закономірностями.

Системотвірними чинниками самосвідомості, з яких вибудовуються ланки її структури, є: а) імена власні; тілесні, фізичні і поведінкові особливості; б) зміст домагань на визнання, які характеризують рівень соціального розвитку; в) статева ідентифікація, типова у своїх нюансах для кожного етносу і для кожної групи з властивими для них особливостями; г) психологічне та історичне минуле, теперішнє і майбутнє конкретного індивіда й етносу; д) обов'язок і права, якими володіє кожен індивід у системі своєї держави й національних традицій (В. Мухіна, 2006).

На кожній із фаз розвитку становлення самосвідомості підлітка пов'язане з розпізнаванням і переживанням свого «Я» та подальшою самоінтеграцією у загальну картину ціннісних відносин до «Я» і світу у часі.

I. Кон визначає самосвідомість як сукупність психічних процесів, засобами яких індивід усвідомлює себе як суб'єкта діяльності [67, с. 225]. З огляду на збільшення діапазону видів діяльності, до яких залучається підліток, збільшується і кількість аспектів самосвідомості (як частки цілісної самосвідомості), які умовно можна назвати «статева самосвідомість» (Л.Божович, В. Мухіна та ін.), «політична самосвідомість» (Д. Ольшанський, О. Юр'єв та ін.), «музична самосвідомість» (А. Медушевський, А. Костюк) тощо. Загалом вони мають однакову структуру: а) пізнання себе як представника спільноти за домінантною ознакою; б) оцінка себе як представника спільноти; в) регулювання особистісних і соціальних проявів особи як представника означеної спільноти (Б. Анан'єв, Т. Титаренко та ін.).

Звісно, що поряд зі статевою ідентифікацією перебувають у процесі становлення та формуються інші види ідентичностей.

Особистісне зростання підлітка невіддільне від процесу його входження у соціальний простір («Підліток і суспільство» та «Підліток у суспільстві») і прийняття у ньому певної життєвої позиції. У цьому просторі підліток, залучаючись у соціальні взаємини і різні види діяльності, одночасно набуває суспільної свідомості та відкриває для себе нові знання про світ, інших людей і самого себе. З одного боку, суспільна свідомість є результатом включення підлітка у міжособистісні взаємодії (діяльність, взаємини), з іншого – вона стає передумовою подальшої соціалізації, оскільки бути суб'єктом суспільних взаємин і діяльності можна лише за умови опанування певним рівнем і видами суспільної свідомості.

Осягнення соціального простору одночасно визначає утворення відповідних характеристик особистісного простору («Я і оточуючі» та «Я з оточуючими») підлітка: особистих ставлень і поведінки, які структурують його індивідуальну свідомість і надають можливості пізнавати інших і себе серед них. При цьому свідомість є і результатом, і передумовою особистісного розвитку підлітка, а освоєння соціальних ролей – частиною процесу соціалізації особи.

Особливістю підлітків є те, що вони перебувають у процесі пошуку різних ідентифікацій (засвоєння зразків поведінки значущих для підлітка інших людей) та становлення різних видів ідентичностей. Цей процес припускає об'єднання минулого досвіду підлітка, його потенційних можливостей і виборів, які він повинен здійснити. Нездатність підлітка до ідентифікації або пов'язані з нею труднощі можуть призвести до її «розпорошеності» або ж до плутанини соціальних ролей. У цьому віці процес опанування і засвоєння індивідом суспільних відносин, норм поведінки поєднується з поступовим трансформуванням їх у особистісні установки та ціннісні орієнтації [155].

Ідентифікація окреслюється дослідниками як важливий механізм, що сприяє адекватності процесу міжособистісного розуміння (Г. Андрєєва, С. Максименко, М. Обозов та ін.). Згідно з дослідженням І. Булах, особистісна спрямованість сучасних підлітків у соціальному просторі пов'язана з їх нормативно-ціннісним ставленням до проблем і подій реальності, сутності власного життя, вибору соціальних орієнтацій та позицій [153].

Становлення ідентичності в епоху соціальних змін є особливим модусом розвитку людини, який забезпечує поступальний розвиток людського буття в контексті соціальних змін (С. К'єркегор, 1993; М. Мерло-Понті, 1999; К.Ясперс, 1994). Сучасні трансформації соціального простору відбуваються настільки швидко, що дедалі частіше складаються ситуації втрати ідентичності – розриву між новими реаліями й системою уявлень людини про себе, способами розуміння і оцінки себе; умонастроїв, зокрема «неявні установки думки, ціннісні орієнтації, автоматизми і навички свідомості», які склалися під впливом комунікативно-опосередкованих впливів культур [39].

Проблема ідентичності у певному сенсі була й буде актуальною завжди (Дж. Локк, 1985), оскільки уявлення про онтологію ідентичності неминуче змінюються у зв'язку з новою епохою. Сьогодні зміна життєвого світу стає

специфічно «постійним» самостійним виміром соціальної дійсності [87]. У підлітковому віці ця проблема набуває специфічного змісту та значення.

1.2. Самоідентифікація як компонент ідентичності у підлітковому віці

Як предмет психологічних досліджень проблема ідентичності була актуальною і в епоху періодичної соціальної стабільності, і в епоху періодичних соціальних змін. Термін «самоідентичність» увійшов до словників соціально-гуманітарних наук приблизно у другій половині 1970-х років ХХ ст. Поширення і впровадження його в науковий обіг пов'язане з ім'ям Е. Еріксона. Дослідники вказують, що терміни «ідентичність», «ідентифікація», «самоідентифікація» не використовувалися у працях радянських психологів і українських зокрема.

Уперше в соціально-філософському плані проблематику самоідентичності розробляють Дж. Мід і Ч. Кулі. У своїх працях вони ще не застосовують термін «самоідентичність», уживаючи більш традиційний – «самість» (Self). Їхні праці стали основоположними у символічному інтеракціонізмі, в якому самоідентичність розглядається і як результат соціальної інтеракції, і як чинник, який зумовлює соціальну інтеракцію, де взаємозв'язок людей є основним механізмом ідентифікації.

Рольова концепція особи виникла у 30-х роках ХХ ст. (Ч. Кулі, Дж. Мід) і отримала поширення, наприклад, у структурно-функціональному аналізі. Т. Парсонс і його послідовники розглядають особу як функцію від тієї безлічі соціальних ролей, які властиві будь-якому індивіду в тому або іншому суспільстві [203].

За Ч. Кулі, особа формується на основі безлічі взаємодій людей з навколишнім світом. У процесі цих інтеракцій люди створюють своє «дзеркальне Я», яке складається з трьох елементів [192]: а) як, на нашу думку, нас сприймають інші («я впевнена, що люди звертають увагу на мою нову зачіску»); б) як, на нашу думку, вони реагують на те, що бачать («я впевнена, що їм подобається моя нова зачіска»); в) як ми відповідаємо на

сприйняту нами реакцію інших («мабуть, я завжди робитиму таку зачіску»). Ця теорія надає важливого значення нашій інтерпретації думок і відчуттів інших людей.

Ідентичність трактують як здатність людини сприймати власну поведінку і життя як єдине ціле, розрізняючи при цьому усвідомлену та неусвідомлену ідентичності [199]. Співвідношення між соціальною детермінацією та самодетермінацією особи Дж. Мід пов'язує із виділенням таких аспектів ідентичності, як «Я» (істота, яка здатна реагувати на соціальну значущість ситуації у свій власний унікальний спосіб) та «Мене» («Me» англійською) (описує індивіда, який детермінований умовностями та звичками, що соціально задані). Розвиток ідентичності відбувається від неусвідомленої ідентичності до усвідомлюваної, а аспекти «Я» та «Me» визначаються співіснуванням принципів соціальності та індивідуальності. Отже, з одного боку, соціум визначає ідентичність людини (задаючи норми та закони її існування), а з іншого – індивід створює своє власне оточення у виборі мети, цінностей, потреб. Неусвідомлена ідентичність містить у собі комплекс очікувань, які засвоюються особою у процесі взаємодії із соціальною групою (імідж, стиль спілкування, сленг, типові способи комунікації, очікувані уподобання та ін.). Усвідомлена ідентичність є результатом аналізу особою того, наскільки її поведінка відповідає ustalеним зразкам (еталонам, нормативам моральності та ін.). Співвідношення особистісної та соціальної ідентичностей може бути різним. В цілому ідентичність іншими дослідниками трактується як когнітивна система, яка виконує регулятивну роль у певних складених умовах. Особистісна ідентичність містить сукупність фізичних, інтелектуальних, моральних рис, а соціальна ідентичність є сумою окремих ідентичностей і визначає належність індивіда до різних соціальних категорій [211].

На думку Дж. Міда, процес формування особи охоплює три різні стадії: а) імітацію (коли діти копіюють поведінку дорослих, не розуміючи її); б) ігрову (коли діти розуміють поведінку як виконання певних ролей:

пожежного, лікаря, автогонщика і т.ін.; в) у процесі гри вони відтворюють ці ролі.

Кожна людина в соціальній системі посідає кілька позицій. Кожна з цих позицій припускає певні права і обов'язки, що утворює статус особи. Людина може мати декілька статусів, але найчастіше тільки один визначає її позицію в суспільстві. Цей статус називається головним, або інтегральним. Часто буває так, що головний (інтегральний) статус обумовлений професійною посадою, яку особа обіймає. Соціальний статус відображається як у зовнішній поведінці та вигляді (одязі, жаргоні й інших знаках соціальної та професійної належності), так і у внутрішній позиції (в установках, ціннісних орієнтаціях, мотиваціях і т. ін.) [199].

Соціальний статус позначає конкретне місце, яке займає індивід в соціальній системі. Сукупність вимог, що пред'являються індивіду суспільствам, утворює зміст соціальної ролі. Соціальна роль – це сукупність дій, які повинна виконати людина, посідаючи певний статус у соціальній системі. Кожний статус зазвичай включає ряд ролей. Сукупність ролей, зумовлені статусом, називають рольовим набором.

Соціальна роль містить рольові очікування (те, чого згідно з «правилами гри» чекають від тієї або іншої ролі) та рольову поведінку (те, що людина реально виконує в рамках своєї ролі). Беручи на себе ту або іншу роль, підліток більш-менш чітко уявляє пов'язані з нею права і обов'язки, приблизно знає схему і послідовність дій і будує свою поведінку відповідно до очікувань інших людей. Суспільство при цьому стежить, щоб усе робилося «як треба». Для цього існує ціла система соціального контролю: від громадської думки до правоохоронних органів і відповідна до них система соціальних санкцій: від осуду, засудження до насильного припинення.

За Т. Парсонсом, будь-яка соціальна роль може бути описана за допомогою п'яти основних характеристик, які здатні ідентифікувати підлітки [203]: 1) емоційність (деякі ролі, наприклад, медичної сестри, лікаря або поліцейського, які потребують емоційної стриманості в ситуаціях, звичайно

супроводжуються бурхливим проявом почуттів. Від членів сім'ї і друзів очікується менш стримане вираження відчуттів); 2) спосіб отримання (деякі ролі обумовлені статусами, що наказують, наприклад, дитині, підлітку або дорослому громадянину; вони визначаються віком людини, яка виконує роль. А деякі соціальні ролі завойовуються; коли ми говоримо про висококласного фахівця, то йдеться про таку роль, яка досягається не автоматично, а внаслідок зусиль особи); 3) масштаб (деякі ролі строго обмежені певними аспектами взаємодії людей. Наприклад, ролі лікаря і пацієнта обмежені питаннями, які безпосередньо стосуються здоров'я пацієнта. Між дитиною і її матір'ю або батьком встановлюються відносини більш широкого плану); 4) формалізація (деякі ролі передбачають взаємодію з людьми відповідно до встановлених правил. Наприклад, бібліотекар зобов'язаний видати книжки на певний термін і зажадати штраф за кожний прострочений день з тих, хто затримує книги. При виконанні інших ролей допускається особливе поводження з тими, з ким у вас склалися особисті відносини. Наприклад, ми не чекаємо, що брат або сестра заплатять нам за надану їм послугу, хоча ми могли б узяти платню у незнайомої людини); 5) мотивація (різні ролі обумовлені різними мотивами. Очікується, скажімо, що заповзятлива людина поглинена власними інтересами: її вчинки визначаються прагненням отримати максимальний прибуток. Але передбачається, що священник працює переважно задля суспільного блага, а не особистої вигоди. Як вважає Т.Парсонс, будь-яка роль виявляє деяке поєднання цих характеристик).

Особистісно-рольова ідентичність є результатом функціонування самоідентифікації і визначає міру готовності до здійснення субкультурних нормативів та ідеалів. Особистісна самоідентифікація підлітка є: а) психологічним механізмом свідомого прийняття соціальної ролі (культурно зумовленої музичною сферою); б) психологічним механізмом формування психологічної готовності прийняття соціально-функціональних ролей з метою посилення відповідності підлітка очікуванням найближчого соціуму; в) механізм прийняття впливів значущих інших стосовно своєї персони.

Прикладами соціальних ролей є також статеві ролі (чоловіча або жіноча поведінка), професійні ролі. Спостерігаючи соціальні ролі, людина засвоює соціальні стандарти поведінки, вчиться оцінювати себе зі сторони і здійснювати самоконтроль. Таким чином, розвинена особа-підліток може використовувати рольову поведінку як інструмент адаптації до певних соціальних ситуацій, водночас не ідентифікуючись із роллю.

Основні компоненти соціальної ролі утворюють ієрархічну систему, в якій можна вирізнити три рівні. Перший – це периферійні атрибути, тобто такі, наявність або відсутність яких не впливає ні на сприйняття ролі іншими людьми, ні на її ефективність (наприклад, цивільний стан поета або лікаря). Другий рівень припускає такі атрибути ролі, які впливають як на сприйняття, так і на її ефективність (наприклад, довге волосся у хіпі або слабе здоров'я у спортсмена). На вершині трирівневої градації – атрибути ролі, які є вирішальними для формування ідентичності особи.

Близький до такого розуміння Е. Гідденс. Об'єктом його досліджень є процес виникнення нових психосоціальних механізмів особистісної самоідентичності, які формуються під впливом мінливих соціальних інститутів сучасності і, своєю чергою, трансформують ці інститути. «Самоідентичність – це тотожність людини самій собі; поняття самоідентичності означає міцно засвоєний і особистісно прийнятий образ себе, почуття адекватності і стабільного володіння особистістю своїм Я, незалежно від змін Я та ситуації; здатність особистості до повноцінного розв'язання завдань, які постають перед нею на кожному етапі її розвитку» [195].

Поняття «ідентичність» має різні модальності, а самоідентифікація людини може реалізовуватися на різних рівнях – індивідуальному й соціокультурному, і в різних формах – національній, етнічній, культурній і т. ін., які відрізняються своєю спрямованістю. Вказують на існування прямої залежності між глобалізаційними тенденціями модерну і трансформацією інтимності в контексті буденного життя. Самоідентичність, за Е. Гідденсом, не є раз і назавжди сформованим набором особистісних рис і схильностей, які

проявляються в індивідуальній системі дій. Тотожність Я постійно створюється і підтримується шляхом особистісної саморефлексії; це Я «рефлексивно осмислюється індивідом у термінах його біографії» [197]. Безперервність самототожного Я передбачає тотожність і спадкоємність внутрішньої біографічної оповіді та її соціального викладу, «автобіографія становить ядро самоідентичності в умовах сучасного соціального життя» [197, с. 76]. Я в умовах інтенсивної модерності перетворюється на рефлексивний проект, тобто «здійснення цілісного, постійно коригованого біографічного оповідання у поліваріантному контексті вибору, пропущеного через фільтри абстрактних систем» [197, с. 5].

У такому випадку здійснення тотожності своєї особистості, або «розробка траєкторії Я», стає одним із головних життєвих завдань індивіда. Розглядаючи проблему формування особистісної ідентичності в пізньомодерному суспільстві, Е. Гідденс зазначає такі чотири дилеми самовизначення Я, як: 1) уніфікація або, навпаки, фрагментація – наголошується рефлексивність проєціювання Я в розмаїтті контекстуальних подій і формах опосередкованого індивідуального життєвого досвіду особистості; 2) безпорадність або як протилежність – розмаїття можливостей у визначенні свого життєвого стилю: багатоманітність можливостей освоєння власного стилю життя породжує почуття безсилля, безпорадності, розгубленості; 3) сталі авторитети або ж невизначеність, тобто за умов відсутності беззаперечних авторитетів самовизначення особистості відбувається у просторі між прийняттям тих чи інших авторитетів і невизначеністю, розгубленістю стосовно власної причетності до них; 4) індивідуальний досвід або, навпаки, стандартизований товарним виробництвом як чинник, що впливає на самовизначення особистості [180].

Е. Гідденс констатує, що у «феноменальному світі» високої модерності індивіди стикаються з проблемами, конститууючи свою. На відміну від традиційного суспільства, де самоідентичність була дана людині первинно суспільством і зберігалася протягом майже всього її життя, в епоху модерну

людина змушена сама обирати свій образ з безлічі варіантів. Однак, на думку Е.Гідденса, індивіди тим не менш мають можливість зробити вибір із більшого числа поведінкових варіантів. Рефлексивність, тобто здатність більшості аспектів соціальної діяльності до змін на основі накопиченого нового знання, визначену як основну характеристику модерну, Е. Гідденс кладе в основу механізму самоідентифікації. Я також стає рефлексивним проектом, тобто індивід здатен в епоху пізнього модерну управляти своїм почуттям Я.

Інший підхід до проблеми самоідентичності у суспільстві постмодерну представлено у працях, присвячених дослідженню культурно-історичних типів особистості. Так, К. Джерджен розрізняє три різні типи індивідуального Я – романтичний, сучасний і постсучасний. Кожному з них властиві специфічні дискурсивні традиції та «набір образних словарних метафор, які відображують загальний світогляд і дух часу» [198].

У контексті психоаналізу самоідентичність трактувалася за допомогою багатьох понять, які різною мірою відображують феномен самоідентифікації: «самість» (Х. Кохут); «Я-система» (Г. Салліван); «діюче Я» (С. Радо); «істинне – хибне Я» (Д. Віннікотт); «Я» (Х. Хартман), «смысл себе», «почуття ідентичності» (Е. Джекобсон); «ядро ідентичності» (П. Грінекр); «его-ідентичність», «селф-ідентичність» (Е. Еріксон) тощо. За З. Фройдом, ідентифікація є проявом найбільш ранніх емоційних зв'язків людей [167]. Самоідентичність за такого підходу автори трактували як базове підґрунтя, динамічний стрижень становлення і розвитку особистості, смысл якої полягає у відтворенні самої себе. Центральним механізмом ідентифікації вважається афективно-емоційна сфера.

Дослідження самоідентичності відбувалося у двох напрямках: вивчення динаміки розвитку Я та вивчення структури самоідентичності. За Е.Джекобсоном, критерієм сформованості ідентичності є здатність людини визнавати всю цілісність власної психічної організації (незважаючи на її структурованість, яка з віком дедалі збільшується, диференційованість і складність) як високо індивідуалізовану, зв'язну єдність, яка на кожному рівні

розвитку має певну організацію і часовий континуум. Саме ідея про часову зв'язність особистості, яка дає змогу сприймати безперервність і тяглість життя, стала головною ідеєю емпіричних досліджень.

Е. Еріксон додав до ідеї безперервності існування у часі соціальний аспект. За Е. Еріксоном, ідентичність індивіда ґрунтується водночас «на відчутті тотожності самому собі й безперервності свого існування у часі та просторі й на усвідомленні того факту, що твої тотожність і безперервність визнаються іншими». Під явищем одночасності він трактував усе те, що відбувається у свій час і переживається індивідом як час його самоідентичності (Е. Еріксон, 1996).

Его-ідентичність (за Е. Еріксоном) шляхом «інтеграції фізичної досконалості й культурної значимості у дитини відбувається поява самоповаги». Цю генетичну безперервність самопрезентації Еріксон вважає такою, що виникає в процесі роботи «Его», як результат синтезуючої функції на межі «Его» з «оточенням», соціальною реальністю, і тому він називає її «Его-ідентичністю» індивіда. При цьому виділяє два чинники, які є підґрунтям для існування «Его-ідентичності». Перший – це відчуття тотожності самому собі і безперервність свого існування у часі й просторі. Другий - основний, це те, що у «Его-ідентичності» тотожність і безперервність визнаються оточуючими «значущими іншими» [191, с. 59]. Відбувається «селективне виділення значущих ідентифікацій протягом усього дитинства і поступова інтеграція образів «Я», що досягла кульмінації в почутті ідентичності» [191, с. 219]. Розглядаються в контексті психосоціальної ідентичності ідентичність індивіда та ідентичність групи («колективна ідентичність»), позитивна та негативна ідентичності [191, с.231]. Негативна ідентичність ним тлумачиться як «викривлено заснована на всіх тих ідентифікаціях та ролях, що на критичних стадіях розвитку представлялися найбільш небажаними чи небезпесними й у той же час найбільш реальними» [191, с. 184]. Тобто негативна ідентичність є спробою опанування ситуацією, коли позитивна ідентичність не може бути встановлена, оскільки її різні елементи пригнічують один одного.

Зокрема йдеться про «істотні порушення в молодих людей, охоплених протиріччями» [191, с. 26]. Е. Еріксон говорить про сплутаність ідентичності, яку спричинюють такі фактори, як виникнення потреби у фізичній і психологічній близькості, суперництво, остаточний професійний вибір і психосоціальне самовизначення. Сплутаність ідентичності може виражатися в «надмірно пролонгованому мораторії» чи в регресивній патології. Поняття ідентичності, за Е. Еріксоном, є близьким до таких понять, як «Я-концепція», «Я-система», «Я-досвід» [191, с. 159]. Проте він розкриває його як процес, структуру та почуття. Вважаючи процес формування ідентичності тривалим протягом усього життя, він виокремлює період дитинства, коли досягається певна цілісність, яка містить усі значущі ідентифікації, проте змінені в процесі синтезу й ресинтезу «Его». Ця структура є результатом інтегративної функції на межі «Его» та соціальної реальності. Тобто як психічна структура ідентичність виникає у процесі взаємин, які формуються зі значущими іншими в період дитинства. Здійснюється «вибіркове виокремлення істотних ідентифікацій протягом дитинства і поступова інтеграція образів «Я», що досягає своєї кульмінації в ідентичності. Ця структура, як і почуття ідентичності не усвідомлюється і містить у собі конституціонально зумовлені властивості, ідеосинкратичні потреби лібідо, гарні здібності, значущі ідентифікації, ефективні механізми захисту, послідовно прийняті ролі. Центральним ядром особистості при цьому є «психосоціальна ідентичність». Тобто в Е. Еріксона ідеться про прийняття особистістю цілісного образу себе в поєднанні із її соціальними зв'язками і переживається як почуття відповідності вимогам суспільства.

Значущі ідентифікації відіграють визначальну роль у тому, з якими саме моральними цінностями та нормами поведінки індивід вважає за потрібне солідаризуватися. Про почуття ідентичності свідчать такі три ознаки: 1) відчуття внутрішньої тотожності й інтегрованості в часі (дії в минулому та очікування від майбутнього переживаються як такі, що пов'язані із самістю сьогодення); 2) відчуття внутрішньої тотожності й інтегрованості у просторі

(людина сприймає себе всюди та завжди як цілісність, а всі свої дії розглядає як внутрішньо закономірні); 3) ідентичність переживається серед інших соціально значущих (взаємостосунки та ролі допомагають підтримати та розвинути почуття інтегрованої в часі особистості).

Усі психосоціальні ідентичності вимагають існування «значущого іншого», коли завдяки взаєминам із ним реалізується ідентичність особистості. Цей інший може позитивно й негативно впливати на становлення самоідентичності. Компліментарність як чинник, що визначає функціональну особливість ідентичності, є культурно зумовленою і сприймається в контексті рольової поведінки (за Р. Лейнгом). Тобто ідентичність існує як компліментарна стосовно іншої ідентичності.

У когнітивному підході механізмом формування самоідентифікації вважається когнітивний процес самокатегоризації [211; 212]. Інші дослідники трактують ідентичність як когнітивну структуру, репрезентації схеми самосвідомості та ідентичності як визначеності ціннісно-сислової позиції людини (В. Знаков, 2005). Ідеться про структурно-функціональний аналіз ідентичності. Наукові підходи здебільшого виходять з принципу вибору однієї з двох онтологічних тез як базової.

У системному підході стосовно ідентичності йдеться про особливий тип систем – відкриті, ті, що саморозвиваються [152]. Однією з базових характеристик таких систем є просторово-часова структура ідентичності (архітектоніка ідентичності). Такі відкриті системи мають особливий тип динаміки, не просто нелінійну, але специфічно несиметричну, тенденціональну динаміку відкритості [19; 137; 170 та ін.]. Саме ідентичність є їхньою основною динамічною характеристикою. Тобто ідентичність трактують через відкритість меж суб'єктивності і зміну уявлень про метафізичну структуру соціальних змін, тобто як фундаментальне відношення (інтенціональну відкритість).

Сучасна трансформація системи комунікацій зумовлює зміну засобів, завдяки яким соціальний простір людського буття трансформується у ментальний простір людини. Останній є відповідним до її унікальних уявлень

про себе (образ Я), про світ (образ світу) і про те, що вона робить у цьому світі (образ життя). У сукупності ці образи визначають те, що називають Я-концепцією, або ідентичністю [13; 185; 110; 175].

Самоідентичність як потреба є життєво важливою для кожного. Е. Фромм вважав її укоріненою в самій природі людини. «Людину можна визначити як живу істоту, яка може сказати «Я», яка може усвідомити саму себе як самостійну величину. Тварина живе у природі й не трансцендує її, вона не усвідомлює себе, і в неї відсутня потреба у самототожності. Людина виокремлена з природи, наділена розумом й уявленнями, вона має сформувані уявлення про саму себе, мусить мати можливість говорити і відчувати: «Я є Я»... Людина відчуває потребу у співвіднесенні, вкоріненості й самототожності. Потреба у самототожності є настільки життєво важливою і владною, що людина не може почуватися здоровою, якщо вона не знайде можливості її задовольнити. Потреба в емоційному самоототожненні вкорінена в природі людини, виходить із самих умов людського існування і слугує джерелом наших інтенсивних устремлінь» [169, с. 477].

А. Маслоу вважає потребу в самоідентичності третьою базовою потребою людини після фізіологічних потреб і потреби в соціальній захищеності [198].

Усі автори дотримуються думки, що самоідентичність слід розглядати онтогенетично, як шлях від фрагментарного, конкретного, парціального образу Я до цілісного, системного, від множини імпульсивних репрезентацій до більш складної, диференційованої і збалансованої структури самопрезентацій, все більше вільної від безпосереднього впливу поточних станів, таких як фрустрації і задоволення, зіткнення з хорошим і поганим тощо. Ця свобода і сталість, яка формується в самоідентичності, своєю чергою, є опертям для розвитку більш високих порядків і механізмів саморегуляції. З іншого боку теоретичні уявлення про самоідентичність на сучасному етапі призвели до того, що її розглядають у різних модусах (більш множинно). Ідеться про такі види ідентичності, як соціальна, диссоціогенна, професійна, економічна, політична, педагогічна тощо, які відображують різні аспекти сутності та образу Я особи.

Структура становлення ідентичності вивчається переважно в контексті системного та феноменологічного підходів. У контексті системного аналізу, ідентичність є системою самореференції людини в ситуації [174]. «Ідентичність визначаємо як самореферентність (від латин. «повідомляти») – повідомлення самому собі на підставі відчуття і усвідомлення унікальності свого буття і неповторності особистісних властивостей, про те, хто Я і що є Моїм, за наявності своєї приналежності соціальній реальності у формі конкретних життєвих ситуацій» [173, с.101].

Проте у варіантах трактування ідентичності як самореферентності увага надається статичній структурі й залишається прихованою внутрішня динаміка становлення ідентичності. Тобто втрачається одна з важливих характеристик системного підходу – релевантність стосовно емерджентних властивостей системи.

У останній третині ХХ ст. сформувався синтетичний підхід, який виник із синтезу психоаналізу, когнітивної психології, персонології та гештальт-психології. Зокрема, Г. Віткін на матеріалі вивчення індивідуальних особливостей сприймання в екстремальних умовах довів можливість прийняття за аналітичний індикатор когнітивного стилю як узагальненої характеристики цілісної організації особистості, незалежності (автономії, міри диференційованості, самооцінки, захистів і міжособистісних установок). У його дослідженнях з'ясувалася здатність і схильність людини до особливого виду вибірковості, а саме орієнтації на швидкоплинні характеристики простору або на стабільні постійні характеристики життєвого світу, інтраєційовані в самість людини. Саме ця властивість дає змогу людині бути сильно диференційованою та інтегрованою водночас, формуючи когнітивний стиль [213].

У вітчизняній психології ідея формування «Я» в динаміці новоутворень і взаємодій ґрунтується на концепції культурно-історичного розвитку психіки. За Л. Виготським, засоби соціальних зв'язків і є основними засобами для утворення тих складних психологічних зв'язків, які виникають, коли функції стають індивідуальними функціями. Механізми свідомості й соціального

контакту вважають тотожними: «свідомість є ніби соціальним контактом із самим собою... Ми усвідомлюємо себе, тому що усвідомлюємо інших і в той самий спосіб, у який ми усвідомлюємо інших, бо ми самі стосовно себе є тим самим, чим інші стосовно нас» (Л. Виготський, 1982, с. 96). Саме в тотожності способів і механізмів взаємовідношень і внутрішньої організації «Я» полягає самоідентичність особи.

Самоідентичність, в принципі, є нескінченною і лише накладення у вольовий спосіб на цю нескінченність обмеження створюють той комплекс самопрезентацій, які ми можемо сприймати як досвід себе [45; 44]. Бувши умовою сталості людського буття у світі і способом саморозвитку людини, самоідентичність не може вивчатися безпосередньо, проте може вивчатися динаміка її становлення, процеси втілення ідентичності в конкретних контекстах.

У теорії інтерсуб'єктивності ідентичності провідною є теза про те, що взаємодія двох особистостей відбувається як взаємодія двох суб'єктивних світів [206].

Ідентичність зазвичай досліджують як складову свідомості, самосвідомості, образу «Я», «Я-концепції» або вживають ці поняття як синоніми. Одні дослідники ототожнюють «Я-концепцію» із самосвідомістю, оскільки вони мають аналогічну структуру та сутність [171]. Інші трактують ідентичність як складову самосвідомості особистості: 1) усвідомлення «Я»; 2) «усвідомлення тотожності», тобто «самість» (Self); 3) основу власних психічних властивостей; 4) соціально-моральну самооцінку [100, с. 278–279].

Від ідентифікації з певною групою залежать образи Я, які утворюють цілісну структуру «Я» як підсумкове уявлення про себе [157, с. 105–109].

Особи, які ідентифікують себе з різними соціальними групами, по-різному сприймають події суспільства, оскільки сприймання ґрунтується на різних засадах категоризації іншими змістами й цінностями [53, с. 175]. Відбувається бажане сприймання особою спільноти, що зумовлено суб'єктивно-ілюзорною взаємодією, унаслідок якої особа здобуває певний

психологічний комфорт. З одного боку, особа цінує спільноту, до якої вона належить, приписуючи їй усілякі чесноти, а з іншого – поважає саму себе, оскільки належить саме до цієї спільноти, відчуває свій глибинний зв'язок із нею, підвищує самооцінку. Належність особи до спільноти може бути й лише уявною, проте на здобуття психологічного комфорту така особливість не впливає.

Ідентифікацію особи зі спільнотою можна досліджувати через родову ідентичність, коли остання зумовлена соціальними ролями, культурно допустимими соціальними очікуваннями щодо відповідних соціальних позицій [37, с. 111–112].

Соціальна ідентифікація є здатністю особи ототожнювати себе з іншими людьми, групами, колективами, які є носіями певних цінностей. У цьому процесі співіснують почуття «Я» та відповідне до нього почуття «Ми», «Вони», де інші особи є ніби дзеркалами, у яких формується власний образ особи. Результатом процесу соціальної ідентифікації має стати особистісна ідентичність і здатність індивіда залишатися самим собою у мінливих соціальних контекстах, як властивість особистості [10, с. 45–68]. Соціальна ідентичність (як певний стан, до якого особа дійшла у процесі ідентифікації) є відчуттям, переживанням належності до певної спільноти, залученістю до якоїсь соціальної категорії, частиною «Я» особи [69, с. 8–9].

Зарубіжні дослідники звертають увагу щонайменше на два основні механізми, які функціонують під час перебування особи у групі: самокатегоризацію та соціальне порівняння. Самокатегоризацію трактують як знаходження (усвідомлення) власної тотожності з іншими членами групи. Ідеться про можливість існування самокатегоризації лише за умови протиставлення однієї категорії іншій. Групова ідентичність формується як наслідок усвідомлення особою себе членом певної групи та порівняння себе з іншими групами. Залученість осіб до соціальних груп зумовлює виконання ними певних соціальних ролей. Усвідомлення цих ролей визначають як рольову ідентичність. Розрізняють три можливі рівні в дослідженнях ідентичності:

макрорівень (участь у соціальних рухах), мезорівень (міжгрупові та внутрішньогрупові стосунки), мікрорівень (розуміння мотиваційних процесів самоповаги, самоефективності та автентичності). Групова, рольова та особистісна ідентичність частково тотожні [210].

Проте усвідомлення має відбутися не лише суб'єктом ідентифікації, а й іншими особами, які визнають належність суб'єкта до певної групи, вони визнають факт психологічного єднання суб'єкта з групою [164, с. 26].

Процес ідентифікації відбувається на різних рівнях: раціонально-пізнавальному та емоційно-іраціональному. Сутність ідентифікації полягає в самокатегоризації суб'єкта та ототожненні його з різними соціальними спільнотами, соціальними цінностями [179, с. 374].

Однією з причин самоідентифікації є категоризація індивіда людьми, що його оточують [36, с. 82]. Тобто існує певний запит середовища на те, щоб бачити особу з тими чи тими властивостями, які згодом тією чи іншою мірою відобразяться у самосприйманні об'єкта запиту.

Ідентифікація є внутрішньо суперечливим психічним процесом, коли суб'єкт, ідентифікуючись з іншою особою, тим самим схвалює її існування, нерідко переживає почуття любові до неї, наслідує її. І водночас ідентифікація містить доволі виразну тенденцію до зміни себе іншою особою, яка стала об'єктом співчувальної ідентифікації, захоплення, наслідування. Конкретизація наслідків ідентифікації з об'єктом приводить до поведінкових наслідків для суб'єкта – наслідування дій і переживань об'єкта, інтерналізації його цінностей і настановлень, прийняття ролі інших та рольової соціалізації загалом [117]. Водночас одна особа може повноцінно ідентифікувати себе лише з однією особою, роль якої вона переймає. Проте на рівні цінностей відбувається ідентифікація з особою, групою, де ціннісні орієнтації доповнюють одна одну [123].

Ідентифікація як процес має дві процедури (паралельні ланки) – ототожнення та розрізнення, фіксування відмінностей [156, с. 119]. Розрізняють три форми персональної ідентифікації, які можуть існувати як одночасно або

послідовно: а) пряме емоційне ототожнення; б) зарахування себе до певної номінальної групи (вікової, статевої, національної тощо); в) зарахування себе до реальної малої групи.

Дослідники вказують на проблему особливого виду психічної ригідності, яка зумовлена зануренням у процес «хронічного становлення кимось» при недостатній здатності «бути кимось» вчасно, яка призводить до нездатності людини адекватно відповідати на виклики й парадокси дійсності [74]. Проблема надлишкової стійкості Я-концепцій, які в ситуації змін стають Я-ілюзіями (тобто феноменологічно не відрефлексованими і динамічно не засвоєними формами досвіду), значною мірою зумовлює нерезультативність, неефективність психологічних і соціальних практик [34; 33].

У дослідженнях різних видів соціальної ідентифікації (наприклад, статевої, гендерної, політичної) дослідники вказують на ідентичність як суттєву характеристику свідомості. Наприклад, статево ідентичність трактується як усвідомлену належність індивіда до певної статі, а статево-рольова поведінка є публічним вираженням статевої ідентичності, яка відповідає прийнятим у суспільстві нормативам і забезпечує індивіду належність до певної статі в очах інших [200]; багаторівневу систему співвіднесення особистості з тілесними, психічними, психологічними та соціокультурними значеннями маскуліності та фемінності як незалежних вимірів [59; 75].

Політична ідентичність трактується як сукупність найбільш вагомих політичних орієнтацій, які здебільшого визначають політичні настановлення та поведінку особи. Це процес обрання референтної спільноти за умови врахування особливостей своєї політичної ідентичності [130, с. 29], тобто, по суті, йдеться про політичну самоідентичність. До мотиваційних чинників, які зумовлюють перебіг політичної самоідентифікації належать рівень інтересу до політики, міра соціальності загальної спрямованості особи, рівень політичних домагань, рівень прояву та усвідомлення суб'єктом потреб, які можуть бути задоволені шляхом політичної взаємодії, та мотивів такої взаємодії, наявність/брак цілепокладання у сфері політики [147, с. 94].

Процес становлення і розвитку ідентичності, формування самоідентичності відбувається на досить ранніх етапах онтогенезу. Навіть у своїх елементарних формах «Я» людини є складною конфігурацією об'єктних відносин, яка пов'язана з інтерперсональними змінами і забезпечує існування у «тут і тепер». Становлення ідентичності є тривалим процесом, який включає формування стабільних самопрезентацій.

Ідентифікація визначається як така, що сприяє встановленню контакту з іншою людиною на основі певної інтерпретації її дій через перенесення себе на її місце, що знаходить вияв у співпереживанні та емпатії. Дослідники відзначають вплив особистісного досвіду на результат емпатійної взаємодії із соціальним середовищем. Водночас науковці зауважують вплив механізму ідентифікації на актуалізацію порушень у розвитку особистості та її адаптації до соціуму. Люди, вилучені із звичного просторово-часового контексту, втрачали цю одночасність і у зв'язку з цим зазнавали ризику втрати ідентичності. У стрімко мінливих умовах сучасного суспільства таких людей побільшало. На протипагу здоровій, сталій ідентичності були описані «дифузна», «хамелеоноподібна», «фальшива» ідентичності [62]. Склалися уявлення про особистісні розлади, про патології ядра особистості, патології самоідентичності. Е. Еріксон вказав на досвід криз ідентичності, які стали нормальним явищем у сучасному для нього суспільстві. Кризи ідентичності трактувалися як необхідні етапи розвитку безперервності ідентичності в мінливому світі.

Метапсихологічний аналіз результатів дослідження ідентичності показує, що проблематика ідентичності виникає: а) тоді, коли накопичений досвід вимагає позначення, нового поняття, за допомогою якого цей досвід може стати позначуваним і відрефлексованим; б) коли потрібно забезпечити сталість розвитку такої міри, щоб в ускладнюваній ситуації відносин стало можливим і позначення границь індивідуума, і збереження зв'язку із значущими іншими, водночас забезпечивши і мінливість, і спадкоємність розвитку в інтрапсихічній реальності.

На кожному етапі свого розвитку дитина посідає певне місце в системі доступних для неї суспільних відносин, опановуючи зафіксованими в соціумі нормами поведінки, в цілому формується соціально.

Становлення ідентичності пов'язують із феноменологією переживання [24; 90]. Поведінка в цьому контексті інтерпретується як функція від переживання. При цьому поведінка, зумовлена переживанням, може бути засобом, метою, цінністю, символом, фікцією і т. ін. становлення ідентичності. Згідно з феноменологічним підходом, у кожному випадку слід розуміти смисл переживання та структуру того, як людина усвідомлює та пояснює свої переживання [194]. Саме таке розуміння дає змогу адекватно інтерпретувати її поведінку. Смисли переживань у ситуації змін є проявами ідентичності [42; 160].

Перспективним для дослідження самоідентифікації підлітків вважаємо, що у процесі становлення самоідентичності в епоху соціальних змін емерджентною властивістю є саме становлення ідентичності, темпоральна, тобто можлива, тимчасова ідентичність, яка забезпечує не константність, а тенденцію саморозвитку. Услід за О. Лук'яновим, вважаємо, що ідентичність, тобто «Я» («Я» = унікальність+сталість), є умовою, а не функцією, вираженням фундаментальної динамічної основи людини як особистості, оскільки без ідентичності одночасність сталості та унікальності є неможливою [88].

Також ми спираємося на концепцію соціальної ідентичності, яка містить чотири взаємопов'язані процеси – соціальну категоризацію, соціальну ідентифікацію, соціальне порівняння, міжгрупову дискримінацію. Вони формують як особистісну, так і соціальну (рольову) ідентичності, які є полюсами ставлення особистості до себе як до представника соціуму [211]. На одному полюсі – поведінка, активність індивіда суцільно визначається особистісними самоідентифікаціями, а на другому – активність цілком зумовлюється впливом значущих інших, середовища і визначається специфікою функціонування рольової самоідентифікації.

У такий спосіб самоідентифікація як психологічний механізм формування ідентичності здійснюється як: а) добір нових особистісних і соціальних цінностей у структурі ідентичності; б) переструктурування ідентичності відповідно до особливостей нових елементів, які увійшли до її структури; в) визначення індивідом значення та цінності нових елементів ідентичності й зіставлення їх із попередніми соціальними цінностями, що також є структурними компонентами ідентичності. З одного боку, процес оцінювання впливає на добір змістів для засвоєння, а з іншого – засвоюються цінності, які задавали критерії оцінювання. Отже, індивідом здійснюється соціальна категоризація світу. Водночас особа прагне співвіднести себе самого із категоріями, які були виділені, та вписати себе в цю систему. У такий спосіб відбувається процес соціальної ідентифікації. Соціальна ідентичність є сукупністю всіх соціальних ідентифікацій, що використовуються індивідом при власному самовизначенні (Г. Теджфел). Становлення ідентичності є не лише засобом адаптації або розвитку, а є умовою сучасності людини, умовою існування, онтологічним підґрунтям і екзистенційним ставленням. Види самоідентифікацій дають можливість зрозуміти процесуальність становлення «Я» підлітка, з'ясувати в ній стале та унікальне. Одним з видів самоідентифікацій підлітків у структурі ідентичності є їхня самоідентифікація з музичною субкультурою.

1.3. Психологічні характеристики музичної молодіжної субкультури

Термін «молодіжна культура» має вжиток у педагогічному, соціально-психологічному, політичному дискурсах і за століття існування зазнав чималих змін. Уперше поняття «молодіжна культура» було сформульоване Т.Парсонсом, який убачав у молоді важливу соціальну групу, яка знаходиться на стику двох ціннісних систем (традиційного та сучасного) суспільств і виконує функцію адаптації процесу переходу молоді у доросле життя. Молодь тлумачать як субкультуру, тобто як групу ровесників, яка надає підліткам

способи становлення себе у світі, а отже є однією з адаптивних форм, що допомагає суспільству в цілому підтримувати усталеність розвитку [5; 131], функцію конфліктності, а як наслідок девіантності та делінквентності молоді, де делінквентність тлумачиться як нормативна поведінка, яка визначається культурними нормами певного культурного прошарку. «Вочевидь «нераціональна» поведінка, така як сутички та вуличний вандалізм може мати сенс: вона дає змогу піднімати статус відповідно до групових цінностей, таких як ризик, сміливість, жорстокість» [121]. Тобто символічна субкультурна поведінка таких молодіжних спільнот є формою спротиву, який пов'язується зі становим походженням молоді. Це відбувається через заперечення загальноприйнятих цінностей, стереотипів поведінки суспільства в межах субкультурних об'єднань.

Молодіжні субкультури визначають як системи смислів, засобів вираження, стилів життя, що створюються групами молоді, які перебувають на підлеглих соціальних структурних позиціях, як реакції на домінуючі системи цінностей [121, с. 13].

У соціально-антропологічній концепції М. Мід молодіжні субкультури розглядаються в контексті проблем поколінь. Вона вирізняє три типи культури за критерієм орієнтації нового покоління на досвід старших, на знання, на заперечення традицій попередніх поколінь, а саме: постфігуративну, префігуративну, конфігуративну. У кожному з типів культури формуються властивості та стандарти поведінки. Також подано трактування контркультури як однієї з форм префігуративної культури [102].

Сучасна теорія молодіжної культури охоплює молодь усіх соціальних верств і головним об'єктом уваги вчених виявляється те, що є загальним для молоді як вікового етапу. Молодіжна субкультура як соціально-психологічне явище характеризується тим, що містить: а) своєрідну моду та вподобання, особливо в музиці та одязі; б) відносини, які здебільшого концентруються на дружбі і групах однолітків, ніж на сім'ї; в) відносну першість дозвілля перед роботою; г) виклик цінностям дорослих та індивідуальні експерименти зі

способом життя; д) якість безкласовості у стилі дозвілля та поведінки. Бувши іншою стосовно дорослого покоління, молодіжна субкультура не є повністю однорідною, а розділяється гендерами та етносами, класами та освітою, а також міриадами конкуруючих культурних стилів [17]. Інколи молодіжна субкультура функціонує як контркультура, де головним є зміст протесту, тобто виклик традиційній культурі, незахищеності людини від наявних і нових загроз, що виражається у неформальних комплексах поведінкових установок [12; 41; 43; 73; 84; 86; 99].

Характерною рисою молодіжної субкультури є емоційно-чуттєве самоствердження молоді поряд із пошуком розважального змісту під впливом групових стереотипів, установок, інтересів тощо [52; 58; 60; 148]. Саме вікові особливості молоді зумовлюють те, що переважає емоційно-чуттєве ставлення до культури в цілому. Це має прояв у глибоко особистісному сприйманні культурної інформації, у співпереживанні, емпатійності, ототожненні себе з героями творів, наслідуванні своїх кумирів, інколи не визнаних у суспільстві [128]. Наявні субкультурні молодіжні об'єднання можуть бути реальними та віртуальними, наприклад, в Інтернет [112].

Дослідники розробили систему культурних кодів, за якими можна встановити належність молоді до певної субкультури. Ці коди поділяють на невербальні та вербальні. Невербальні коди: просторовий (місце тусовки), часовий (ця культурна структура не обмежує вікову категорію своїх членів), речовий (інтер'єр приміщення, одяг, аксесуари) і тілесний (довжина волосся, зачіски, фемінінність і маскулінність, татуювання, пірсинг, скарифікація). Вербальні коди: сленг, сміхові жанри (стьоб-культура), містичні жанри (легенди, перекази), графіті. Звичайно, що всі ці елементи є вираженими в різних субкультурах різною мірою. Символічна система кожної спільноти виконує функцію сигналізації та диференціації, тобто дає можливість упізнати «свого» і відштовхнути «чужого» [177].

До неформальної самоорганізованої молодіжної ініціативи прийнято відносити ті молодіжні об'єднання, які не мають чітко вираженої організаційної

структури, програмних документів або, як їх ще називають, «неформальні групи», «молодіжні субкультури». Водночас ці формування необхідно оцінювати не так, як у другій половині 80-х років, коли «неформальними» називали майже всі молодіжні об'єднання, окрім комсомольської та піонерської організацій, а виходити із соціологічного визначення цього поняття: «неформальна група» – це група людей, яких пов'язують особисті, не закріплені організаційно й не оформлені юридично зв'язки.

Молодіжних неформальних рухів чимало. Неформальні групи є нечисленними і об'єднують підлітків різного віку, статі та соціальної приналежності. Вони функціонують зазвичай поза контролем дорослих. Їхня структура залежить від багатьох чинників, проте головно від стійкості, стабільності, функціональної спрямованості і специфіки взаємин між членами.

За структурою організації неформальні групи поділяють на: 1) авторитарні (стабільні за складом, вирізняються доміантним авторитетом лідера і жорсткою субординацією внутрішньогрупових взаємин); 2) демократичні; 3) анархічні (характеризуються нестійкістю, відсутністю постійного лідера, слабкою внутрішньою організацією, відсутністю взаємозалежності, де кожен член групи існує ніби сам по собі. Вплив такої групи на підлітка є мінімальним).

Неформальні підліткові молодіжні групи розрізняють: а) за спрямованістю (просоціальні, асоціальні, та антисоціальні); б) за впливом на особистість (позитивні, індивідуальні, негативні); в) за змістом діяльності (суспільно корисна діяльність, спільні розваги, суспільно небезпечна діяльність) [109].

Якщо раніше культура не поділялася на «дорослу» та «молодіжну» (незалежно від віку всі співали ті самі пісні, слухали однакову музику, танцювали одні танці), то тепер у «батьків» і «дітей» з'явилися серйозні відмінності й у ціннісних орієнтаціях, і в моді, й у способах комунікації, й навіть у способі життя в цілому [14].

Молодіжні субкультури є особливою частиною суспільної культури. Вони є результатом пошуку своєрідної, нової ідентичності, що пов'язується зі створенням нового стилю. Джерелом цього стилю можуть бути романтизовані чи ідеалізовані образи іншої цивілізації чи культури.

Субкультурне використання музики вважають найбільш активним способом її сприймання. Музика є одним із засобів, за допомогою якого субкультура відтворює свою ідентичність і культурно відтворює себе, окреслюючи свою відмінність від інших членів суспільства [190]. Субкультурне використання музики вперше охарактеризував Д. Рісман. Він зауважив, що слухачів популярної музики можна поділити на дві групи: «більшість, яка некритично приймає уявлення дорослих про молодь, і меншість, яка уособлює певні суспільні бунтівні мотиви». Друга група завжди є менш численною. Її бунт набуває символічної форми та завжди має «новизну» для суспільства [205].

Музичні молодіжні субкультури функціонують як референтні спільноти, тобто субкультура – це вид групи [132], яка є значущою для особи та здійснює на неї вплив [1; 25; 26; 46; 104]. Термін «референтна група» запропоновано Г.Хайменом для позначення будь-якої групи, з якою індивід співвідносить свої установки, поведінку, думки (Г. Хаймен, 1942).

«Упродовж тривалого часу в соціальній психології референтна (уявна) група протиставлялась так званим групам членства (реальним групам). Пізніше дослідники запропонували використовувати два різновиди референтних груп – реальні та ідеальні (умовні, уявні). Референтну групу можна визначити як реальну чи уявну групу або соціальну спільноту, з якою індивід співвідносить себе як з еталоном і на норми, оцінки, цінності якої орієнтується у своїй поведінці, самооцінці стосунках з іншими» [65, с. 253]. Регуляція поведінки особи здійснюється через дві основні функції референтних груп – нормативну та порівняльну.

Група стає референтною для особи тоді, коли на її поведінку впливають ті норми й цінності, які група проголошує. Вона може бути позитивною або

негативною. Позитивна референтна група трактується як група, що спонукає особу бути прийнятою до неї, стати її членом або домогтися ставлення до себе як до члена цієї групи. Негативна референтна група – це група, яка мотивує індивіда виступати проти неї, або та, з якою він не хоче мати відносин як член групи.

Нормативна функція референтної групи пов'язана з тим, що особа використовує групу як підставу співвідношення (еталон) під час оцінки себе та інших. Нормативна референтна група є джерелом норм поведінки, установок, ціннісних орієнтацій для особи, а порівняльна – є еталоном для оцінювання себе та інших. Тут реалізується не мотиваційний аспект поведінки, а перцептивний. Обидві функції здебільшого виконує та сама група, особливо якщо вона є реальною групою.

Референтна група відіграє важливу роль у формуванні самооцінки та оцінки індивідом свого статусу. В особі здебільшого існує кілька таких груп. Якщо ці групи є носіями суперечливих цінностей чи норм, це призводить до переживання конфліктних ситуацій, актуалізації проблеми вибору, невпевненості в собі, психологічного дискомфорту. Особливо це характерне для підліткового віку, коли норми та цінності родини, школи, групи ровесників суперечать одна одній.

Інші дослідники зазначають, що референтну групу слід розглядати в контексті об'єднання особи з нею на основі почуття «ми», моральної підтримки тощо. Особи визначають себе для інших, вписуючи свій соціальний образ у систему ситуаційно сконструйованих ієрархій «ми-ідентичностей».

Явище «ми» розуміють як групову ідентифікацію, усвідомлюване або неусвідомлюване ототожнення особи з психологічно значущою групою, яка виявляється колективним суб'єктом соціальної поведінки, що пов'язано з поняттям соціальної та рольової ідентичності, а також із поняттям ідентичності групи. Проблема групової ідентифікації репрезентує цілий спектр різноманітних її проявів від простого усвідомлення себе представником якоїсь

групи до фанатичної відданості групі, коли всі люди поділяються на «своїх» і «чужих», «своїх» і «не своїх» [37, с. 72-74].

Засновуючись на трактуванні спільноти як великої умовно-реальної референтної групи, референтність визначають неодмінною умовою існування спільноти як такої. Референтність вважають базовим механізмом розвитку спільноти за умов, коли цінності, ідеали, світогляд тощо є значущими для індивідів і є підставою для ідентифікації з групою [25, с. 67]. У взаємодії особи та групи значущими є такі аспекти: а) єднання особи зі спільнотою; б) перебування під впливом спільноти; в) внутрішнє структурування спільноти; г) протиставлення іншим спільнотам [26, с. 63]. Останні, своєю чергою, впливають на рівень референтності групи.

Особистість розчиняється у спільноті, коли остання є референтною. Цей процес не є остаточним, оскільки спільнота потребує певної унікальності, індивідуальності осіб, залучених до неї. Проте чим вужчий набір ролей та функцій особи у спільноті, то міцніший її зв'язок зі спільнотою [68, с. 109].

Результатом інтеграції членів субкультури «на основі соціокультурної ідентичності є менталітет – відносно цілісна сукупність думок, вірувань, навичок духу, яка створює картину світу і скріплює єдність культурної традиції або певної спільноти» [40]. Менталітет виражає життєві та практичні настановлення людей, сталі образи світу, емоційні уподобання, властиві кожній спільноті й культурній традиції.

В Україні (як і в Росії) поширеними є такі типи молодіжних субкультур: романтико-ескапістські; релігійно-містичні; гедоністично-розважальні; епатажно-протестні; радикально-деструктивні; свавільно-самосудні молодіжні формування тощо [127]. Більшість із них супроводжується специфічним символічним музичним супроводом.

Дослідники зауважують, що підлітків у музичних субкультурах приваблює здебільшого можливість спілкуватися із такими, як вони, а також зовнішня атрибутика, що дає можливість демонструвати свою позицію у соціумі. Це звичайні у спілкуванні підлітки, більшість з яких – початківці-

музиканти, письменники, художники та інші обдаровані люди. Вони виступають проти деяких чинних правил і для цього об'єднуються в групи, створюючи тим самим свою маленьку систему (зі своїм одягом та законами) на протигагу системі великій. Кожен має право бути індивідуальним, а молодіжні організації існували завжди, лише самовиражалися по-різному.

Загалом зазначені групи відповідають головним характеристикам молодіжних субкультур другої половини ХХ ст., таким як: а) специфічний стиль життя і поведінки; б) наявність власних норм, цінностей, картини світу, що відповідають вимогам певних соціальних категорій молоді; в) нонконформізм, протиставлення себе решті суспільства; г) зовнішня атрибутика, яка має символічне значення; д) ініціативний центр, який генерує тексти.

Водночас сучасні молодіжні субкультури мають так звані «слабкі місця». У романтико-ескапістських субкультур (хіпі, толкієністи, байкери, емо) – це десоціалізація (невміння співжити в суспільстві, досягати в ньому успіху, безнадійна втеча; у гедоністично-розважальних (мажори, рейвери, репери, фріки) – інфантильність (доросла дитина); у деструктивних, кримінальних (гопники, скінхеди) – кримінальна відповідальність; у анархо-нігілістичних (панки та інші) – нездоровий спосіб життя [40].

Серед них більш детально розглянемо музичні субкультури, які є одним із типів субкультур, що характеризується своєрідністю природи, функціями, стереотипами тощо. Вони є специфічним способом диференціації розвинених національних і регіональних культур, у яких поряд з основною класичною традицією існують своєрідні культурні утворення, що виникають на генетичній основі провідної культурної традиції, але формою і змістом відрізняються від неї [111].

Передусім це пов'язано зі специфікою музики як виду діяльності та мистецтва. Зокрема, розглядаючи музику в усіх її проявах, дослідники розрізняють три різновиди музичної реальності в сучасному світі: 1) потік акціонального біотичного музиціювання; 2) потік відтвореного музиціювання

(звукові технології, індустрія музики); 3) вірогіднісно-ментальний потік музичної суспільної свідомості, який має прояв у самій затребуваності тих чи інших видів музики. Цей потік розгортається у розмаїтті форм і видів музиціювання, відтворення і споживання музики.

Міметичні форми свідомості відображуються в музиці та музичному мистецтві, як і важливі первинні, довербальні, допоняттєві смисли людського буття, що пронизують дедалі складніші структури людської свідомості. Вони є головними спрямовувальними значеннями в організації всієї системи форм і жанрів музики, як і форм і систем людських спільнот. Інтеграційна функція музики полягає в об'єднанні соціокультурного життя суспільства, а диференційна функція – в розрізненні, наприклад, слухацької аудиторії, що сприяє соціокультурному збагаченню суспільства.

Як і будь-які спільноти, музичні молодіжні субкультури мають свої засоби комунікації (переважно це інтернет-форуми, соціальні мережі): символи, знаки, коди інтерпретації. Функції такої комунікації є також стандартними, як для будь-якої культурної спільноти: порозуміння, посвячення у спільноту і, найважливіше, розпізнання, тобто за допомогою певної символіки й кодів її розшифрування здійснюється поділ на «своїх» і «чужих».

У членів багатьох груп, наприклад об'єднаних навколо ансамблів рок-музики, світосприймання має особливу структуру, яка відрізняється від нашого. Характерним для них є колажне мислення, коли в потоці свідомості проходять окремі образно-сміслові коди. Все, що вони бачать і чим цікавляться, у певний спосіб заломлюється через призму звуків. Музика стає деякою мірою способом життя, домінантним способом бачення світу [169]. У цьому випадку ідеться про рок-музичні субкультури, які сформувалися навколо певного музичного напрямку або конкретного виконавця. Усіх їх об'єднує здебільшого не так спільний вид музичної діяльності, як специфіка соціокультурної діяльності як такої [114].

Інформаційно-звуковою першоосновою музичних смислів є зміст емоцій в інтонуванні. Відомо, що не будь-яке інтонування є емоційним. Наприклад, «а-

емоційне» інтонування в обрядовому інтонуванні й у прадавньому інтонуванні відображує власне інформаційний зміст музики – охоплення простору і свідомості істот, які перебувають у цьому просторі, до якого у прадавніх уявленнях належить весь світ взагалі – із тваринами, рослинами, духами всіх речей і явищ. Голос людини діє як прояв її живої енергії, як прояв і притягання космічної енергії.

Звуковидобування поза людським голосом, тобто інструментальний звук, кардинально змінює можливості прояву його емоційної енергії, а в історичному контексті технічний розвиток робить їх багатократно помноженими в просторі й часі. Посилання музичного звуку у простір постає як пізнавальна та ідентифікаційна акція, звукова обробка простору та його сутностей. Інформаційний тип інтонування наявний у фольклорі, особливо у прадавніх формах. Він виражає не ту чи іншу емоцію як таку, а стан спільноти, відповідно інформаційно-польовий вимір свідомості людської психогрупи. Цей феномен дає ключ до розуміння багатьох музичних явищ, а також певних форм сучасного музичного мистецтва. Зокрема, позаемоційний прояв деяких феноменів сучасної музики (серіальна техніка, деякі різновиди рок-кліпів) відображує спроби прямого вираження постмодерних форм музичного мислення.

У сучасній системі масової інформації спостерігаються тенденції деемоціалізації музичних артефактів (наприклад, у спеціальних кліпових молодіжних каналах). Такі кліпи здійснюють найпростіші прийоми захоплення інформаційного простору не засобами адаптаційних/об'єднувачих/емоційних емоцій, а завдяки спрощеним формам впливу на певне коло реципієнтів енергією, яка не одухотворена емоціями. Проте спрощення до рівня примітивності призводить до руйнування польового контексту музичного мистецтва, розпорошення та атомізації інформаційних спільнот (і слухацьких зокрема).

Проблема музичної діяльності, музичних здібностей та обдарованості (мистецького, музичного потенціалу), психології музичного слуху, сприймання

музики, музичної творчості та психології музичних явищ набуває особливої значущості. Серед основних видів музичної діяльності – композиторська, виконавська, слухацька. У полі нашого дослідження ми зупинимось саме на слухацькій діяльності, оскільки вона є найбільш широким синтетичним видом діяльності, який частково представлений і в інших видах музичної діяльності.

Він є достатньо розробленим. Зокрема вивчається сприймання, розуміння музичних творів суб'єктом, де відбувається перехід від вивчення специфічних перцептивних механізмів до соціально-психологічних чинників музичної діяльності й музичних здібностей. Відомими є дослідження із музикознавства [193], музичних здібностей [207; 208; 209].

У дослідженнях музичного сприймання з використанням методів семіотики, лінгвістики, теорії інформації, математичної статистики, теорії вірогідності, тощо, з'ясовуються проблеми художнього сприймання, зокрема елементарних структур музичного сприймання [116]. Ідеться про сприймання ритму і темпу, подібності й відмінностей музичного і мовного досвіду людини, просторових характеристик музичного сприймання та ін. Велися дослідження щодо адекватності сприймання і механізмів музичного переживання [18], генези музичного сприймання [38] тощо. Досвід узагальнено в працях з музичної психології [18; 134; 151 та ін.].

Психофізіологічною основою здатності сприйняття музики є слух, що дозволяє сприймати звуки частотою від 20 Гц до 20 кГц і гучністю до 100 дБ. Було зауважено, що музика може безпосередньо і здебільшого несвідомо впливати на фізіологічні процеси людського організму. Висловлюють припущення, що музичні ритми різної частоти можуть впливати на ритми головного мозку і внутрішніх органів. Створено класифікацію звукових частот відповідно до внутрішніх органів, на які вони впливають. Докладне дослідження такого впливу значно розширює перспективи використання музики, зокрема у зв'язку з оздоровчим впливом.

Відомими є праці, в яких музична перцепція тлумачиться як особлива музична активність у різних дискурсах (соціально-психологічному, психолого-

педагогічному, музично-естетичному, психосеміотичному, історико-культурному) [70;98; 116]. У працях радянських дослідників музичне сприймання розглядається як складна діяльність, яка спрямована на адекватне відображення музики. Вона об'єднує власне сприймання (перцепцію) музичного матеріалу (інформації) з даними музичного і загального життєвого досвіду (апперцепції), пізнання, емоційного переживання і оцінювання твору індивідом.

У ряді робіт доведено, що індивідуальний музичний досвід визначається не динамікою фізіологічних реакцій, а радше їх загальними патернами, які приєднуються до актуального музичного стимулу. Музичний досвід є індивідуальним процесом формування гештальтів, у якому розкривається і відображується особистість [188, с. 66]. Обмеженість фізіологічного підходу обґрунтовують неможливістю говорити про формування стійких особистісних типів сприймання. У ряді досліджень підтвердилася можливість формувати установки стосовно музики, яка підлягала сприйманню [48]. Зокрема, вказують на п'ять основних форм: емоційну, інтелектуальну, образну, психомоторну, змішану, (вона має вияв у двох видах – або дві різні форми поєднуються в одному акті сприймання, або переважають окремі форми реакцій у різний час стосовно різних музичних творів) [38].

Музичне сприйняття дослідники функціонально пов'язують із музично-типологічними характеристиками слухача. Задаючи умовну межу доступного для нього заглиблення у музику, такі характеристики самі можуть перебудовуватися у цьому процесі. Однією з найвідоміших класифікацій є схема Т. Адорно [3, с. 11–26]. Групи слухачів, які він виокремив, відрізняються не лише вподобаннями і критеріями оцінки музики, а й загальнокультурними ціннісними орієнтаціями. Серед типів слухачів розрізняють такі, як: а) експерт (найвищий тип, свідомий слухач, який уважно вловлює усі деталі й в кожний момент часу розуміє, що чує. Таке адекватне слухання позначають як структурне слухання); б) вільний слухач (він розуміє музику так, як люди розуміють рідну мову, нічого не знаючи або знаючи обмаль про її граматику і

синтаксис, неусвідомлено володіючи іманентною музичною логікою); в) досвідчений слухач (спонтанне, безпосереднє ставлення до музики, здатність до структурного слухання субститується нагромадженням знань про музику, особливо біографічних фактів і порівняльних переваг виконавців); г) емоційний слухач (головним чином керується не ставленням до специфічної внутрішньої організації музики, а своєю власною ментальністю, незалежною від об'єкта. Слухання музики стає для нього засобом для вивільнення емоцій, що пригнічуються чи стримуються нормами цивілізації); д) ресантиментний слухач (статичне слухання музики; офіційне музичне життя сприймає як виснажене й ілюзорне і намагається відтворювати минулі форми реакції на музику); е) джазовий експерт і джазовий фанат (характерним є протест проти офіційної культури, потреба в музичній спонтанності, яка виступає проти повторення тієї самої музики. Іноді адекватно розуміє свій предмет, хоча дещо обмежений щодо реактивності); ж) слухач, що розважається (структура такого слухання подібна до структури паління. Вона визначається неприємними відчуттями в момент, коли радіоприймач вимкнений, але і незначними відчуттями задоволення, коли музика грає на фоні діяльності, яку він здійснює); з) байдужий до музики (немузичні та антимузичні особи). Деякі з цих типів сприймання є вираженими у підлітків, серед яких переважає отримання задоволення від взаємодії з музикою.

У музичній психології й до сьогодні не розроблено типології, яка б ґрунтувалася на «задоволенні від музичного тексту», хоча ще у 1892 р. було сформульовано «естопсихологічний закон»: «Художній твір здійснює естетичний вплив лише на тих людей, душевні здатності яких втілені в його естетичних властивостях» [35]. Так, зростання обсягу серйозної музики не досягає мети, оскільки ті, кому вона не подобається (хто на неї не налаштований), все одно не будуть її слухати, сприймати.

Відомими є соціологічні класифікації слухачів, де критерієм є уподобання [49]. З'ясувалося, що слухачі зі спільними музичними смаками здебільшого мають подібні особистісні риси. Так, у лонгітюдному дослідженні музичних

уподобань 155 підлітків К.-Е. Бене мав на меті встановити зв'язок між життєвими стилями, життєвими проблемами опитуваних і видами музики, яка подобається. За допомогою кластер-аналізу було виокремлено дев'ять «стилів слухання»: компенсаторний, концентрований, емоційний, дистанційний, вегетативний, сентиментальний, асоціативний, стимульований та дифузний. Найбільш поширеним у віковій групі від 11 до 13 років виявився компенсаторний стиль [189].

Дослідження музичних уподобань і особистісних властивостей виявило три групи патернів, які асоціюються із вибором найбільш типових видів рок-музики, із загальною широтою музичних інтересів і з уподобаннями поп-музики (як найлегшої для сприймання). Більш достовірно музичні вподобання можна спрогнозувати за такими особистісними рисами особистості, як екстраверсія та відкритість. Для екстравертів типовими є вибір поп-музики [204].

Масштабні дослідження соціального функціонування музичного мистецтва свідчать про те, що найбільш розвинені в особистісному плані представники різних соціально-демографічних груп (робітники, селяни, інтелігенція) більше подібні між собою, ніж із менш розвиненими в особистісному аспекті представниками «своєї» соціальної верстви [170]. Підліткові музичні субкультури ставали предметом спеціального дослідження [32; 47; 80; 94; 95; 96; 129; 155].

Дослідження осіб у віці 14–21 років підтвердило, що швидше і точніше співвідносять музичні твори зі списком емоцій ті, хто частіше слухає класичну музику. З'ясувалися не лише залежності особистісних рис і властивостей, а й особливостей пам'яті. Отже, музичні субкультури об'єднуються за певними критеріями: а) за віком; б) за статевою приналежністю (наприклад, прихильниками рок-музики є переважно юнаки [97; 120; 151]; в) за соціальним походженням слухачів, наприклад, спільноти вихідців із так званих неблагополучних сімей (масова музика, поп-музика, народна музика); г) за освітнім рівнем (малокультурних підлітків, молодих робітників, які надають

перевагу музиці протесту, зокрема стилям панк-рок і важкий метал) [51] тощо. «Відчуття музики» значною мірою визначається приналежністю особи до певної субкультури, тобто прийняттям нею певної картини світу і пов'язаних з нею цінностей, норм, символів, стереотипів, мови, етикету [133; 141].

У сучасній субкультурі групі хіпі існують два різновиди цього руху: так звана «стара» та «нова система». «Стара система» складається з людей старшого віку (приблизно до 50 років), для яких «хіпізм» є способом їхнього життя. Більшість із них мають різні девіації (наркоманія, бродяжництво тощо). «Нова система» об'єднує молодь віком від 14 до 20 років. Юнаки поєднують своє захоплення хіпі із навчанням у престижних закладах і не завжди дотримуються найважливішої заповіді, яку визначили ідеологи руху – незалежність від соціуму. Натомість молодь робить головний акцент на атрибутиці, запозичуючи сленг, стиль одягу, прикраси та ін. [149; 158]. Рух хіпі виник на Заході як протест проти війни у В'єтнамі. Субкультура молоді демонструвала своєрідний протест «квітучому суспільству». Зовнішніми атрибутами стали заношений одяг, довге немите волосся. Серед сповідуваних цінностей – свобода, «вільне кохання», вільне життя, десоціалізація [91; 105].

Релігією є суміш з елементів буддизму, індуїзму, язичницьких ритуалів, культ Крішни тощо [147]. Отже, за спрямованістю ця група виявляє пасивний протест; за регламентацією є вільною та відкритою; аддиктивними проявами є вживання психотропних, токсичних речовин, усього того, що переслідувалося традиційним суспільством. Замість визнаної старшим поколінням музики – музика «Бітлз». Головним внеском хіпі в мистецтво стало внесення елемента спонтанності: а) концертної імпровізації (Д. Гендрікс), б) малюнка (Е. Воргол), в) тексту. На території України найбільше представників цієї культури у Львові. В столиці України вони найчастіше збираються у «Трубі» або на Андріївському узвозі. Музика допомагала носіям цієї субкультури самовиражатися емоційно, духовно та політично. Хіпі досліджували свій внутрішній світ, а музика була засобом у пошуку його сенсу [147].

Другою за важливістю субкультурою є «панки». Наприкінці 60-х років ХХ ст., коли власне і зародився цей молодіжний рух, журналісти так назвали молодь, яка стояла біля його витоків. Вони вважали, що таким принизливим словом відіб'ють популярність цього руху. Але такий хід себе не виправдав і слово прижилося у тогочасному лексиконі. Група панків здебільшого є жорстко регламентованою, має лідера та обов'язкові закони внутрішньогрупової взаємодії. Музикою є панк-рок, який вирізняється потужною гучністю, неритмічністю, дисонансністю, коли музичні звуки межують із шумовими. Тексти пісень містять нецензурні вислови тощо [7; 6].

З найвідоміших музичних груп є Sex Pistols, Velvet Underground, Stooges, Iggy Pop та ін. Саме з музикою пов'язані й «ірокези» – очевидно, найвідоміший символ панку [127]. В Україні є нечисленна група людей, переважно у Харкові, яка сповідує цей світогляд, але серйозного впливу на культурну ситуацію вона не має. З найвідоміших груп, які працюють з панк-музикою чи якимось чином використовують її здобутки у своїй творчості, можна назвати «Воплі Відоплясова» (панк-рок), «Щастя» (панк), дуже раннього Скрябіна (панк). Також існує багато підвидів цього напрямку, наприклад Crust, що являє собою відгалуження хардкор-панка, який зародився в середині 80-х в Англії шляхом схрещування анархопанка з «металом». Ціннісні орієнтації цього напрямку полягають у епатації суспільства, запереченні буржуазних цінностей, десоціалізації.

Субкультура скінхедів виникла у портових містах Великої Британії наприкінці 50-х — на початку 60-х років ХХ ст. Саме того часу в Лондоні почали селитися вихідці з Ямайки. Вони шукали тут пристойну роботу, але дуже часто її і не могли знайти, тому проводили багато часу на вулиці, збираючись у групи, які називалися rude-boys («грубіяни»). Біла молодь часто навідувалася у квартали чорних, цікавилася їхньою культурою і саме відтоді походить захоплення скінхедів музичним стилем «ска», який і став попервах чи не офіційною музикою субкультури. Чорних і білих хуліганів об'єднувало вживання пива. Руді-боєм у молодості був відомий музикант Б. Марлі.

Найвідомішими групами цього напрямку є SHAM 69, THE BUSINESS і THE ANGELIC UPSTARTS. Ідеологічними цінностями скінхедів є гасло: «Люблю країну – ненавиджу уряд!». Багато з цих груп мали навіть лівий ухил і тому, коли одна з таких команд, а саме SKREWDRIVER, провела свій концерт під гаслом «Рок – проти комунізму», то від неї відвернулися справжні скіни.

Для того щоб відмежуватися від «нациків», у 1993 р. у Нью-Йорку було створено міжнародний рух RASH (Red & Anarchist Skinheads), учасники якого стоять на комуністично-анархістських позиціях. Вони виступають проти расизму і є прихильниками фемінізму, а також антигомофобії (противники дискримінації за статевою орієнтацією). Їх відрізняє напіввійськовий строго регламентований одяг і зовнішність (черевики з важкими носачами, голена голова), нацистська символіка, ідеологічна музика. Серед життєвих цінностей – чистота раси, нації, кримінальні злочини проти емігрантів та ідеологічних противників (футбольні хулігани).

Хіп-хоп (гіп-гоп) є субкультурою, яка, окрім репу, охоплює ще і діджеїнг, графіті, характерний одяг, деякі види спорту, брейк-денс та ін. Це напрям, в якому «босяцький» фольклор американського негритянського гетто перетворився на світовий мейнстрім, а дворові хулігани – на світових суперзірок. Започаткував цей рух DJ Кул Херк, який запустив у мову слівце «b-boys» (тобто «ламані хлопці», ті, які танцюють брейк). Але суспільство розшифрувало це як «bad boys» (хулігани), а їхніх подруг охрестили «flygirls», тобто «мушки» – крикливо одягнені й вульгарно нафарбовані дівчата з вулиці. Зрозуміло, що це ще не був гіп-гоп (саме слово у 1974 р. вигадав А. Бамбаатаа), але початок було покладено (А. Керви). Типовим одягом для них зазвичай були спортивні костюми, дуті болонієві безрукавки, несиметрично натягнуті на голову бейсболки і обов'язковий елемент – величезні кросівки (бажано білі зі ще більшими «язиками»). Аксесуарами слугували золоті ланцюги на шиї зі знаком «\$» та вузькі затемнені окуляри – і те, й інше запозичене з культури фанку. Масивні золоті прикраси у поєднанні зі спортивними костюмами були подібні на медалі олімпійських чемпіонів, що дуже подобалося гіп-гоперам. За

найпопулярнішою версією, слово «реп» розшифровується як «ритмічна американська поезія», хоча ця гіпотеза має багато противників, які готові довести її хибність.

Перший серйозний успіх до репу прийшов у 1982-му, коли група "Public Enemy" випустила альбом "The Message", який складався з покладеної на музику поеми Е. Флетчера про те, як погано жити у чорному гетто. Відтоді за репом закріпився стереотип політичної музики. Читання текстів повинно бути не монотонним, а таким, щоб запам'ятовувалося. Тому величезна увага приділяється правильному добору рим, інтонацій, також алітерації та асонансам

Атрибутами гіп-гопу є брейк (бі-боїнг) який є танцювальним елементом цієї субкультури; графіті – оригінальні малюнки на стінах та інших поверхнях міста, які зроблені балончиками з фарбою; ді-джеїнг – музичний супровід для репу і брейку, хоча, ді джеїнг може існувати і окремо. Як один з підвидів ді-джеїнгу існує «скретчинг» (від англ. Scratch – подряпина) [174].

До субкультури гіп-гопу зараховуються також і деякі види спорту, такі як скейт-бординг, катання на роликових ковзанах, сноубординг, баскетбол, бейсбол та інші. Хоча це спірне питання, тому що про зв'язок субкультури та цих видів говорять тільки самі адепти субкультури, а не спортсмени.

В Україні вони існують, але переважно як залишок іміджу, ніж як активна субкультура. Зустріти їх можна на київському Майдані, де хлопці під звуки магнітофона танцюють брейк данс та змагаються один з одним. Вони зовсім не деструктивні носії. Характерною їхньою рисою є інфантильність. Представниками гіп-гопу є Eminem, Snoop Dogg, Calvin Broadus, Snoop Dogg, Missy Elliott, Busta Rhymes, 2Pac, Cypress Hill, DMX, X-Zibit та багато інших. Серед «вітчизняних»: Децл, Баста, НоГГано, Guf, Михайл Джуманджи, «Мальчишник» (співак Дельфін), «Каста», «Лігалайз», «Ю.Г.», «Bad Balance», «Многоточие», Богдан Титомир.

Рок-музика (англ. Rock) — узагальнена назва низки напрямків популярної музики другої половини ХХ ст., що походять від рок-н-ролу та ритм-енд-блюзу. (У ритм-н-блюзі основою для нової музики стала послідовність гітарних

акордів, а не соло на трубі, як було в джазі. Завдяки підсилювачам у піснях з'явився голос і тепер труба допомагала голосу і гітарі. Зміни в музиці були поступовими, але значними, їх можна порівняти хіба що з переходом від німого чорно-білого кіно до сучасного кольорового [142]. Термін Rock є скороченням від Rock'n'roll і дослівно перекладається як «хитати(ся); трясти(ся)». Характерним є своєрідний спосіб життя шанувальників цієї субкультури. Рок-музика має багато напрямів: від танцювального рок-н-ролу до металу. Зміст пісень варіюється від легкого і невимушеного до похмурого, глибокого і філософського. Часто рок-музика протиставляється поп-музиці (так званій «попсі»), хоча чіткої межі між поняттями «рок» і «поп» не існує, і немало музичних явищ балансують на грані між ними [64; 115]. Інколи рок об'єднує слабопов'язані напрямки, такі як соул та важкий метал. Належність деяких стилів музики до рок-музики беруть під сумнів. При визначенні належності того чи іншого напрямку до рок-культури користуються соціальним та музичним факторами.

Панк-рок і «важкий метал» є музичними напрямками, які мають достатньо спільні характеристики. Для цього епатажно-експресивного напрямку рок-музики є характерним: а) наявність різких, жорстких текстів, які містять нетабуйовану лексику; б) агресивна манера поведінки на сцені та поза нею, грубий вокал; в) зовнішня ефектність, виразна атрибутика, візуальне оформлення творчості; г) існують як протест до домінантної культури, тобто як контркультура. Представникам цієї субкультури характерне заперечення укладеної системи цінностей у суспільстві, норм, зразків, знань і значень. Вони є агресивно налаштованими відносно представників «чужих» субкультур [23; 126; 125]. Зокрема, дослідження особистісних особливостей фанатів панк-року і хеві-метал свідчать про те, що більш високими показниками за опитувальником маккіавелізму і меншою вираженістю пізнавальних потреб було виявлено у прихильників хеві-метал. Також типовою для них була позитивна оцінка, пов'язана із випивкою, сексом і антисоціальною поведінкою атитюдів і вчинків. Фанати панк-року відрізнялись насамперед неприйняттям будь-яких

авторитетів, а також позитивним ставленням до носіння та застосування зброї й до дрібних магазинних крадіжок [201].

Металісти, металхеда (англ. metalhead, headbanger, metallian) носять шкіряний одяг, назви гуртів на одязі. Вони є популярними у Північній Європі, досить поширені — у Північній Америці, мають багато прихильників у Латинській Америці, Південній Європі і Японії. На Близькому Сході, за винятком Ізраїлю і Туреччини, металісти (як і багато інших «неформалів») нечисленні і зазнають переслідувань. На відміну від, наприклад, субкультур готів і панків, субкультура металістів позбавлена яскраво вираженої ідеології і зосереджена, головним чином, навколо музики. Тексти метал-гуртів пропагують незалежність, самостійність і впевненість у собі, культ «сильної особи». Ставлення до релігії різне, але традиційно вважається, що металісти не релігійні. Незважаючи на велику кількість релігійної та окультної містики в текстах метал-гуртів, вони, як правило, не мають місіонерського призначення і сприймаються прихильниками як алегорія. Серед любителів блек-металу бувають язичники і сатаністи, але для прихильників інших різновидів це не є характерним. Дослідники стверджують, що інтелектуальний рівень металістів може бути досить високий, а захоплення металом може бути ознакою інтелігентності. Серед металістів популярна фантастична і містична література (Г. Лавкрафт, Дж. Толкін, Ф. Герберт, В. Берроуз та інші), міфологія (особливо скандинавська). Існує зв'язок субкультури металістів із субкультурою байкерів. Мотоцикли і швидкість загалом оспівуються метал-гуртами як символ сили і незалежності, тому мотоциклетне хобі поширене серед металістів. У свою чергу, серед байкерів важкий метал є найпопулярнішою музикою. Характерний жест металістів — «коза», піднесений угору кулак з розтисненими мізинцем і вказівним пальцем та долонею, спрямованою вперед. Аналогічний жест (Karana mudra) прийнятий у буддійській традиції, трактується як старовинний жест для відганяння злих духів, і як сатанинський жест (роги Сатани), і як сучасне позначення літери «u» (аналогічно до «жесту Черчілля», — рука стиснута в кулак, розтиснуті тільки середній і вказівний палець, що позначає букву «V»)

— скорочення від «unity», тобто «єдність» — привітання «брата по крові». Із часом жест почав використовуватися й іншими музичними субкультурами.

Емо (скорочення від «емоційний») — стиль музики, що виник в середині 1980-х років із хардкор-панку. Характерними ознаками емо-стилю є надсадний вокал від крику до плачу і стогону. Залежно від напрямку, музика може бути мелодійною і повільною із вклиненням жорстких гітарних рифів або жорсткою і динамічною, аж до «стіни шуму». Майже всі пісні пронизані глибоким лірично-романтичним настроєм. Також цей термін використовується на позначення слухачів цієї музики. Сьогодні ця субкультура набула поширення. Головна риса емо — це вираження та нестримання своїх емоцій, найважливіше — бути собою і не заганяти себе у якісь певні рамки. Погляди на життя в емо складаються з двох основних кольорів: чорного (символізує несправедливість, жорстокість світу) та яскравих кольорів (щасливі емоції, кохання, приємне переживання). Часто це відображається у зовнішньому вигляді послідовників субкультури, але справжні емо ніколи не ставлять зовнішній вигляд вище, ніж саму суть, ідеологію, переконання цього напрямку. Тих, кого цікавлять лише стиль і мода, називають «позерами» (від англ. poseur — вдавати), їх легко визначити у звичайній розмові.

Прихильниками цього стилю є депресивні хлопці і дівчата з довгим волоссям, які часто закривають очі, підмальовані чорним олівцем; носять одяг чорного, пурпурового та рожевого кольорів. Неодмінною частиною образу є штани із заниженою талією та широким шкіряним паском із залізними шпорами. Зазвичай прихильники емо носять обвішану різноманітними значками сумку через плече. Зовнішність для справжніх емо не так важлива, як переконання та душа [95]. Одними з найкращих виконавців 2000–2010-х років є «Balboa», «Funeral Diner», «Envy», «Raein», «Daitro», «Sed Non Satiata», «Gone With Pain», «Aghast», «Dance Macabre», «Shikari», «The Death Of Anna Carina», «La Quiet», «My Chemical Romance» та інші. З'явилося чимало вітчизняних послідовників: «Орігамі», «Океан моєї надії», «Мої улюблені ігри», «Дежавю», MonaLisa, МАІО, Soularis і ін. До них найчастіше залучаються підлітки. В цій

культури «прийнятно страждати та депресувати», а тому це один із варіантів, коли підлітку комфортно бути собою.

Готи — представники готичної субкультури, натхненні естетикою готичного роману, естетикою смерті, готичної музики й відносять себе до готик-сцени. Представники руху з'явилися на хвилі пост-панку. Панківський епатаж готи спрямували в русло пристрасті до вампірської естетики, до похмурого погляду на світ. Готична естетика вкрай еkleктична у виборі вживаних і популярних символів. Вони використовують єгипетську, християнську і кельтську символіку. Основним готичним символом є єгипетський «анк», символ вічного життя — ймовірно, у зв'язку з темою вампірів, безсмертя. Також часто вживаються й інші єгипетські символи, такі як «око Ра». Християнська символіка використовується менше, переважно у вигляді звичайних розп'ять (тільки зі стильним дизайном). Кельтська символіка трапляється у вигляді кельтських хрестів і різних кельтських орнаментів. Досить широко представлена окультна символіка: використовуються пентаграми (як звичайні, так і перевернуті), перевернуті хрести, восьмипроменеві зірки (символи хаосу). Також використовується безліч різних символів смерті - прикраси з кістяками, черепами і т. ін. До суто готичних символів можна віднести різні зображення кажанів (зв'язок з вампірами), які можна побачити на сотнях готичних сторінок в Інтернеті і на багатьох прикрасах.

Система цінностей готів поєднує два основні елементи: абсолютний індивідуалізм і незвичайну романтику (neo/dark romantics). Завжди прагнути до більшого (у житті, музиці, арті, тощо), шукати красу навіть у тому світі, в якому її немає, завжди бачити всі (негативні й позитивні) сторони життя, не закриваючи на них очі. Намагатися змінити сірий, банальний колір щодення — внести в нього емоції й відчуття шляхом музики, стилю одягу, іміджу та інших джерел. Знати правду і похмуро іронізувати над нею (принцип такий – «Die laughing!») (вмирай усміхаючись). Переплавляти свої емоції, як позитивні, так і негативні (біль, розпач та ін.), у життєву енергію. Почуватися нормально зі

своїми "відхиленнями": похмурим настроєм, іронією, дивними поглядами на життя і брати з усього цього силу

Фріки – це соціальні групи людей, які одягаються неординарно, оригінально [49] і є екзальтованими, раціональними персонажами. Фрік — з жаргонної англійської freak «божевільний», «шалений», «божевільно модний» — напрям у молодіжній культурі кінця ХХ — початку ХХІ ст. Ціннісні орієнтири сформульовані в таких гаслах: «Дихайте глибоко!», «Думай глобально!», «Дій локально!», «Будьте ніжні із Землею!», «Подорожувати без нічого...». Це, наприклад, такі виконавці, як Ж. Агузарова, Леді Гага. Ці химерні персони сьогодні в світі є невіддільною частиною сучасної культури. З їх уже обов'язковою участю проходить більшість грандіозних молодіжних заходів, таких як Love Parade в Берліні або Life Ball у Відні. Їх запрошують майже на всі незвичайні вечірки в різні клуби. Вони можуть бути ведучими будь-яких фестивалів або телепрограм. А в Лондоні відбувається конкурс на звання «Кращої Альтернативної Міс Світу». Гостями цього свята є не тільки «потвори» з усього світу, а й такі особистості, як Ж.-П. Готьє, Е. Джон, Б. Іно, Мадонна, М. Алмонд та інші.

Поп-музика у загальноприйнятому сенсі є субкультурою — антиподом рок-культури. Типологічна визначеність цього виду музики створюється чотирма факторами: розважальною функцією; особливою роллю художнього стандарту, подібної до канону у фольклорному і традиційному професійному мистецтві; тісним зв'язком з мас-медіа та технічними засобами тиражування і поширення художньої продукції; комерційною стратегією просування до популярності виконавців і творів [21].

Характерним для «естрадної поп-музики» є: а) майже ігнорування соціальних проблем; б) домінування любовної лірики; в) «м'яке», порівняно з рок-музикою, звучання інструментів; г) концерти відбуваються у спокійній атмосфері, коли спостерігається стримана поведінка як під час, так і після концерту. Водночас поп-музика характеризується примітивністю музики, де домінує синтезатор та інструментальна група; головна увага до сценічного

«подання» музичного матеріалу а також увага до позасценічної діяльності виконавця (створення його іміджу тощо).

Прихильниками поп-груп і поп-виконавців є люди в усьому світі. Їх вабить яскравість, «карнавальність», зовнішня ефектність субкультури. Здебільшого це різноспрямована публіка, яка є легко збудливою, схильною до афектації, ідоломанії, має різнобічні смаки та музичні вподобання, доволі обмежений комунікативний досвід, що виражається у нездатності відрізнити мистецтво від немистецтва [188].

Висновки до розділу 1

Центральними психологічними новоутвореннями підліткового віку є самоусвідомлення та почуття дорослості. Поряд з уявленнями про навколишню дійсність у підлітка виробляється відносно стійка усвідомлена система уявлень про самого себе, тобто формується самосвідомість. На основі самосвідомості суб'єкт ставиться до самого себе та цілеспрямовано будує свої взаємини з іншими суб'єктами і об'єктами середовища як всередині соціокультурної системи, так і за її межами. Специфіка особистісного зростання в період підлітковості полягає у тому, що процеси самоусвідомлення, самоствердження й самореалізації підлітка збагачуються та набувають нового якісного змісту.

Ідентифікація є важливим механізмом розвитку, який має прояв у прийнятті індивідом соціальної ролі при входженні в групу, усвідомлення ним групової приналежності, формуванні соціальних установок. Соціальна ідентифікація підлітка є способом самовизначення, самопізнання та орієнтації стосовно інших людей і має двобічний характер. З одного боку, це ототожнення особи з групою, а з іншого — це розпізнавання в інших ознак ідентифікації, за якими можливо ідентифікувати себе, використовуючи статево-вікові, психічні, моральні, естетичні та ін. індикатори, завдяки яким підліток визначає своє коло спілкування і взаємодії. Завдяки стійким

орієнтаціям за цими ознаками та постійно діючому механізму ідентифікації відбувається формування типів особистості, з яких утворюються групи, і музичні спільноти зокрема.

За існування різних наукових поглядів щодо детермінуючих чинників самоідентичності підлітків, пріоритетними вважаємо взаємодію соціальних і біологічних, а саме: фізіологічні та анатомічні зміни в організмі; соціальне середовище, поява почуття дорослості; група ровесників, зразки поведінки (референтні групи, статеві – чоловіки/жінки, рольові – батько/мати, політичні інтереси); соціокультурні традиції верстви.

Музика є потужним ідентифікаційним механізмом. Музичні молодіжні субкультури функціонують як референтні спільноти та серед головних складових соціальної взаємодії у підлітковому віці, що містять системи внутрішніх правил. Завдяки їх дотриманню підлітки ідентифікуються один з одним, самовиражаються засобами музичної активності, що дає можливість демонструвати свою позицію у соціумі, вирізняти себе серед інших.

Процес ідентифікації є включеним у сукупну соціокультурну діяльність, у межах якої (з метою спілкування) індивідуальний музичний досвід виражається у значеннях, завдяки чому суб'єкт і може його усвідомити. До усвідомлення приводить процес вираження знання в знаково-опосередкованій і соціально-нормативній формі, зокрема музичній субкультурі. Самосвідомість у музичній субкультурі може трактуватися як один із рівнів пізнання підлітком самого себе як індивідуальності, зокрема й становища у культурному середовищі, ставлення до різних його явищ і об'єктів.

Самосвідомість підлітка, як представника музичної субкультури частково містить зміст музичної «Я-концепції» представника музичної субкультури, яка є більш стійкою частиною так званої музичної самосвідомості, тією мірою, у якій музична «Я-концепція» потенційно усвідомлюється. З огляду на це, варто розрізнити *три аспекти самоусвідомлення в музичній субкультурі: 1) когнітивний, 2) емоційний, 3) оцінно-вольовий.*

Когнітивний аспект складає набір усвідомлених знань про своє місце в музичній культурі: наявність певного інформаційного рівня; в ході соціалізації формується самосвідомість особистості підлітка в конкретній музичній субкультурі, атрибути представника субкультури (наприклад, зв'язок власних очікувань, домагань і вимог спеціальної музичної спільноти); усвідомлення знання двох етапів: «до» і «після» набуття певного соціально-музичного статусу.

Емоційний аспект містить суб'єктивне ставлення до знання свого об'єктивного статусу і статусу музичної субкультури серед інших. Містить явища самоповаги, самоприниження, музичного себелюбства (наприклад, індивідуальні амбіції прихильників музичних виконавців).

Оцінно-вольовий аспект підліткової «музичної» самосвідомості характеризується як прагнення підвищити самооцінку, здобути повагу в референтній групі, зміцнити свій вплив, авторитет тощо.

Самоідентифікація з музичною субкультурою містить не лише стабільне знання, а також є процесом і результатом безперервного (перцептивного і розумового) моніторингу станів музичної субкультури. Критерієм сформованості самоідентичності є музична активність підлітка. Вона може мати *різні форми*: на рівні конкретного підлітка як спроба реалізації індивідуальних очікувань, набуття соціального статусу та відповідних ролей; на груповому рівні — це, наприклад, прихильність і тенденції підтримки субкультурою підлітків — представників своєї субкультури; на соціальному макрорівні — позиціонування конкретної музичної субкультури в контексті соціокультурних та суспільно-політичних подій історичного часу.

Ці три аспекти самоідентичності утворюють цілісний *Я-образ*, який існує незалежно від рівня розвитку підлітка, в усіх реальних (і віртуальних) суб'єктів музичного життя. Я-образ має складові, які відображують рівень розвиненості, деталізації, розгорнутості самосвідомості підлітка в музичному просторі й часі: Я-реальне (знання, можливо реальні уявлення про музичне життя і про себе в теперішньому); Я-ідеальне (уявлення про те, яку роль сам підліток має

відігравати у субкультурі); Я-динамічне (уявлення про те, яким підліток має стати у найближчий час, так звана соціально-культурна програма-мінімум). Самоідентичність підлітка з музичною субкультурою є передумовою і наслідком соціокультурної взаємодії, музичного самовизначення, що, своєю чергою, зумовлює характер музичної, а далі й соціокультурної поведінки підлітка.

Для того, щоб з'ясувати чинники перебування та входження підлітків до тієї чи іншої підліткової субкультури, розкрито психологічні особливості та соціально-психологічний зміст кожної обраної для дослідження музичної субкультури. У дослідженні ми виокремили кілька найбільш поширених серед сучасних підлітків музичних субкультур, серед яких рок, готичний рок, хіпстери, гіп-гоп (реп), емо, хіпстери, хіпі, поп-музика.

Основні положення розділу 1 відображено в таких публікаціях автора:

Юнак Л.М. Особливості соціальної ідентифікації підлітків у сучасних умовах суспільства/ Л.М. Юнак // Збірник наукових праць Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д.Максименка. – К., 2009. – Т.Х, випуск 15. – С. 518-527.

Юнак Л.М. Самоусвідомлення підлітків, як основна проблематика підліткового віку/ Л.М. Юнак // Збірник наукових праць Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д.Максименка. – К., 2010. – Т.ХІІ, ч.6. – С.468-475.

Юнак Л.М. Подростковый кризис, как важный компонент развития личности / Юнак Л.М. // Л.С. Выготский и современная культурно-историческая психология: проблемы развития личности в изменчивом мире: Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції Гомельського Державного Університету ім. Франциска Скорини 28-29 жовтня 2010 р. – Гомель, 2010.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМОІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ – ПРЕДСТАВНИКІВ РІЗНИХ МУЗИЧНИХ СУБКУЛЬТУР

Розділ присвячено обґрунтуванню методичних засобів проведення дослідження, добору методик емпіричного дослідження, опису етапів, процедури його проведення та характеристики вибірки.

В емпіричному дослідженні самоідентичності підлітків через перебування та самоусвідомлення їх у музичній субкультурі ставилося за мету здійснити аналіз функціонування самоідентичності як виду та складової підліткової ідентичності; з'ясувати структуру самоставлення, соціальних, особистісних детермінант музичної поведінки. Для цього ми вивчали такі психологічні особистісні характеристики підлітків, як емоційна спрямованість, самосприймання, рівень домагань та самооцінка, акцентуації характеру та его-захисні механізми, особистісний диференціал, а також такі характеристики особистісної ідентичності, як самоставлення (ставлення до себе), ставлення до майбутнього, минулого, до протилежної статі, страхів, сім'ї та друзів, а також соціально-психологічні особливості представників кожної молодіжної субкультури.

Представлено результати попереднього та основного етапів констатувальної частини емпіричного дослідження.

2.1. Організація та процедура дослідження

Теоретичний аналіз наукових праць, присвячений дослідженню проблематики соціально-психологічних особливостей самоідентичності підлітків – представників різних музичних субкультур показав, що існують різні теоретичні підходи до проблеми вивчення особистісної самоідентифікації у період підліткового віку, однак для нашого дослідження особливого значення

набувають власне індивідуальні психологічні та соціальні особливості підлітків, що входять до різних музичних субкультур. Було вироблено авторське розуміння феномену самоідентичності, яке ґрунтується на твердженнях щодо специфіки самосвідомості в підлітковому віці (В. Мухіна) та концепції самоідентичності О. Лук'янова, Г. Теджфела. Описано модель самоідентичності підлітків – представників музичних субкультур, процедуру, методи та методики дослідження.

Музична самоідентичність є одним з компонентів самосвідомості (поряд із домаганнями на визнання, психологічним часом особистості, обов'язками і правами, іменами власними, статевою ідентифікацією) та одним із видів ідентифікацій, властивих особистості у підлітковому віці.

Складовими музичної самоідентичності є: а) культурно-рольова ідентичність (уявлення про типовість музичної активності та функцій, які виражаються в цінностях, атитюдах спільноти); б) музичні вподобання (цінності підлітка та їхнє співвідношення зі стереотипами поведінки конкретної музичної субкультури, відповідність ціннісних структур нормативним); в) музичні стереотипи (уявлення та обізнаність стосовно поведінки, традицій, символів, які властиві музичній субкультурі); г) музична активність (патерни поведінки підлітка, які відповідають поведінковим стереотипам відповідної музичної субкультури; співвідношення когнітивної, емоційної та поведінкової складових самосвідомості підлітка); д) психотип особистості (характерологічні, соціально-психологічні властивості особистості підлітка, які зумовлені перебуванням у музичній спільноті певного типу). Сформовані на підставі теоретичного аналізу наукові уявлення про зміст явища самоідентичності в підлітковому віці дають змогу вивчити її складові та з'ясувати соціально-психологічні особливості самоідентичності підлітків, представників різних музичних субкультур.

Розуміння самоідентичності з музичною субкультурою наведено в концептуальній моделі дослідження соціально-психологічних особливостей музичної самоідентичності підлітків (рис 1.1). Самоідентифікація є

комплексною діяльністю, результатом якої є тотожність підлітка із самим собою. Самоідентичність передбачає співвіднесення себе як Я з істинним образом Я. Отже, самоідентифікація передбачає вироблення образу Я, тобто Я-концепта – уявлення про істинне та хибне Я.

Об'єктом самоідентифікації є музична спільнота як референтна група, з якою самоототожнюється підліток. Різна міра ідентифікації дає змогу виокремити групи підлітків за рівнем музичної активності, а також соціальні, особистісні, психологічні особливості, які впливають на самоідентичність підлітка.

Рис. 1.1. Модель самоідентичності підлітків – представників різних музичних субкультур

Самоідентифікація підлітка відбувається у процесі взаємодії з певною музичною спільнотою. При цьому чинниками, які визначають специфіку процесу ідентифікації та структури уявлення про себе, є стать, вік, соціальний стан, які справляють специфічний вплив на саморозуміння особи. Наявність чималої кількості музичних спільнот свідчить про соціокультурні потреби та запити сучасного соціуму, які виконують специфічні функції у процесі взаємодії з підлітковою аудиторією.

Однією з поширених класифікацій функцій музики є типологія Т. Адорно. У ній, зокрема, йдеться про соціальну функцію музики, оскільки значно переважає тип слухачів, які сприймають музику як розвагу і не зважають на вимоги її естетичної автономії. Це означає, що ціла сфера духовного життя виконує зовсім не належну їй за змістом соціальну функцію.

Комунікативна функція походить від специфічної музичної мови як мистецтва духу. Питання про роль музики у широких масштабах сучасного суспільства – це питання про роль цієї вторинної мови музики (залишкових пережитків минулих творів мистецтва у побуті мас) у суспільстві. Нефункціональна функція, у якій перетинається істинне і ідеологічне. Сама автономія твору мистецтва породжена цим перетином: у функціональному цілому суспільства, створювана людиною для себе річ – витвір мистецтва, що не віддає себе цілком під владу цього функціонального цілого та є символом того, що існувало б, не будучи об'єктом всезагальної погоні за прибутком. Але одночасно прибуток ставить собі на варту це нефункціональне і пригнічує його до рівня безглузлого і беззмістовного. Експлуатація того, що некорисне та приховане від людей – все це є причиною фетишизму, який покриває пеленою всі культурні блага і особливо музику.

Відволікальна функція сприяє тому, чому служить сьогодні більша частина культури: завадити людям замислитися над собою і над світом, створити в них ілюзію, що все добре, все в гармонії. Функція розради –

анонімне умовляння самотньої покинутої громади. Тон музики навіює уявлення про голос колективу, який не залишить у біді тих, хто належить до нього.

Життєствердна функція, як функція одного із видів всезагального рекламування дійсності, призначена музиці самою долею, оскільки музику важче викрити у брехні, ніж грубу фальсифікацію дійсності в кінофільмі чи розповідях в ілюстрованих щотижневих виданнях.

Одна з найважливіших функцій споживацької музики полягає у тому, щоб полегшувати страждання людей в умовах універсальних опосередкованостей, створюючи видимість того, що люди ще живуть поруч один з одним.

Основа спортивної функції полягає не так у самій музиці, як в ритмі музичного супроводу.

Захисна функція музики розглядається як захисний механізм динаміки потягів. Він спрямований проти параної, манії переслідування, проти небезпеки стати абсолютною монадою – людиною, позбавленою контактів, у якої енергія (лібідо) поглинається його власним Я. Вплив, що чинить на нього споживацька музика, це не так захист від патологічної поведінки, як її нейтралізація і соціалізація.

Освітня функція музики розглядається як тест, запропонований людству, що дозволяє дізнатись, як далеко підуть люди в своїй згоді з усім, що діється, і які ідеї вони ще можуть для себе засвоїти. В цьому випадку згадана функція має сьогодні деяке освітнє значення [3, с. 41–53].

Впливаючи на різних рівнях – біологічному, психофізіологічному, психологічному, ціннісно-змістовому, соціально-психологічному, функції музики типологізуються в інший спосіб. Зокрема, функції: а) пом'якшення фізичного дискомфорту, зменшення больових відчуттів; вплив на різноманітні фізіологічні процеси (кровообіг, дихання, внутрішню секрецію, імунітет та ін.); терапія хвороб, підвищення ефективності різних методів лікування при комплексному їх застосуванні (біологічний рівень); б) подолання одноманітності стимуляції органів чуттів; підвищення фізичної працездатності;

покращення функцій сприймання, уваги, пам'яті, сенсомоторних реакцій; підвищення рівня неспання, подолання сонливості; релаксація, прискорення засипання (психофізіологічний рівень); в) покращення настрою, створення позитивних емоцій (тимогенна функція); зниження тривожності, відволікання від неприємних думок (анксіолітична функція); позбавлення від нудьгування чи пересичення якоюсь діяльністю; виявлення і реагування, функція катарсису; зміна стану свідомості, створення відчуттів занурення у іншу реальність (психологічний рівень); г) натхнення на виконання якоїсь справи, здатність викликати ентузіазм та ін.; формування світосприймання, системи цінностей, спрямованості особистості; розвиток моральних рис людини (ціннісно-змістовий рівень); д) покращення здатності до спілкування, підвищення контактності, подолання явищ аутизму; об'єднання колективу людей, покращення їх взаємовідносин; вплив на поведінку великих і малих груп (соціально-психологічний рівень) [49].

Припускаємо, що різна музична активність і різне ставлення до музичної субкультури впливають на конструкт музичної самоідентичності. Водночас рівень сформованості самоідентичності підлітків з музичною субкультурою зумовлюється мірою впливу на субкультурну Я-концепцію підлітка, для якого музична спільнота є референтною групою.

2. 2. Обґрунтування методів та методик емпіричного дослідження

Дослідження проводилося протягом 2009–2011 років і складалося з трьох етапів.

На першому етапі були сформульовані тема, мета і завдання дослідження, розроблена його програма, визначені основні етапи, обрані методи збирання інформації та обробки результатів, виконано аналіз теоретичних засад проблеми дослідження соціально-психологічних особливостей самоідентичності підлітків – представників різних музичних субкультур. Здійснювалося теоретичне вивчення проблеми особистісного розвитку підлітка, становлення його

самоусвідомості, особливостей процесу та видів соціальної ідентифікації підлітків, а також виокремлення музичної сфери як механізму формування самоідентичності особистості підліткового віку завдяки їхньому перебуванню в різних музичних субкультурах.

Емпірична модель дослідження базується на застосуванні таких методів.

Організаційні, які забезпечують комплексний підхід до дослідження. Зокрема, порівняльний (зіставлення досліджуваних вибірок) та комплексний (демонструє взаємозв'язки між означеними складовими самоідентичності) метод.

Емпіричні методи, завдяки яким було отримано наукові дані. До них увійшли спостереження, метод опитування. Услід за Л. Бурлачуком, вважаємо, що з методичного погляду для вивчення особистісних конструктів найбільш оптимальним рішенням з огляду на обмеження в часі, фінансування дослідження та проблеми стандартизації й валідності методів, які базуються на експертних оцінках, а також проєктивних методик, що виявляють скоріше ситуативні характеристики, є метод опитування. Це психологічний вербально-комунікативний метод, в якому для збору даних використовується спеціально оформлений перелік питань. Було використано такі різновиди анкетування, як: групове анкетування, яке полягає в одночасному заповненні анкет групою людей, зібраних в одному приміщенні згідно з правилами вибіркової процедури; індивідуальне анкетування; дистанційне, пов'язане із надсиланням анкет поштою та розповсюдженням їх через спеціалізовані інтернет-сайти та музично-орієнтовані групи у соціальних мережах. У процесі емпіричного дослідження було використано такі основні психодіагностичні методики: метод письмового опитування (анкетування); метод незакінчених речень (за вибірковими сферами – ставлення до себе, ставлення до майбутнього, минулого, протилежної статі, страхів, сім'ї та друзів); методика «Емоційної спрямованості» Б. Додонова для діагностики емоційної сфери підлітків; опитувальник К. Леонгарда – Г. Шмішека для дослідження акцентуацій характеру; методика Дембо – Рубінштейна (в модифікації А. Прихожан) для

визначення самооцінки; опитувальник Плутчика – Келлермана – Конте «Індекс життєвого стилю» для виявлення его-захисних механізмів; методика вимірювання особистісного диференціалу; тест Куна – Макпартленда «Хто Я?» для визначення ідентичності особистості.

Методи кількісний (математико-статистичний аналіз: кореляційний аналіз, дескриптивний аналіз, багатofакторний дисперсійний аналіз з порівнянням значущих відмінностей середніх) та якісний (диференціація матеріалу за типами, групами, тобто опис випадків як найбільш виражених типів, так і випадків, що є винятками), що належать до групи методів обробки даних.

Інтерпретаційні методи (аналіз структурних «горизонтальних» зв'язків між усіма вивченими характеристиками особистості). Структурний метод інтерпретує весь опрацьований матеріал дослідження в характеристиках систем і типів зв'язків між ними.

У цій частині роботи представлено саме другий етап дослідження, яке було проведене засобами спостереження, бесід, анкетування, опитування й тестування, і мало на меті показати співвідношення показників властивостей самосвідомості особистості, типів акцентуацій і захисних механізмів, особливостей самооцінки, рівня домагань, емоційної сфери підлітків, міжособистісних відносин підлітків, що зумовило характеристики ідентичності особистості та музичної самоідентичності як її складової.

1. Методика особистісного диференціалу дозволяє нам виявити властивості особистості, її самосвідомості, особливості міжособистісних відносин, особистісну значущість, вольову саморегуляцію та рівень особистісних домагань у підлітків. Методика надає можливість вивчити ставлення до самого себе й інших людей і розроблена на базі сучасної російської мови та виявляє сформованість уявлення про структуру особистості (адаптована в НДІ ім. Бехтерева). У методиці відібрана 21 особистісна риса за трьома факторами семантичного диференціала: оцінка (рівень самоповаги), сила (вольові якості), активність (екстравертованість). У запропонованому

бланку представлені найбільш поширені риси людини. Позитивні значення цих рис позначені знаком «+», а негативні – знаком «-». Порядок роботи з методикою дуже простий і полягає у виборі знака тієї чи іншої риси та визначення міри її прояву за балами: 3 – проявляється дуже сильно і дуже часто; 2 – виражено досить помітно і часто спостерігається; 1 – проявляється іноді і слабо; 0 – важко сказати, є і те, і інше. Високі значення фактора сили свідчать про впевненість у собі, незалежність, схильність розраховувати на свої сили у важких ситуаціях. Низькі – свідчать про недостатній самоконтроль, нездатність триматися прийнятої лінії поведінки, залежності від зовнішніх обставин і оцінок. У факторі активності високі показники вказують на високу активність, імпульсивність; низькі – на інтровертованість, спокійні емоційні реакції, визначену пасивність.

Високі значення фактора оцінки свідчать про те, що досліджуваний схильний усвідомлювати себе як носія позитивних, соціально бажаних характеристик та у визначеному змісті задоволений собою. Низькі значення за фактором оцінки вказують на критичне ставлення людини до самого себе, його незадоволеність власною поведінкою, рівнем досягнень, особливостями особистості.

Високі значення фактора сили свідчать про впевненість у собі, незалежність, схильність розраховувати на свої сили у важких ситуаціях. Низькі – свідчать про недостатній самоконтроль, нездатність триматися прийнятої лінії поведінки, залежність від зовнішніх обставин і оцінок.

За фактором активності високі показники вказують на високу активність, імпульсивність; низькі – на інтровертованість, спокійні емоційні реакції, визначену пасивність. На підставі вибраних знаків і рівня вираженості риси пропонується обвести відповідну цифру в таблиці. Респондентам заздалегідь треба бути уважними, оскільки позитивні й негативні риси людей, наведені в таблиці, постійно міняються місцями.

2. Самооцінка є однією з рушійних сил розвитку особистості підлітка. Від неї залежать взаємовідносини людини з іншими людьми, її критичність і

вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач. Самооцінка та самосприймання впливає на ефективність діяльності і подальший розвиток особистості. Отже, найбільш актуальне і важливе завдання сучасних суспільних інститутів – це формування адекватної самооцінки в дітей підліткового віку, оскільки саме в цьому віці формується і закріплюється оцінка особистістю самої себе, своїх якостей і місця серед інших людей. Для дослідження самооцінки та рівня домагань ми обрали методика Дембо – Рубінштейна.

Рівень домагань особистості позначає прагнення індивіда до досягнення мети такої складності, яка, на його думку, адекватна його здатностям. Це утворення пов'язане із самооцінкою особистості. Рівень домагань може бути заниженим або завищеним, тобто він не завжди відповідає об'єктивній оцінці здатностей індивіда. У поведінці це проявляється у виборі занадто важких або занадто легких цілей, у підвищеній тривожності, невпевненості у своїх силах, тенденції уникати ситуації змагання, некритичності в оцінці досягнутого, помилковості прогнозу й т. ін. Він характеризує: рівень труднощів, досягнення якого є загальною метою серії майбутніх дій (ідеальна мета); вибір суб'єктом мети чергової дії, що формується в результаті переживання успіху або неуспіху минулих дій (рівень домагань у теперішній момент); бажаний рівень самооцінки особистості (рівень «Я»).

Дослідження рівня домагань дають можливість краще зрозуміти мотивацію поведінки людини й здійснювати спрямований психолого-педагогічний вплив, що формує кращі якості особистості. В одних випадках важливим стає завдання підвищення рівня домагань особистості: якщо дитина невисоко оцінює себе й свої можливості, це приводить до стійкої втрати впевненості в успіху й деформації особистості.

Методика Дембо – Рубінштейна в модифікації А. Прихожан заснована на безпосередньому оцінюванні школярами ряду особистих рис і властивостей, таких як здоров'я, здібності, характер, розум, зовнішність, авторитет у однолітків, вміння робити самостійно своїми руками, впевненість у собі. Підліткам пропонують на вертикальних лініях відзначити певними знаками (–)

рівень розвитку в них цих якостей (показник самооцінки) і рівень домагань (x), тобто рівень розвитку цих самих якостей, який би задовольняв їх. Кожному випробовуваному пропонується бланк методики, що містить інструкцію та завдання. Випробовуваному видається бланк, на якому зображено сім ліній, висота кожної — 100 мм, із вказівкою верхньої, нижньої крапок та середини шкали. При цьому верхня і нижня крапки наголошуються помітними рисками, середина — ледве помітною крапкою. Обробка проводиться по шести шкалах (перша, тренувальна — «здоров'я» — не враховується). Кожна відповідь виражається в балах. Як зазначалося, довжина кожної шкали 100 мм, відповідно до цього відповіді школярів отримують кількісну характеристику (наприклад, 54 мм = 54 балам).

По кожній із шести шкал визначається: а) рівень домагань — відстань в мм від нижньої точки шкали («0») до знака «x»; б) висота самооцінки — від «0» до знака «—»; с) значення розбіжності між рівнем домагань і самооцінкою — відстань від знака «x» до знака «—», якщо рівень домагань нижчий за самооцінку, то він виражається від'ємним числом. Розраховується середня величина кожного показника рівня домагань і самооцінки по всіх шести шкалах.

Рівень домагань. Норму, реалістичний рівень домагань, характеризує результат від 60 до 89 балів. Оптимальний — порівняно високий рівень — від 75 до 89 балів, який підтверджує оптимальне уявлення про свої можливості, що є важливим чинником особистісного розвитку. Результат від 90 до 100 балів зазвичай засвідчує нереалістичне, некритичне ставлення дітей до власних можливостей. Менший за 60 балів результат свідчить про занижений рівень домагань, він — індикатор несприятливого розвитку особи.

Висота самооцінки. Кількість балів від 45 до 74 («середня» і «висока» самооцінка) засвідчують реалістичну (адекватну) самооцінку. Кількість балів від 75 до 100 і вище свідчить про завищену самооцінку і указує на певні відхилення у формуванні особи. Завищена самооцінка може підтверджувати особову незрілість, невміння правильно оцінити результати своєї діяльності,

порівнювати себе з іншими; така самооцінка може указувати на істотні спотворення у формуванні особи — «закритості для досвіду», нечутливості до своїх помилок, невдач, зауважень і оцінок інших людей. Кількість балів, нижча за 45, вказує на занижену самооцінку (недооцінку себе) і свідчить про критичне неблагополуччя в розвитку особи. Ці учні утворюють «групу ризику», їх, як правило, мало. За низькою самооцінкою можуть ховатися два абсолютно різних психологічних явища: справжня невпевненість в собі і «захисна», коли декларування (самому собі) власного невміння, відсутність здатності і т. ін дозволяє не докладати жодних зусиль.

Кількісна характеристика параметрів (у балах). Рівень домагань: менше ніж 60 – низький; 60–74 – середній; 75–89 – високий; 90–100 – дуже високий. Рівень самооцінки: менше ніж 45 – низький; 45–59 – середній; 60–74 – високий; 75–100 – дуже високий.

3. У дитячому віці, за зауваженням В. Ковальова (1981), тип характеру ще повноцінно не сформовано і можна говорити лише про його окремі акцентуйовані риси [85, с. 4]. Акцентуйовані риси є крайньою межею норми і виявляють властивості характеру психічно здорової людини. Характерним для акцентуації є вразливість стосовно не будь-яких (як при психопатіях), а лише певного роду травмувальних впливів. Суттєву роль відіграє готовність до «психічного зриву», яка розвивається на фоні ослабленого організму, специфічних властивостей нервової системи та особистісних рис підлітка.

Методика діагностики акцентуації характеру за опитувальником К. Леонгарда – Г. Шмішека розрізняє 10 типів акцентуацій характеру. Класифікація К. Леонгарда базується на оцінці стилю спілкування людини з іншими. Типи акцентуацій характеру поділяються на дві групи за принципом акцентуації рис або характеру, або темпераменту. До акцентуацій рис характеру автор відносить демонстративний, педантичний, застряглий та збудливий типи; до акцентуацій рис темпераменту – гіпертимний, дистимічний, тривожний, циклоїдний, екзальтований, екстравертований та інтравертований типи. Тест складається з 88 питань, на які потрібно відповісти «так» або «ні». Після

завершення кількість відповідей підраховується за кожним з 10 типів акцентуацій. 18–24 балів – виражена акцентуація за досліджуваним типом; 12–17 балів – прихована акцентуація; менше ніж 12 балів – відсутня акцентуація за досліджуваним типом. Визначаються наступні типи акцентуацій: гіпертимний, застрягальний, емотивний, педантичний, тривожний, циклотимічний, демонстративний, неврівноважений, дистимічний, афективно-екзальтований (див. додаток А).

4. За допомогою тесту Р. Плутчика у співавторстві з Г. Келлерманом та Р. Контом «Індекс життєвого стилю» досліджуються вісім захисних механізмів опитуваних (компенсація, заперечення, заміщення, інтелектуалізація, проекція, реакція формації, регресія і придушення). Розробка тесту концептуально ґрунтується на загальній психоеволюційній теорії емоцій Р. Плутчика. Механізми психологічного захисту розуміються як похідні емоцій, оскільки кожний із механізмів захисту онтогенетично розвивався для стримування однієї з базових емоцій. Тест містить 92 стимульних твердження, на які треба дати відповідь «так» або «ні». (додаток Б).

5. За допомогою тест-анкети «Емоційної спрямованості» (за Б. Додоновим) досліджено емоційну сферу життя підлітка. У цій класифікації використовуються тільки ті «мовні моделі», які обов'язково передають специфічний компонент емоції, її забарвлення «через колір» певної потреби. Б. Додонов вирізняє 10 видів таких емоцій: альтруїстичні (виникають на основі потреби в сприянні, допомоги, заступництві іншим людям); комунікативні (виникають на основі потреби в спілкуванні); глористичні (пов'язані з потребою у самоствердженні, славі); праксичні (виникають у діяльності у зв'язку з її успішністю чи неуспішністю); пугністичні (походять від потреби в подоланні небезпеки, на основі якої пізніше виникає інтерес до боротьби); романтичні (виникають на основі прагнення до всього незвичайного, таємничого); акізитивні (виникають у зв'язку з інтересом до накопичення, «колекціонування» речей, який виходить за межі практичної потреби в них); гедоністичні (пов'язані із задоволенням потреби в тілесному і душевному

комфорту); гностичні (пов'язані з потребою в отриманні будь-якої нової інформації і з потребою «когнітивної гармонії»); естетичні (є відображенням потреби людини бути в гармонії з навколишнім світом).

За допомогою цих методик реалізовано номотетичний підхід до особистості, який використовується для психологічного портретування підлітка, як конкретного представника музичної субкультури. У музичній психології здійснено спроби засобами типологічних досліджень класифікувати прихильників музичних субкультур. Типове існує в особистості загалом і в особистості підлітка – представника музичної субкультури зокрема, як сукупність закономірно сформованих ознак, типових якостей і властивостей під впливом середовища. Ці властивості, взаємодіючи з природними задатками, мають прояв у певних способах музичної (а ширше – соціокультурної) діяльності підлітка, а сам підліток виступає як типовий представник спільноти. Суттєвими є патерни, які пояснюють різні когнітивні, афективні та поведінкові характеристики підлітка кожної музичної субкультури.

6. Також у дослідженні додатково було частково застосовано ідіографічний підхід засобами використання двох проєктивних методик та анкети: «Незакінчені речення» за вибірковими сферами (ставлення до себе, ставлення до майбутнього, минулого, протилежної статі, страхів, сім'ї та друзів); тест Куна «Хто Я» та анкета на виявлення музичної субкультури.

Ці методики доповнюють попередні, дозволяючи виявити неусвідомлювані, приховані властивості, а отже, дають змогу виявити нетипові, унікальні властивості підлітка. Вони мають такі ознаки: невизначеність, неоднозначність використовуваних стимулів; відсутність обмежень у виборі відповіді; відсутність оцінювання відповідей випробовуваних як «правильних» і «неправильних».

Методика «Незакінчені речення» Сакса і Леві належить до адитивного виду проєктивних методик, де від випробовуваного вимагається завершити вже почате речення. Її призначення полягає у індивідуальній діагностиці особистісних змінних випробовуваних – від мотивів тих або інших вчинків до

особистісного ставлення до чогось та застосовується в психодіагностиці для вивчення суб'єктивних переживань, очікувань, патологічних станів особистості, а також проблем міжособистісного сприйняття і взаємодії. Ця методика використовується як доповнення до вже обраних, оскільки спрямована на діагностику ставлення дитини до батьків, формальної та неформальної групи, власних цінностей, прагнень, заохочень, страхів, ставлення до свого минулого та майбутнього, сфери міжособистісних відносин з друзями та протилежною статтю. За її допомогою можливо розкрити індивідуально-особистісні характеристики підлітка. У нашому випадку до анкети музичних субкультур було включено із 15 лише 7 груп (по 4 речення у кожній) – ставлення до себе, ставлення до майбутнього, минулого, протилежної статі, страхів, сім'ї та друзів.

Тест Куна – МакПартленда «Хто Я?» призначений для дослідження когнітивного компонента самосвідомості особистості, її самосприймання та уявлення про самого себе. Тест використовується для виявлення змістовних характеристик самоідентичності особистості, що є важливим у нашому дослідженні психологічних та соціальних особливостей самоідентичності підлітків – представників музичних субкультур.

Авторська анкета для визначення належності до музичних субкультур, їх вибору та особистісних заохочень (видів хобі, проведення вільного часу, ролі музики у житті та інше). До анкети було включено 9 запитань, з яких 4 спрямовано виключно на визначення належності до музичної субкультури. Інші запитання стосуються цінності музичної сфери, вибору улюблених виконавців і груп, відносин у родині та з товаришами (додаток В).

Кожен підліток, який за зовнішнім фактором належить до музичної субкультури, отримує анкету із доданими до неї 5 тестовими завданнями, спрямованими на визначення різних характеристик особистості. Випробовувані у стандартній ситуації мають відповісти: «так» чи «ні» (тест Айзенка, опитувальник К. Леонгарда – Г. Шмішека), обрати потрібний варіант (Н.

Фетискіна, В. Козлова, Г. Мануйлова) або обрати більш значущу для них відповідь.

Для визначення музичних субкультур нами було розроблено особистісний опитувальник. Підліткам пропонується відповісти на запитання стосовно їхніх музичних уподобань, стилю життя, вільного часу та важливих життєвих цінностей. У анкеті зазначено, що в деяких випадках може бути обрано декілька варіантів відповіді. Виявилось, що у вільний час 78% (173 особи) підлітків віддають перевагу зустрічам із друзями. Перебування в Інтернет-мережі, перегляд передач телебачення та комп'ютерні ігри обирають 75% (167 осіб); перебуванню на самоті віддають перевагу 27% (58 осіб); читанню книг – 22% (48 осіб); вільний час охоче проводять з сім'єю та батьками 38% підлітків (84 особи), серед яких 12% (28 осіб) відносять себе до субкультури хіпі.

Варіант «у вільний час я займаюсь саморозвитком (відвідую заняття з музики, танців, малювання тощо)» було обрано 30% респондентів (66 осіб), з яких переважна частина відносить себе до субкультури року, інді-року (хіпстери) та хіпі.

Нічні клуби та дискотеки також посідають не останнє місце серед інтересів підлітків – 46% (104 особи), з яких здебільшого представники субкультури гіп-гопу та поп-культури, які в дослідженні є контрольною групою.

Більшість підлітків відносять себе до родин із середнім фінансовим станом – 74% (165 осіб). Фінансово забезпеченими вважають себе 14 %, підлітків, з яких 5% – хіпстери, 6% – поп-слухачі та 3% – особи, які належать до субкультури гіп-гопу. До низького фінансового стану віднесли себе 12%, з яких 8% є представниками субкультури хіпі, 2% – року та 2% – готики.

На запитання «Що для вас є музика?» 75% опитуваних обрали варіант «Усе. Я постійно її слухаю». Варіант «музика, як просто приємний фон» обрано лише поп-слухачами (серед 32 підлітків так відповіла майже половина осіб цієї групи), що підтверджує наші теоретичні твердження про те, що музика є потужним ідентифікаційним механізмом у підлітковому віці.

Окремими варіантами відповідей на запитання стали: «спосіб проведення часу з друзями», «цілий світ, де я можу бути, таким, який я є» (хіпі); «можливість утекти від реальності» – підлітки субкультури року та готики. На запитання «Чому ви обрали саме цю музичну субкультуру?» відповіді «у цій субкультурі всі мої друзі»; «тут є люди, до яких я прагну», «це спосіб мого самовираження» дало 36%; «цей музичний напрямок найбільше характеризує мій стиль життя» – 27%. Серед опитуваних було лише 4% тих, хто відповів, що причин вибору не знає, тобто не усвідомлює, чому обрав серед музичних саме ту субкультуру, до якої себе відносить. Це свідчить про усвідомленість вибору та важливість стилістики музики у підлітковому віці та підтверджує різнофункціональність музики та музичної субкультури, в якій перебувають підлітки.

У 36% вибірки підлітків наявне дотримання стилізованого одягу відповідної музичної субкультури, 50% – не завжди, та інші 14% зовсім не носять аксесуарів та одягу своєї субкультури.

Відповідаючи на запитання «Яка ідея об'єднує вас у субкультурі?», підлітки обрали такі життєві цінності: гармонія у родині; здоров'я; любов; музика; кар'єра; освіта. Отже, підлітки, які стали респондентами нашого дослідження, мають певну музичну обдарованість (тобто музика є значущою в їхній життєдіяльності) та диференціюються за музичними уподобаннями (тобто належать до певних музичних субкультур), мають сформовану слухацьку музичну діяльність різного рівня розвитку.

Отже, музика в перехідному віці є необхідною частиною буденного життя кожного підлітка, а музичний матеріал стає мовою, засобом комунікації з навколишнім світом, причиною для знайомств з іншими та входження до груп людей з «такими самими інтересами». Вона продукує естетичні еталони, музичних кумирів, які прийняті у соціальному найближчому середовищі, соціальному прошарку (сегмент мас-культури); ментальність (релігійні уявлення, участь у рухах фанатів).

Підлітки виявляють специфічний музичний семантичний і знаковий простір, який відповідає актуальним потребам розвитку особистості в музичній

субкультури. У ній відбувається ідентифікація з одними знаками і відособленням від інших з урахуванням особливостей статі, естетичних музичних уподобань, ціннісно-життєвих орієнтирів, стереотипів поведінки тощо.

Також нами було складено психологічні портрети музичної мови тих субкультур, з якими підлітки себе ототожнюють.

Емоційний зміст **рок-музики**, зокрема рок-балад, має змістове і змістовне навантаження. Інформаційно-текстовий аспект пісень має важливе значення, водночас зміст пісень варіюється від легкого і невимушеного до похмурого, глибокого філософського. Це найстаріша та найпоширеніша субкультура, яка дала початок багатьом іншим музичним напрямкам. У рок-виконавців є як повільні композиції, так і швидкі, ритмічні. Тут часто спостерігається середнього емоційного насичення куплет і більш активний та домінуючий «драйвовий» приспів. Нові жанри року збагатилися піснями на теми почуттів, життєвих ситуацій, міркувань і проблем. Цей музичний напрям є багатограним та всебічно насиченим. Усе це супроводжується головним атрибутом рок-музики – віртуозною грою на гітарі. У рок-піснях немає основної теми. Тим самим зберігається автентичність з витоків напряму, коли музика демонструвала протест (А. Козлов).

Субкультури рок-музики та металістів, як первинно асоціальні групи, за спрямованістю демонструють агресивний протест, за регламентацією вони є жорстко організованими групами. Їхні члени схильні до вживання алкоголю, для них мають значущість секс і атитюди, пов'язані з асоціальною поведінкою. Фанати панк-року відрізняються неприйняттям будь-яких авторитетів, а також позитивно ставляться до носіння та застосування зброї і до дрібних магазинних крадіжок [197]. Сама аудиторія рок-музики сприймає музику як явище не так близьке до мистецтва, як до реального життя. Психічний стан слухачів у післядії рок-музики свідчить про пригнічення творчої діяльності слухачів [119].

Музика **готичного року** має похмуру, сумну, холодну та песимістичну емоційну атмосферу. Вона змушує слухача замислитись над чимось глибинним

та тримає його в «межовому стані». Завдяки сугестії та звуковому навіюванню викликає у слухача бажання співпереживати змісту пісні, вводить підлітка до потойбічного світу. Змушує замислюватись над цінністю та змістом смерті. Готичні тексти знаходяться у спектрі від суто філософських, окультних і романтичних до цілком життєвих, але майже завжди з «темним» забарвленням. Найголовніша риса готичної музики – містичність і загадковість. Для музики готів характерний пронизливий «янгольський» вокал, елементи хорового співу з церковними дзвонами та вставками «темної електроніки». Відчужений «готичний» вокал співака або співачки – відьомський, вкрадливий та проникливий, а іноді навіть і просто холодний шепіт.

Хіпстери не мають певного музичного стереотипу та обраного стилю у музиці, але на сьогоднішній день саме вони позиціонують нову генерацію основних представників найпоширенішої субкультури серед молоді. Це позитивні люди, відкриті до мистецьких інновацій у музиці. Їх життєва цінність та основний зміст – не перебувати під впливом масової культури, мислити незалежно та робити свій вибір, орієнтуючись на власні уподобання, а не на накинута суспільством стереотипи.

Ця молодь є шукачами нових тенденцій, де немає слів «бренд» та «модно». Вони вірять у соціальне зомбування через канали мас-медіа, слухають лише некомерційну музику невідомих гуртів, захоплюються творчістю малознайомих режисерів та арт-діячів. Музика за структурою є різноманітною, новаторською, експериментальною. Здебільшого – це не завжди якісно записаний пронизливий гітарний шум, крізь який насилу пробивається тужливий і мелодійний вокал.

Реп (гіп-гоп) – ритмічний речитатив під музику з важким бітом. Найчастіше у гіп-гопі змістовно описується важкий шлях головного героя, його тяжка доля без матеріального достатку, міні-історія, найчастіше зі щасливим кінцем. Серед вітчизняних діячів цього стилю більше окреслюється тематика соціального протесту. У піснях, що виконуються речитативом, можна встигнути розкрити основну тему змістового навантаження, адже репер за

короткий проміжок часу встигає висловити набагато більше інформації, ніж співак іншого стилю зі звичайною структурою пісні, де кожен куплет має свій повтор і мелодійно виспівується кожне слово. За характером переважно це оптимісти та активісти, серед яких багато спортивної молоді, яка завжди має намір перемагати.

Емо-підлітки вирізняються своєю співчутливістю, інфантильністю та небажанням сприйняти жорстокість і ворожість навколишнього світу. Реальністю вважаються внутрішні переживання носіїв цієї субкультури. У музиці відмітною особливістю є соло-вокал, схожий на плач, стогін, шепіт, який досить часто контрастно зривається на крик і подібний до потоку енергії надломлених емоцій. Найчастіше в цьому стилі оспівується про нещасну любов, нерозуміння, жорстокість, несправедливість і самотність; минулому часу віддається головна тематика. Дуже рідко зустрічаються швидкі пісні. Це музика всім доступних емоцій поколінь і самостійних внутрішніх переживань того, що відбувається. Саме в цій субкультурі пісні є стимулятором потужних емоційних переживань.

Музика хіпі (у нашому випадку також представники реггі) є своєрідним протестом проти індустріального суспільства з його жорсткими правилами. Найчастіше пісні цього стилю акустичні, без комп'ютерних обробок. Як і у самому стилі життя, ця субкультура перебуває в пошуках усього натурального, екологічного, живого та природного.

В текстах оспівується любов та гармонія до всього навколишнього, без емоційно-деструктивного змісту. Життя цих людей налаштоване на їхнє внутрішнє світобачення та віру у світле майбутнє. Оспівуються прості явища, які в соціумі через модернізацію та урбанізованість суспільства втратили свою актуальність. Тексти не мають емоційно-деструктивного стимулу. Здебільшого почуття та емоції передаються через стани природи, завдяки чому впливають на свідомість і спонукають діяти, думати, мріяти і відчувати себе єдиною спільнотою. Традиційно вони демонструють пасивний протест, є вільною

відкритою групою, з адиктивності – вживання наркотиків та інших токсичних речовин.

Усі попередні субкультури відносять до напрямів «андерграунду», що декларують характерне бунтарство та відмову від загальноприйнятих цінностей, норм, соціальних і художніх традицій [76; 106; 129; 161].

Серед основних характеристик ідеології **популярної музики** (субкультура якої саме і стала контрольною групою у нашому дослідженні) завжди доступний зміст тексту, проста структура пісні, повторення фраз та помітні ритмічні мелодії, що легко запам'ятовуються. Велике значення для запису поп-матеріалу відіграє саме електронна апаратура, суттєво меншого значення надається змісту та вжитку «живих» інструментів.

Вокальний стиль виконавців характеризується емоційною та мелодійною манерою виконання, співом, наближеним до мовлення, застосуванням «відкритого» звуку, демонстративно «непоставленими» голосами, неприродною теситурою, з широким використанням різних звукових ефектів. Популярна музика є легкою для сприймання та загальнодоступною. У ній накопичено розмаїття жанрів, а при її створенні використовуються вже випробувані музичні стандарти.

Типологічна визначеність цього виду музики створюється провідною функцією розважання, естрадного музикування, здатного мати комерційний успіх. Саме цей вид музики супроводжує підлітків на радіохвилях, телебаченні, у рекламах, у кафе та молодіжних нічних клубах. Групи так званих поперів об'єднуює потреба у розвазі – завести знайомства (в тому числі й сексуальні контакти), спілкування на примітивному рівні. Це вільні, різностатеві, з мінливим складом групи без постійного лідера. Одним з головних атрибутів субкультури є дотримання моди.

Висновки до розділу 2

У результаті теоретичного аналізу проблеми зроблено висновок про те, що самосвідомість підлітка як представника музичної субкультури включає в себе музичну Я-концепцію, яка є більш стійкою часткою так званої «музичної» самосвідомості у тій мірі, в якій музична Я-концепція потенційно усвідомлюється. З огляду на це, розрізняють три аспекти самоусвідомлення підлітка в музичній субкультурі: 1) когнітивний, 2) емоційний, 3) оцінково-вольовий.

Ідентифікація з музичною субкультурою містить не лише стабільне знання, але й є процесом і результатом неперервного (перцептивного і розумового) моніторингу станів музичної субкультури, критерієм сформованості якої є музична активність підлітка. Вона може мати різні форми: на рівні конкретного підлітка як спроба реалізації індивідуальних очікувань, набуття соціального статусу та відповідних ролей; на груповому рівні – прихильність та тенденції підтримки підлітків своєю субкультурою; на соціальному макрорівні – позиціонування конкретної музичної субкультури у контексті соціокультурних та суспільно-політичних подій історичного часу. Ідентифікація підлітка з музичною субкультурою є передумовою і наслідком соціокультурної взаємодії, музичного самовизначення, що, у свою чергу, зумовлює характер музичної, а далі й соціокультурної поведінки підлітка.

Дослідно-експериментальна робота виконувалася серед користувачів соціальних Інтернет-мереж та характерних для субкультури місцях проведення вільного часу (музичні клуби, паби, на вулицях міста, підземні переходи, Андріївський узвіз, Хрещатик, Воздвиженська вулиця). У дослідженні взяли участь 224 підлітки віком від 12 до 17 років, що представляють різні субкультури, приналежність до якої визначалась за самоідентифікацією підлітка, об'єктивним оцінюванням його улюблених виконавців, зовнішніх та стильових особливостей, що відносяться до обраної респондентом субкультури. Були залучені представники 7 субкультур по 32 особи кожної.

Емпірично досліджено, що соціальними та соціально-психологічними чинниками залучення до музичних субкультур є: а) соціальне та субкультурне середовище; б) концертна діяльність виконавця; участь у теле- та радіопередачах; випуск студійних альбомів, участь у суспільно-політичному житті, музичний імідж виконавця; в) цінності субкультури; г) специфіка музичної мови та ритуали музичної комунікації; д) спосіб життя конкретної музичної спільноти.

Основні положення розділу 2 відображено в таких публікаціях автора:

Юнак Л.М. Соціальна ідентифікація підлітків як основна із потреб підліткового віку/ Л.М. Юнак // Становлення цінностей у психологічному вимірі соціального буття особистості. Соціальна мужність, як цінність: Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції 3-4 червня 2010р. – Львів – Кам’янець-Подільський, 2010. – С.182-184.

Юнак Л.М. Роль музики на етапі становлення самосвідомості підлітка / Л.М. Юнак // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: [Збірник наукових праць спецпроекту: «Тенденції розвитку психології в Україні: Історія та сучасність» за нагоди 85-ої річниці від дня народження фундатора вітчизняної історико-психологічної науки В.А.Роменця]. – К.: Логос, 2011. – Т.4. – С. 163-170.

Юнак Л.М. Соціальний розвиток підлітків засобами сучасної музики / Л.М. Юнак // Проблеми сучасної психології: зб. наук. пр. Кам’янець-Подільського національного ун-ту імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України; за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам’янець-Подільський: Аксіома, 2011. – Вип. 14. – С. 870 – 879.

РОЗДІЛ 3

РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМОІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ – ПРЕДСТАВНИКІВ МУЗИЧНИХ СУБКУЛЬТУР

3.1. Характеристика вибірки

У дослідженні брали участь 224 підлітки, що представляють різні музичні молодіжні субкультури, віком від 12 до 17 років, середній вік становить приблизно 15 років (14,84). Усього було залучено представників 7 субкультур, кожна підгрупа якої включала 32 особи – цієї кількості респондентів достатньо для виконання аналізу та визначення значущих та здатних до екстраполяції тенденцій. Контрольною групою у дослідженні було обрано групу представників субкультури популярної музики. Така група найбільш численна у дійсності, а представники її не вдаються до демонстрації власної належності до неї. Таким чином, представники цієї підгрупи найбільш наближені до генеральної сукупності підлітків.

Для опису загальної сукупності було застосовано дескриптивний аналіз вибірки, а також кореляційний аналіз за наявними компонентами. У кореляційному аналізі до уваги бралися зв'язки на рівні значущості $p < 0,01$ та міцністю зв'язку від 0,4 – для забезпечення значущості отриманих результатів.

Для початку опишемо загальну вибірку, застосовуючи середні показники. Середні значення за вибіркою представлені у табл. (див. додаток Д). У дослідженні взяли участь 224 особи.

Серед емоційної спрямованості для випробовуваних підлітків найбільш характерною є романтична (0,97), комунікаційна (0,82) та гедоністична (0,79) спрямованість. Найменш характерними для них є акізитивна (0,4), пугнічна (0,38) та праксична (0,35) спрямованість емоцій.

Серед типів акцентуацій найбільш поширеними є екзальтований (15,41), циклотимний (14,14) та емотивний (14,0). Найменш типовими акцентуаціями для підлітків виявилися застряглий (11, 68), тривожний (11,36) та дистимний (10,48) типи.

Підлітки найчастіше вдаються до таких форм психологічного захисту, як регресія (6,15), раціоналізація (5,88) та компенсація (5,72). Найменш популярними формами захисту є заміщення (4,90) та витіснення (3,60).

Усі показники особистісного диференціала знаходяться на середньому рівні. Це означає, що респонденти себе оцінюють та сприймають достатньо нейтрально – без особливої критики й без завищених оцінок власної впевненості та активності.

Найвищий рівень домагань у підлітків стосується, передусім, власного характеру (95,61). Найменше домагань спостерігаємо у сфері розвитку здібностей до роботи власними руками (76,0). Можливо, тому респонденти виявилися лише слухачами у музичній субкультурі. Самооцінка респондентів посідає найвищу позначку також стосовно власного характеру (73,56), найменшу – також щодо вмілості рук (41,43). Це підтверджує відомі твердження вікової психології про те, що в підлітковому віці самооцінка з випадкових рис переноситься на характер в цілому, на усвідомлення своєї унікальності та ідентичності.

Найбільший розрив у самооцінці та домаганнях спостерігаємо у зовнішності (33,13), тобто у процесі саморозуміння зовнішність, фізична статура є значущими і такими, що не відповідають вимогам, очікуванням, стереотипам підлітка. Своєю зовнішністю підлітки недостатньо задоволені.

Отже, ми отримали середньостатистичний портрет підлітка-слухача, який брав участь у дослідженні. Це особа, для якої характерна романтична та комунікаційна емоційна спрямованість. Він здебільшого вдається до захисного мотивування, коли свідомо чи несвідомо висуває не справжню, а хибну причину своїх бажань, намірів і вчинків, намагаючись тим самим виправдати себе, як у власних очах, так і в очах інших людей. При цьому здійснюється

зниження цінності бажаних об'єктів, досягнень, якостей, якими підліток не може володіти або які розвинені в нього малою мірою. У складних ситуаціях підліток послуговується напрацьованими у попередньому досвіді стереотипами, проте які в нових ситуаціях здебільшого виявляються неефективними. Інколи прагне складні задачі замінити більш легкими. Це підтверджують взаємозв'язки типу акцентуації характеру та типу психологічного захисту в дослідженнях В. Аршавського, 1984; Р. Плутчика, 1971 та ін.). Його домагання насамперед стосуються власного характеру, а найбільший розрив між домаганнями та самооцінкою стосується власної зовнішності (що також є значущим у дослідженнях статевої ідентичності А.Захарова, 1995; І. Романова, 1997 та ін.).

Підліток прагне бути в центрі уваги, проте здебільшого не має на те об'єктивних підстав, тому вдається до авантюризму, екстравагантної зовнішності, тобто до засобів, завдяки яким можна привернути увагу. Претензії здебільшого перевищують можливості. Інколи він може вдаватися до оббріхування себе, фантазування з метою привернути до себе увагу. Також характерними для підлітка є зміни настрою, переважно залежно від ситуації. Ідеться про чергування фаз піднесеного і депресивного стану, які мають різну тривалість. У субдепресивній фазі він виявляється особливо чутливим до впливу, особливо негативного, або можлива часта зміна настрою з найменшого, непомітного для сторонньої людини приводу. Любить компанії однолітків, виявляє схильність до емпатії.

Наступним етапом аналізу загальної вибірки є кореляційний аналіз. Цей тип аналізу допоможе зрозуміти тенденції, що характерні для всіх підлітків у загальній вибірці, а отже, ними можна буде знехтувати в подальшому опису кожної з випробовуваних підгруп представників різних субкультур. Кореляційні зв'язки із зазначенням сили та спрямованості представлені у табл. 3.1. За допомогою кореляційного аналізу з'ясовані соціально-психологічні особливості, що характерні для всіх підлітків у загальній вибірці (усі зв'язки значущі на рівні $p \leq 0,01$).

Таблиця 3.1

Значення коефіцієнтів кореляції Пірсона між досліджуваними показниками (n=224)

Корелюючі змінні		Залежність	Сила
Альтруїстична спрямованість	Домагання у зовнішності	Обернена	-0,482
Практична спрямованість	Домагання у авторитеті	Пряма	0,426
Пугнічна спрямованість	Захист гіперкомпенсація	Пряма	0,418
Пугнічна спрямованість	Домагання розум	Обернена	-0,419
Пугнічна спрямованість	Самооцінка розум	Пряма	0,443
Пугнічна спрямованість	Різниця між домаганнями та самооцінкою розуму	Обернена	-0,538
Акзитивна спрямованість	Захист заміщення	Обернена	-0,486
Акзитивна спрямованість	Самооцінка за особистісним диференціалом	Пряма	0,613
Гностична спрямованість	Захист раціоналізація	Пряма	0,600
Гностична спрямованість	Різниця між домаганням та самооцінкою авторитету	Обернена	-0,417
Тривожна акцентуація	Захист раціоналізація	Обернена	-0,461
Самооцінка авторитету	Самооцінка за особистісним диференціалом	Пряма	0,415
Самооцінка зовнішності	Самооцінка за особистісним диференціалом	Пряма	0,412
Самооцінка впевненості	Самооцінка за особистісним диференціалом	Пряма	0,535
Середній показник самооцінки	Самооцінка за особистісним диференціалом	Пряма	0,500
Середній показник домагань	Самооцінка за особистісним диференціалом	Обернена	-0,471

Результати кореляційного аналізу додають до вже наявного портрета підлітка, який брав участь у дослідженні, такі характеристики.

Пізнавальна спрямованість пов'язана із захисним мотивуванням, коли підліток намагається якось інтерпретувати та пояснити події собі й іншим людям, не завжди володіючи адекватною інформацією. Для цього може вдаватися до зниження цінності бажаного об'єкта, що є водночас одним із проявів прихованої агресії (наприклад, «не дуже то й хотілося»). Також це пов'язано з тривожністю, невпевненістю у собі, боязкістю.

Водночас прагнення до досягнення визначеної мети, оцінювання свого авторитету зумовлюють функціонування пізнавальної спрямованості (предметів пізнавального інтересу, які можуть бути достатньо різними, самого перебігу когнітивного процесу).

Почуття власної неповноцінності підлітки намагаються замаскувати через самоствердження у тих видах діяльності, в яких можуть гарантовано досягти успіху. Можуть складно переживати стресові ситуації (перебування у середовищі агресивних ровесників, іспити та ін.).

Це підтверджується і наявною тенденцією до накопичення, так званого колекціонування різноманітних речей, які не мають практичної потреби (це може свідчити про розсіяність, несталість інтересів підлітків, а також про процес їх вибору та становлення, що потім може позначитися, наприклад, на виборі професійного майбутнього). Проте таке колекціонування слугує механізмом психологічного захисту, завдяки чому підліток намагається перебувати у психологічній особистісній гармонії, займаючись водночас багатьма видами діяльності. У психологічній дисгармонії він переживає стан, коли «хоче щось зробити» (завести собаку, піти до тренажерного залу тощо).

Значущі емоції, які пов'язані з потребою у ризику долання перешкод (і водночас недостатність потреби у безпеці, а далі й обережності) пов'язані із гіперкомпенсацією та самооцінкою своїх інтелектуальних можливостей. Тобто виникає така компенсація (за А. Адлером), коли відбувається не лише позбавлення від почуття неповноцінності, а й досягається певний результат,

який дає змогу відчувати підлітку свою значущість щодо інших. Це, своєю чергою, підкріплюється самооцінкою розуму та динамікою між рівнем домагань і самооцінкою розуму.

Високі домагання стосовно власної зовнішності переважно пов'язані з альтруїстичною спрямованістю підлітка. Прагнення бути «привабливим», відповідати стереотипам групи пов'язане із налаштованістю на іншого, бажанням співпрацювати з ним, допомагати. Наявна виражена потреба віддавати. При цьому самооцінка практична спрямованість, власне потреба активно діяти поєднується із високим рівнем домагань, пов'язаних із власним авторитетом.

Упевненість і задоволеність підлітка тим, що він є особистістю, яка усвідомлює себе як носія соціально схвалюваних позитивних характеристик, водночас свідчить про деякою мірою некритичне ставлення до себе. Підліток схильний рахувати на власні сили у складних ситуаціях, що опосередковано свідчить про розвинений самоконтроль і саморегуляцію в процесі соціальної взаємодії, навіть деяку схильність до неврахування зовнішніх обставин та намагання демонструвати незалежність як від обставин, так і від зовнішніх оцінок. Ці переконання супроводжуються високими показниками самооцінки власного авторитету, зовнішності та впевненості, а також високими загальними показниками домагань і самооцінки.

Отже, ми отримали додаткові характеристики середньостатистичного підлітка, що брав участь у дослідженні. Крім того, ми маємо можливість визначити тенденції, наявні в цьому портреті, й не враховувати їх при аналізі кожної з підгруп окремо.

Стало зрозумілим, що саме характерно для цієї цільової аудиторії підлітків-представників музичних субкультур, яку досліджуємо. Для цього користуємось аналізом значимих різниць по середніх даних та кореляційним аналізом по всій вибірці. Беремо тільки контрольну групу та дивимось її кореляційні характеристики та зв'язки. Порівнюємо кожну групу з контрольною – аналізуємо значення різниці за середніми показниками,

дивимось їх кореляції, щоб зрозуміти, що ж саме характерно для її особистісної структури. За допомогою факторного аналізу зменшуємо кількість ознак та інтерпретуємо їх. Засобами дисперсійного аналізу виділяємо значущі фактори. В нашому випадку з 16 факторів фіксуємо достатню участь у розбіжності між підгрупами 12 факторів. Здійснюємо аналіз значущих відмінностей за середніми показниками кожного з факторів. Узагальнюємо характерні для кожної з підгруп властивості, порівнюючи її розбіжність з контрольною групою.

Контрольною групою у дослідженні було обрано групу представників субкультури популярної музики. Показники середніх значень, стандартне відхилення та основні кореляції в цій підгрупі представлені у додатку Ж.1 та Ж.2.

3.1.1. Характеристика самоідентичності представників субкультури рок

До першої експериментальної підгрупи респондентів увійшло 32 особи, що належать до субкультури року. Належність до цієї субкультури визначалась за самоідентифікацією особистості підлітка, що брав участь у опитуванні. Також важливим показником була музична субкультура, до якої належав респондент.

Для підгрупи субкультури рокерів характерна певна специфіка у досліджуваних психологічних явищах. За допомогою кореляційного аналізу було виявлено, що серед емоційної спрямованості для них найбільш характерною є гностична спрямованість (середній бал 1,31), пов'язана з потребою в пізнавальній функції та жагою до відкриття нових явищ. На другому місці – глорична спрямованість (середній бал 1,19), яка визначається бажанням у самоствердженні, славі, почутті гордості. Найменше для рокерів характерна емоційна спрямованість альтруїстичного (середній бал 0,13) та комунікативного (середній бал 0,19) характеру, що свідчить про те, що для них

не є характерною потреба у спілкуванні та співпраці з іншими. Проте ці показники статистично не відрізняються від аналогічних показників контрольної підгрупи респондентів, а отже, не можуть вважатись специфічними для представників субкультури року.

Серед акцентуацій характеру для цієї субкультури найбільш властивими є акцентуація за екзальтованим (середній бал 16,63) та циклотимним (середній бал 16,25) типом. Це підлітки з яскраво вираженими емоціями (аж до афектів), мінливим настроєм, орієнтацією на інших людей, підвищеним відволіканням на зовнішні події. Зовнішнє середовище для них має безпосередній вплив на внутрішній стан. Радісні події зумовлюють у таких людей не тільки піднесені емоції, а й також супроводжуються загальною картиною гіпертимії, бажанням діяти, підвищеною балакучістю, підвищеною активністю. Сумні події, своєю чергою, зумовлюють пригніченість, уповільненість реакцій та мислення, що у перспективі може призводити до нападів маніакально-депресивного психозу. Найменш властивими для цих респондентів є акцентуації за емотивним (середній бал 5,69) та тривожним (середній бал 6) типом. Це свідчить про те, що вони не здатні жити з постійним відчуттям страху, нерішучості та невпевненості у собі. Для деяких із цих показників є статистично значущою різниця порівняно з показниками контрольної підгрупи, які будуть розглянуто нижче.

Найбільш характерний для підгрупи рокової субкультури психологічний захист полягає у раціоналізації (середній бал 7,63) та компенсації (середній бал 7,31). Ці підлітки захищають власний образ «Я» спробами довести, що будь-які їхні вчинки є єдино правильними й не підлягають критиці та здатні прикривати власні недоліки наголошенням інших рис або сфер, де почуваються сильнішими. Вони докладають чимало психологічних зусиль на долання своїх реальних або вдаваних недоліків і або виокремлюють одну справу, тим самим розвиваючи «силу» чи якусь якість в ній, або розвивають і вдосконалюють саме ту властивість, рису чи діяльність, у якій має прояв «слабкість», недолік підлітка.

Найменше представники цієї субкультури користуються захистом витіснення (середній бал 2,69). Підлітки не намагаються перенести зі свідомості негативні думки, враження, минулий досвід, який загрожує цілісності образу «Я» на рівень неусвідомлюваної психічної діяльності (що зазвичай супроводжується функціональною амнезією, коли вони схильні забувати певні речі, імена, події та ін.). Серед цих показників також є ті, що статистично відрізняються від показників контрольної групи та будуть проаналізовані нижче.

За особистісним диференціалом випробовуваних підгрупа рокерів виявляє подібні оцінки порівняно з контрольною підгрупою: за оцінкою диференціал у середньому становить 12,13 бала, за силою – 11,38 бала, за активністю – 11,13 бала. Статистично значущих розбіжностей між цими показниками цієї та контрольної підгруп не виявлено, отже, належність до субкультури року не впливає на рівень самоповаги, задоволення собою (оцінка), на вольові якості, упевненість у собі (сила) чи екстравертованість (активність) особистості.

Рівень домагань у субкультурі року виявляється найвищим стосовно власного характеру (середній бал 94,44), найнижчим – стосовно вмілих рук (середній бал 76,31). Що свідчить про загальні особливості підліткового віку, коли риси характеру набувають цілісності та значущості. Самооцінка представниками субкультури власних якостей є найвищою щодо характеру (середній бал 75,75), найнижчою – також щодо умілих рук (середній бал 51,31). Найбільша різниця між рівнем домагань та самооцінкою власних якостей – тобто найбільша невідповідність між бажаним та реальним рівнем розвитку цих якостей – стосовно вмілих рук (середній бал 38,06). Найбільш відповідає рівню домагань оцінка характеру – різниця між бажаним та реальним рівнем розвитку є найменшою та становить в середньому 18,69 бала.

Тепер розглянемо фактичну різницю між цією експериментальною підгрупою та контрольною підгрупою, яку визначаємо за допомогою порівняння середніх у підгрупах за допомогою *f*-критерію Фішера. Статистично

значущі різниці в показниках цих підгруп показують, за якими саме характеристиками експериментальна підгрупа представників субкультури року відрізняється від контрольної підгрупи.

Значущі відмінності від контрольної підгрупи характеристики представлені у табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Значущі відмінності між показниками особистісних характеристик поп-слухачів (n=32) та підгрупи рок напрямку (n=32)

Характеристика	Середнє значення	Кількість респондентів	Середньоквадратичне відхилення
емоції естетичні	0,375*	32	1,008032
акцентуація тривожна	6	32	2,962127
акцентуація збудлива	11,9375	32	5,009266
акцентуація дистимна	15,125*	32	3,965578
акцентуація екзальтована	16,625*	32	3,3673
захист регресія	3,375	32	2,825574
захист компенсація	7,3125*	32	2,867364

*значущо вище, ніж у контрольній підгрупі

Підгрупа респондентів, що представляють субкультуру року, статистично значущо відрізняється від контрольної підгрупи за такими показниками: у них значущо більше виражена естетична емоційна спрямованість (середній бал 0,38), акцентуація особистості за дистимним (середній бал 15,13) та екзальтованим (середній бал 16,63) типом, а також для них більш характерний психологічний захист через компенсацію (середній бал 7,31). Значущо менше виражені такі характеристики: акцентуація особистості за тривожним (середній бал 6) та збудливим типом (середній бал 11,94), а також психологічний захист через регресію (середній бал 3,38).

Такі статистичні відмінності свідчать про те, що представники субкультури року більшою мірою прагнуть перебувати в гармонії з навколишнім світом, окрім того, вони більше за інших схильні до загальної пасивності, в них занижений настрій, вони більш схильні до депресій. Значущо вищий бал за екзальтованим типом показує наявність бурхливих реакцій на

навколишній світ і вразливість особистості. Психологічний захист значущо частіше вибудовується через компенсацію. Це означає, що випробовувані підлітки схильні до дій, які мають компенсувати власну неспроможність у певних сферах життєдіяльності.

Менші за контрольні показники свідчать про меншу схильність до страхів, а також більшу впевненість у собі, меншу настороженість та спокійність відносно інших (тривожна акцентуація). Менші показники за збудливим типом означають меншу схильність до імпульсивності, сильніший контроль над потягами та кращу керованість. Для них меншою міроюі також властива регресія, тобто звернення до більш інфантильних форм поведінки у стресових ситуаціях. Основні виявлені кореляції між типом акцентуації та механізмами психологічного захисту в цій підгрупі наведено в додатку 3.1.

3.1.2. Психологічні характеристики самоідентичності субкультури готика

До наступної експериментальної підгрупи випробовуваних увійшло також 32 особи, які належать до готичної субкультури. Як і в попередній підгрупі, належність до цієї субкультури визначалась за самоідентифікацією особистості підлітка, який брав участь в опитуванні, та обраною музичною субкультурою, до якої долучений респондент.

Для представників готичної субкультури найбільш властивими за емоційною спрямованістю виявилися пугнічні емоції (середній бал 1,38), що визначаються потребою у безпеці, інтересом до боротьби та почуттям спортивного азарту, та гедоністичні (середній бал 1,13), пов'язані із задоволенням потреби в тілесному та душевному комфорті, а також насолодою приємними фізичними відчуттями – від смачної їжі, тепла, сонця, почуття безтурботності. Найменше для підлітків готичної субкультури характерні акізитивні (не характерні взагалі) – породжені інтересом до накопичення, приємним відчуттям від придбання нових речей – та праксичні емоції (середній

бал 0,06), що викликаються діяльністю, її змінами, труднощами здійснення та її успішністю: захоплення роботою, приємним задоволенням від того, що справу зроблено. Проте ці показники статистично не відрізняються від аналогічних показників контрольної підгрупи респондентів, а отже, не можуть вважатись специфічними для представників цієї субкультури.

Домінантною акцентуацією особистості для цієї підгрупи, що є контрастним результатом для попередньої субкультури року, виявилась саме акцентуація за емотивним типом (середній бал 19,38). Ця акцентуація відповідає за альтруїзм, співчуття, жалісливість, чутливість та відчуття радості за чужі успіхи. На другому місці для готичних підлітків виявлена акцентуація за гіпертимним типом (середній бал 15,56), що свідчить про активність, енергійність, жагу діяльності, ініціативність, відчуття нового, оптимізм, що, з одного боку, не співвідноситься із образом представника готичної субкультури. Найменш властивими для цих респондентів стали акцентуації за збудливим типом (середній бал 8,88) – для них не характерна підвищена дратівливість, нестриманість, агресивність, слабкий контроль за поведінкою, роздратованість. Зазначені акцентуації значущо відрізняються від показників контрольної підгрупи, що означає, що ці характеристики є специфічними для експериментальної підгрупи готичної субкультури.

Серед психологічних захистів найчастіше зустрічається гіперкомпенсаторна форма (середній бал 6,38) та на другому місці, як і в носіїв субкультури року, виявилась компенсаторна форма захисту (середній бал 6,06), що означає прикриття власних недоліків підкресленням неіснуючих, але бажаних рис або ж показом іншої сфери власної діяльності. Найменш характерним типом психологічного захисту для представників готичної субкультури є витіснення (середній бал 2,50) неприємних переживань із власної свідомості.

Оцінка особистісного диференціала у підлітків-готів є нижчою за оцінки випробовуваних контрольної підгрупи. Це означає, що для цих підлітків характерна нижча оцінка самоповаги (середній бал 9,13), вольових якостей

(середній бал 6,38) та активності (середній бал 9,56) в цілому. Крім того, значущі відмінності проявляються за показниками оцінки та сили – це означає, що групі готів властиві менші за інших почуття самоповаги та сили волі.

У готичній субкультурі рівень домагань стосовно зовнішності виявився найвищим (середній бал 99,06), найнижчий рівень домагань, як і у попередній групі рокерів – стосовно вмілих рук (середній бал 72,25). Найвищою самооцінкою стосовно власних якостей стала самооцінка щодо розуму (середній бал 65,13), найнижчою – також щодо вмілих рук (так само, як і в попередній групі), середній бал якої 20,44. Найбільша невідповідність між бажаним та реальним рівнем розвитку цих якостей у субкультурі готичних підлітків стосовно вмілих рук (середній бал 77,50), а найбільш відповідає рівню домагань оцінка характеру, оскільки різниця між реальним та бажаним рівнем розвитку є найменшою і середній бал її становить 25,63. Потрібно зауважити, що результати рівня домагань, самооцінки стосовно власних якостей і різниця між ними в представників готичної та рок-субкультури однакові, а це означає, що вони достатньо близькі за своїми особистісними характеристиками у сфері адекватності сприймання самооцінки та особистісного рівня домагань.

Наступним кроком за допомогою *f*-критерію Фішера розглянемо фактичну різницю між цією експериментальною підгрупою та контрольною підгрупою. Статистично значущі різниці в показниках цих підгруп виявляють саме ті характеристики, за якими експериментальна підгрупа представників готичної субкультури відрізняється від контрольної підгрупи слухачів поп-музики. Значущо відмінні від контрольної підгрупи характеристики представлені у табл. 3.3.

Підгрупа респондентів, що представляють готичну субкультуру, статистично значущо відрізняється від контрольної підгрупи поп-слухачів за такими показниками: у них значущо більше виражена акцентуація тривожності за гіпертимним типом (середній бал 15,57), акцентуація за застряглим (середній бал 14,63), емотивним типом (середній бал 19,38), дистимним типом (середній бал 13,13) та екзальтованим (середній бал 12,44). Для них більш характерний

високий рівень домагань стосовно зовнішності (середній бал 99,07), властива велика різниця між бажаним та реальним рівнем розуму (середній бал 32,82), рівнем авторитету (середній бал 39,63), рівнем вмілих рук (середній бал 77,5), та між рівнем домагань та самооцінкою своєї зовнішності (середній бал 49,57), впевненості у собі (середній бал 55,63). В цілому для них характерний більш високий рівень домагань порівняно з респондентами контрольної групи (середній бал за рівнем домагань становить 46,80).

Таблиця 3.3

Значущі відмінності між показниками особистісних характеристик поп-слухачів (n=32) та підгрупи готичної субкультури (n=32)

Характеристика	Середнє значення	Кількість респондентів	Середньо-квадратичне відхилення
акцентуація гіпертимна	15,5625*	32	5,880188
акцентуація застрягла	14,625*	32	5,001613
акцентуація емотивна	19,375*	32	4,92361
акцентуація збудлива	8,875	32	3,517239
акцентуація дистимна	13,125*	32	4,936696
акцентуація екзальтована	12,4375*	32	5,066891
захист регресія	3,75	32	2,423008
захист проєкція	3,8125	32	2,334005
диференціал оцінки	9,125	32	4,681811
диференціал сили	6,375	32	2,562131
рівень домагань зовнішн.	99,0625*	32	1,982789
самооцінка розум	65,125	32	19,82789
самооцінка авторитет	49,875	32	29,13788
самооцінка умілі руки	20,4375	32	16,81769
самооцінка зовнішність	49,5	32	21,236
самооцінка впевненість	27,8125	32	25,58785
різниця розум	32,8125*	32	17,59479
різниця авторитет	39,625*	32	24,3148
різниця умілі руки	77,5*	32	15,69056
різниця зовнішність	49,5625*	32	21,68088
різниця впевненість	55,625*	32	26,93331
середнє самооцінка	47,36458	32	10,04207
середнє домагання	46,79167*	32	10,31589

*- значущо вище, ніж у контрольній підгрупі

Значущо менше виражені такі характеристики: акцентуація особистості за збудливим типом (середній бал 8,89), психологічний захист через регресію (середній бал 3,75) та проекцію (середній бал 3,82), особистісний диференціал за фактором оцінки (середній бал 9,13) та сили (середній бал 6,38). Також у підгрупі готичної субкультури значущо менше, ніж у контрольній групі, виражена самооцінка стосовно розуму (середній бал 65,13), авторитету (середній бал 49,88), вмільх рук (середній бал 20,44), зовнішності (середній бал 49,5) та впевненості у собі за середнім балом 27,82. Середній рівень самооцінки також значущо нижчий у цій підгрупі, ніж у контрольній, та становить в середньому 47,37 бали. Ці статистичні відмінності свідчать про те, що представники готичної субкультури більш самостійні, ініціативні, прагнуть до авантюри, але водночас їм більше протипоказані умови жорсткої дисципліни та вони часто не реагують на зауваження (гіпертимний тип акцентуації). Вони більшою мірою чутливі, вразливі, схильні до глибоких переживань (емотивний тип акцентуації), самовпевнені, принципові й не можуть швидко переключатись, якщо їх щось турбує (застряглий тип акцентуації). Для них властива висока моральність, сумлінність та іноді “відрив від колективу” (дистимний тип), також характерніші співчуття, мінливість настрою, трагічне сприймання невдач й сумних подій, отже, для представників цієї субкультури характерна набагато більша схильність до невротичної депресії, ніж для респондентів контрольної групи.

У них більше за контрольну групу виявляється високий рівень домагань стосовно зовнішності, а це означає, що вони більше за інших підлітків завищують значимість візуального фактора та більш прискіпливо і критично ставляться до свого вигляду, чим і пояснюється невпинна кардинальна зміна образів, зачісок, експериментів над своєю зовнішністю, пошук того, як буде краще. Різниця між бажаним та реальним рівнем розуму, авторитету та вмільми руками свідчить про те, що ця підгрупа більше за контрольну групу почувається невпевнено та постійно перебуває у пошуку «бажаного себе», своєї ролі та особистісного призначення, у якому б можна досягти жаданого успіху.

Дослідження рівня домагань дає підстави краще зрозуміти мотивацію поведінки підлітка і здійснювати спрямований педагогічний і терапевтичний вплив, що формує кращі риси особистості. В нашому випадку стає помітним, що представники готичної субкультури мають завищені потреби щодо багатьох факторів і не високо оцінюють себе та свої можливості, що, своєю чергою, приводить до стійкої втрати впевненості в успіху та деформації особистості.

Наступні характеристики свідчать про те, що у готичної субкультури менше за інших виражена дратівливість настрою, неадекватні вибухи гніву і люті (акцентуація особистості за збудливим типом), для них менше властиве заниження рівня особистісних домагань і повернення особистості до нижчого розвитку методом примітивізації потреб (захист через регресію), також ці представники менше за інших приписують навколишнім власні моральні якості і потреби (захист через проекцію). В них менші за контрольну групу бали особистісного диференціалу за фактором оцінки, а тому ця група респондентів менше за контрольну групу схильна усвідомлювати себе як носіїв позитивних, соціально-бажаних характеристик, їм властива незадоволеність власною поведінкою, рівнем своїх досягнень і притаманне критичне ставлення до себе. Менші бали особистісного диференціала за силою вказують на те, що контрольна група виявляє більше впевненості у собі та незалежності, ніж представники готичного руху. Менш висока самооцінка стосовно розуму, свого авторитету, вмілих рук та зовнішності ще раз підтверджує той факт, що підлітки готичної субкультури не відповідають своїм завищеним потребам і домаганням. Це може стати приводом для постійної незадоволеності та невротичності підлітків.

3.1.3. Психологічні характеристики самоідентичності субкультури хіпстери/інді-рок

До третьої експериментальної групи увійшли 32 респонденти, що відносять себе до музичної субкультури інді-року, що також останнім часом називається субкультурою хіпстерів. У соціальних мережах особи, що належать

до цієї субкультури, вирізняються своєю схильністю до фотографування себе та навколишнього світу. Стосовно психологічних рис для підгрупи респондентів – представників субкультури хіпстерів найбільш властиві такі особливості.

Серед емоційної спрямованості для них взагалі не характерні пугнічні емоції (середній бал 0), а також праксичні переживання (середній бал 0,19). Найбільш характерні для них комунікативні переживання (середній бал 1,31), на другому місці – романтичні переживання (середній бал 0,94). Це означає, що для таких підлітків не характерна спрямованість особистості на практичний світ, потреба у подоланні небезпеки, вони не прагнуть «гострих відчуттів», до того ж вони не прагнуть до діяльності та досягнення успішності у ній. Проте їм властива потреба у спілкуванні, емоційній близькості та прагнення до всього незвичайного, таємничого, невідомого.

Найменш притаманні хіпстерам акцентуації характеру – за дистимним (середній бал 7,63), тривожним (середній бал 8,38) та циклотимним типом (середній бал 8,81). Проте вони акцентуєвані за екзальтованим (середній бал 19,19) та демонстративним (середній бал 17,25) типом. Такі особливості свідчать про те, що підлітки-хіпстери не схильні до заниженого настрою, песимізму, меланхолії, низької самооцінки, а також до різких змін настрою – від занадто піднесеного до різко негативного. Їм більш притаманні схильність до афективної екзальтації – прагнення до привернення уваги, перебування в центрі уваги, бажання носити яскравий одяг, вони відзначаються егоцентризмом.

Серед видів психологічного захисту для підлітків, що представляють субкультуру хіпстерів/інді-року, найбільш характерні заперечення (середній бал 7,81), раціоналізація (середній бал 7,81) та проекція (середній бал 7,75). Найменше в них розвинутий механізм заміщення (середній бал 2,94). Таким чином, підлітки із субкультури хіпстерів, як правило, заперечують ті аспекти зовнішньої реальності, що не сприймаються власне особистістю; ці особистості запобігають переживанням, що зумовлені неприємною ситуацією, застосовуючи логічні установки та маніпуляції. Крім того, для них почуття та

думки локалізуються зовні, вони приписуються іншим людям, таким чином, стають вторинними. Для них менш характерна розрядка пригнічених емоцій, яка спрямовується на об'єкти, що виявляють найменшу небезпеку чи є більш доступними порівняно з тими, що власне викликали негативні емоції та почуття.

За показниками семантичного диференціалу результати експериментальної підгрупи підлітків-хіпстерів значущо не відрізняються від контрольної підгрупи – у них на одному рівні розвинуті самоповага (середній бал 13,7), вольові якості (середній бал 11,0), екстравертованість (середній бал 12,0). Отже, за цими характеристиками описана експериментальна група є ідентичною до контрольної. Експериментальна підгрупа респондентів представників інді-року (підлітків-хіпстерів) значущо відрізняється від контрольної підгрупи поп-слухачів (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Значущі відмінності між показниками особистісних характеристик поп-слухачів (n=32) та підгрупи субкультури хіпстерів (n=32)

Характеристика	Середнє значення	Кількість респондентів	Середньо-квадратичне відхилення
акцентуація гіпертимна	18,5625*	32	4,031629
акцентуація емотивна	14,875*	32	3,270099
акцентуація педантична	10,3125	32	4,775188
акцентуація тривожна	8,375	32	3,981813
акцентуація циклотимна	8,8125	32	5,544177
акцентуація демонстративна	17,25*	32	4,717845
акцентуація збудлива	9,625	32	2,779533
акцентуація екзальтована	19,1875*	32	3,486726
захист регресія	5,125	32	2,239672
захист заміщення	2,9375	32	1,882646
захист заперечення	7,8125*	32	1,354503
захист компенсація	7,1875*	32	2,070336
захист раціоналізація	7,8125*	32	1,654661

*- значущо вище, ніж у контрольній підгрупі

Отже, суттєвими є відмінності підлітків-хіпстерів від контрольної групи за такими показниками: для них значущо більше характерні акцентуації за гіпертимним типом (середній бал 18,57), емотивним типом (середній бал 14,88),

демонстративним (середній бал 17,25) та екзальтованим (середній бал 19,19); порівняно з контрольною групою для представників субкультури хіпстерів більш властивий захист через заперечення (середній бал 7,82), компенсацію (середній бал 7,9) та захист через раціоналізацію (середній бал 7,82). У порівнянні з поп-слухачами значущо менше у представників субкультури хіпстерів виражені такі характеристики, як: акцентуація за педантичним типом (середній бал 10,32), тривожним (середній бал 8,38), циклотимним (середній бал 8,82) та збудливим типом (середній бал 9,63); значущо менше виражений психологічний захист через регресію (середній бал 5,13) та заміщення (середній бал 2,94).

Представлені статистичні відмінності свідчать про те, що представники субкультури хіпстерів більш енергійні, в них наявні жага до діяльності, ініціативність, відчуття нового, оптимізм. Їм більше підійшла б робота, пов'язана з постійним спілкуванням або організаторська діяльність, де вони залюбки проявляють свої лідерські здібності. Монотонність, самотність та умови жорсткої регламентації поведінки для них протипоказані (гіпертимний та демонстративний тип акцентуації). Вони частіше за представників контрольної групи альтруїстично спрямовані та керуються співчуттям, жалісливістю до інших і радіють чужим успіхам (емотивний тип). У них більш розвинений художній смак, артистичне обдарування та яскравість почуттів. Це представники мінливого настрою, яскраво виражених емоцій, підвищеного відволікання на зовнішні події та фанатичного ставлення до своїх друзів (екзальтований або лабільний тип акцентуації). Представникам цієї експериментальної групи притаманні захист від неприємної дійсності шляхом відмови від її сприймання, що відбувається у формі так званої втечі від дійсності у хворобу, захоплення, фантазії. Це заперечення відбувається в разі, якщо реальність травмує психіку суб'єкта. Також вони частіше за поп-слухачів мають схильність до невизнання своєї провини, незважаючи на те, що наслідки цих дій навіть і не відповідають особистісному високому самооцінюванню (захист образу «Я» через раціоналізацію) та більше за контрольну групу

схильні до компенсаторного прикриття власних недоліків підкресленням неіснуючих.

У представників субкультури хіпстерів менше за інших виражена сумлінність, акуратність і серйозність у справах і почуттях, адже їх настрій та емоційний фон досить часто залежить від ситуативного варіювання та навколишнього середовища. Вони не здатні до «переживання» ситуацій, деталей та подробиць (педантичний тип акцентуації). Для них менш властиві психастенічний стан та тривожне відчуття страху, ця група менше за інших схильна до підвищеної дратівливості, нестриманості емоцій та агресивної поведінки (збудливий тип). Представники інді-року (хіпстери) менше за інших заміщують свою негативну реакцію на інших і також не діють через захист свого «Я» методом примітивізації особистісної потреби й зниженням рівня домагань (механізм регресії).

3.1.4. Психологічні характеристики субкультури реп/ гіп-гоп

До наступної експериментальної групи увійшли 32 респонденти, що відносять себе до музичної субкультури гіп-гопу, що також називається субкультурою репу. Як і в усіх попередніх підгрупах, належність до цієї субкультури визначалась за самоідентифікацією особистості підлітка, що брав участь у опитуванні, та обраною музичною субкультурою, до якої долучений респондент.

Для цієї підгрупи серед психологічних рис найбільш властиві такі характеристики : серед емоційної спрямованості у них відсутні акізитивні емоції (середній бал 0), які відповідають за інтерес до заощадження, накопичення та придбання речей і виявляються в радості з нагоди придбання чогось нового; праксичні емоції (середній бал 0,19) – зумовлені задоволенням почуттям від результативності своєї праці або успішно завершеної справи; глоричні емоції (середній бал 0,19), які керуються прагненням завоювати визнання, пошану. Найбільш характерні для них гедоністичні переживання

(середній бал 1,50), що пов'язані із задоволенням потреби в тілесному і духовному комфорті, та комунікативні (середній бал 1,44), пов'язані з бажанням задоволення прагнення до емоційної близькості, спілкування, взаємодії, бажанням ділитися думками й переживаннями, розуміти один одного. Вони відчують необхідність у контакті з людьми та отримують від цього багато приємних емоцій (симпатію до співбесідника, почуття поваги, вдячності, бажання зблизитись та заслужити схвалення).

Найменш притаманні підліткам субкультури гіп-гопу акцентуації характеру за дистимним (середній бал 8,31) та циклотимним (середній бал 10,06) типом, що свідчить про те, що вони не схильні до песимістичного сприймання життя та інтровертованого темпераменту й у них не простежується різка зміна настрою – від занадто піднесеного до вкрай негативного. Найбільше вони акцентувані за екзальтованим (середній бал 19,75) та збудливим (середній бал 18,75) типом, а ці особливості свідчать про те, що підлітки субкультури репу мають підвищене відволікання на зовнішні події, їм властива балакучість, вони цінують своїх друзів та ставляться до сфери друзів з особливою прихильністю, але при цьому все-таки іноді їм властива нестриманість та схильність до вираження емоцій.

Для підлітків, що представляють субкультуру гіп-гопу, серед видів психологічного захисту найбільш характерними виявились компенсація (середній бал 8,38) – несвідома спроба подолання реальних і уявних недоліків і регресія (середній бал 8,13) – неусвідомлене сходження на більш ранній рівень пристосування, що дозволяє задовольняти бажання. Менш за все розвинений механізм заміщення (середній бал 3,81) та гіперкомпенсації (середній бал 4). Для цих підлітків менш характерна спроба подолання реальних і уявних недоліків та розрядка пригнічених емоцій, які спрямовуються на об'єкти, що виявляють найменшу небезпеку чи є більш доступними порівняно з тими, що власне викликали негативні емоції та почуття.

Показники семантичного диференціалу виявили, що результати експериментальної підгрупи субкультури репу значущо не відрізняються від

контрольної підгрупи поп-слухачів – у них з ними майже на одному рівні розвинуті самоповага (середній бал 14,94), вольові якості (середній бал 13,63) та екстравертованість (середній бал 13,13). Таким чином, за цими характеристиками описана експериментальна підгрупа є ідентичною до контрольної групи (табл. 3.5)

Таблиця 3.5

Значущі відмінності між показниками особистісних характеристик поп-слухачів (n=32) та підгрупи гіп-гоп напрямку (n=32)

Характеристика	Середнє значення	Кількість респондентів	Середньо-квадратичне відхилення
акцентуація емотивна	11,8125*	32	6,119443
акцентуація педантична	12,25	32	3,877146
акцентуація циклотимна	10,0625	32	4,118702
акцент. демонстративна	17,75*	32	4,212118
акцент. екзальтована	19,75*	32	3,491926
захист заміщення	3,8125	32	2,415508
захист заперечення	7,25*	32	1,883716
захист проєкція	4,25	32	2,839809
захист компенсація	8,375*	32	1,718026
захист раціоналізація	4,0625	32	2,422176
рівень домагань зовнішн.	96,875*	32	6,690147
рівень домагань впевнен.	90,25*	32	10,48809

* значущо вище, ніж у контрольній підгрупі

Підгрупа респондентів, що представляють субкультуру напрямку гіп-гопу (репу), статистично значущо відрізняється від контрольної підгрупи поп-слухачів за такими показниками: в них значно більше виражена акцентуація особистості за емотивним (середній бал 11,82), демонстративним (середній бал 17,75) та екзальтованим (середній бал 19,75) типом; для них більш характерний захист через заперечення (середній бал 7,25) і компенсацію (середній бал 8,38). Їм властивий високий рівень домагань стосовно зовнішності (середній бал 96,88) та впевненості у собі (середній бал 90,25).

Водночас у них значущо менше виражена акцентуація за педантичним (середній бал 12,25) та циклотимним (середній бал 10,07) типом; значущо менше, ніж у контрольної групи виражений психологічний захист через заміщення (середній бал 3,82), проєкцію (середній бал 4,25) та раціоналізацію (середній бал 4,07).

Такі статистичні відмінності свідчать про те, що представники субкультури гіп-гопу більш співчутливі, вразливі, глибоко переживають найменші прикромці, альтруїстично розвинені, радіють чужим успіхам (емотивного типу акцентуації), в них більше виражене прагнення бути в центрі уваги й досягти свого демонстративного лідерства за будь-яку ціну: сльозами, скандалами, вихваляннями, яскравим вбранням, незвичним захопленням, байками про себе, тощо. Вони достатньо легко забувають про свої непорядні вчинки, але переважно їх поведінка залежить від людини, з якою мають справу. В них високі пристосовуваність до людей та вміння налагоджувати стосунки. Мінливий настрій, яскраво виражені емоції, підвищене відволікання на зовнішні події та балакучість (екзальтований тип). Для них більш характерний захист через заперечення, втечі від реальності, відмова у сприйманні негативних думок, спогадів, вражень і почуттів. Також психологічний захист значущо частіше вибудовується через компенсацію власних недоліків підкресленням неіснуючих, але бажаних рис або ж більш успішної сфери власної діяльності.

З іншого боку, у них значущо менше виражена педантичність, занудливість, формальність та вимоги щодо акуратності. Представники субкультури гіп-гопу емоційні та люди настрою, але все ж таки вони не схильні до загострених гіпертимічних або дистимічних форм поведінки. Для них менш характерне заміщення пригнічених емоцій на інші об'єкти, що виявляють найменшу небезпеку чи є більш доступними порівняно з тими, що, власне, викликали негативний досвід. Також у представників цієї експериментальної групи значущо менше за інших виражене проєкціювання думок, почуттів,

мотивів і бажань до іншої особи або об'єкта, які на свідомому рівні індивід для себе не сприймає.

3.1.5. Психологічні характеристики самоідентичності субкультури емо

До експериментальної підгрупи респондентів субкультури емо також увійшло 32 особи, що відносять себе до субкультури емо. Для цієї підгрупи характерна певна специфіка у досліджуваних психологічних явищах. Так, серед емоційної спрямованості для них найбільш характерна глорична спрямованість (середній бал 1,06), що являє собою потребу в самоствердженні та почутті переваги над іншими), а на другому місці виявилась комунікативна спрямованість (середній бал 1,00), яка виникає на основі потреби у спілкуванні. Найменш характерними для них виявились емоції, пов'язані з потребою у пізнавальній функції (гностична емоційна спрямованість, середній бал якої 0,13) та праксичним типом емоційної спрямованості (середній бал 0,19), зумовлені діяльністю, захопленням своєю роботою та приємним задоволенням від її результативності. Ці показники статистично незначно відрізняються від аналогічних показників контрольної підгрупи респондентів, а отже, не можуть вважатись специфічними для представників цієї субкультури.

Серед акцентуацій характеру для цієї субкультури найбільш властивими є акцентуація за тривожним (психастенічним) (середній бал 18,69) та емотивним (середній бал 18,19) типом, що свідчать про часто занижений фон настрою особи, побоювання за себе, близьких, невпевненість у собі та крайню нерішучість. Унаслідок своєї такої пасивності, сльозливості та вразливої беззахисності часом стають мішенню для жартів інших. Вони віддають перевагу вузькому колу друзів і близьких, де зберігається комфортний для них емоційний баланс. Схильні до невротичної депресії тощо. Зазначені акцентуації значущо відрізняються від показників контрольної підгрупи, що означає, що ці характеристики є специфічними для експериментальної субкультури емо.

Найменш властивими для цих респондентів є акцентуації за педантичним (середній бал 7,88) та застрягальним типом (середній бал 8,69), а це означає, що таким підліткам не властивий рівний емоційний фон настрою, надійність у справах та стабільність у почуттях. Їм також не властива сумлінність і серйозність, що можуть зумовлювати службову і побутову незговірливість. Якщо їх щось турбує – це нерідко стає основною ідеєю, яка не дає можливості успішно займатися іншими речами.

Найбільш характерний для підгрупи підлітків емо психологічний захист полягає в регресії (середній бал 7,88) та заміщенні (середній бал 7,81). Такі особливості свідчать про те, що підлітки емо схильні до перерозподілу пригнічених емоцій, що спрямовуються на об'єкти, які виявляють найменшу небезпеку або є більш доступними порівняно з тими, що власне викликали негативні емоції та почуття. Вони схильні до зниження рівня домагань через примітивізацію самої потреби, радше спрощення складних проблем більш простими. Найменше представники цієї субкультури користуються раціоналістичним (коли свідомо чи несвідомо висувають не справжню, а хибну причину своїх бажань, дій з метою виправдати себе як у власних очах, так і в очах інших людей – середній бал 2,44) та компенсаторним захистом (удосконалюючи ту рису, яка має ваду, або вид діяльності, в якій має прояв «слабкість» підлітка, або напрацьовуючи переваги в одній сфері діяльності заради долання наявної «слабкості» в іншій – середній бал 2,50). Тобто їм не притаманне бажання доводити, що будь-які їхні вчинки є єдино правильними і не підлягають критиці. Вони не захищають власний образ самовпевненістю у тому, що роблять все правильно, і вміють своєчасно визнати свої помилки. Також їм не притаманне прикриття власних недоліків підкресленням неіснуючих, але бажаних рис, або ж показом іншої сфери власної діяльності.

За особистісним диференціалом випробовуваних підгрупа емо-підлітків виявляє трохи нижчі оцінки порівняно з контрольною підгрупою: за оцінкою диференціал у середньому становить 8,06 бала, за силою – 7,50 бала, за активністю – 9,06 бала. Статистично значущих розбіжностей між показниками

цієї та контрольної підгруп не виявлено, отже, належність до субкультури емо не впливає на рівень самоповаги (оцінки), вольових здатностей (сили) чи екстравертованості (активності) особистості.

У субкультурі емо-підлітків рівень домагань стосовно розуму (середній бал 100) та характеру (середній бал 99,38) виявився найвищим, що виявляє домінантні бажані характеристики саме цих двох показників. Найнижчий рівень домагань цієї підгрупи стосується вмілих рук (середній бал 75,88). Самооцінка представниками емо-субкультури власних рис і здатностей є найвищою щодо характеру (середній бал 81,56), найнижчою – також щодо вмілих рук (середній бал 17,25) та впевненості у собі (середній бал 22,50). Найбільшу різницю між рівнем домагань і самооцінкою власних рис і здатностей – тобто найбільшу невідповідність між бажаним та реальним рівнем розвитку їх – зафіксовано стосовно вмілих рук (середній бал 82,75) та зовнішності (середній бал 61,50). Найбільше відповідає рівню домагань оцінка характеру, оскільки різниця між її реальним та бажаним рівнем розвитку є найменшою і середній бал становить 17,81. Емо-підлітки, представники готичної субкультури та альтернативи (року) виявились достатньо близькі за своїми особистісними характеристиками у сфері адекватності самосприймання, самооцінки та особистісного рівня домагань.

Тепер розглянемо фактичну різницю між цією експериментальною підгрупою та контрольною підгрупою, яку визначаємо за допомогою порівняння середніх у підгрупах за допомогою *f*-критерію Фішера. Статистично значущі різниці у показниках цих підгруп дають підстави для висновку, за якими саме характеристиками експериментальна підгрупа представників субкультури емо відрізняється від контрольної підгрупи (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Значущі відмінності між показниками особистісних характеристик поп-слухачів (n=32) та підгрупи субкультури емо (n=32)

Характеристика	Середнє значення	Кількість респондентів	Середньо-квадратичне відхилення
емоції естетичні	0,75*	32	1,218142
акцентуація гіпертимна	16,125*	32	5,2532
акцентуація емотивна	18,187*	32	5,926635
акцентуація педантична	7,875	32	3,087436
акцентуація тривожна	18,687*	32	4,122617
акцентуація демонстративна	16,187*	32	5,306341
акцентуація збудлива	10,5	32	3,784519
захист заміщення	7,8125*	32	1,401324
захист заперечення	7,6875*	32	1,468761
захист проєкція	2,8125	32	2,334005
захист компенсація	2,5	32	2,214323
захист гіперкомпенсація	7,9375*	32	1,457738
захист раціоналізація	2,4375	32	2,062531
диференціал оцінки	8,0625	32	5,073254
диференціал сили	7,5	32	4,250237
рівень домагань зовнішн.	98,75*	32	4,918694
самооцінка розум	48,75	32	22,10678
самооцінка авторитет	34,125	32	23,4366
самооцінка умілі руки	17,25	32	13,64291
самооцінка зовнішність	37,25	32	27,56225
самооцінка впевненість	22,5	32	22,01759
різниця розум	51,25*	32	22,10678
різниця авторитет	58,312*	32	25,54368
різниця умілі руки	82,75*	32	13,64291
різниця зовнішність	61,5*	32	28,57926
різниця впевненість	58,25*	32	23,35007
середнє самооцінка	40,2398	32	11,17055
середнє домагання	54,979*	32	12,39911

* значущо вище, ніж у контрольній підгрупі

Підгрупа емо-представників статистично значущо відрізняється від контрольної підгрупи поп-слухачів. А саме: у них суттєво більше виражена естетична емоційна спрямованість (середній бал 0,75); акцентуація особистості за гіпертимним (середній бал 16,13), емотивним (середній бал 18,19), тривожним (середній бал 18,69) та демонстративним (середній бал 16,19) типом; порівняно з контрольною групою для представників субкультури емо більш властивий захист через заміщення (середній бал 7,82), заперечення

(середній бал 7,69) та гіперкомпенсацію (середній бал 7,94); для них більш характерний високий рівень домагань стосовно зовнішності (середній бал 98,75); властива значна різниця між бажаним та реальним рівнем розуму (середній бал 51,25), авторитетом (середній бал 58,32), вмiлими руками (середній бал 82,75), зовнішністю (середній бал 61,5) та впевненістю у собі (середній бал 58,25); для них характерний вищий рівень домагань порівняно із респондентами контрольної групи (середній бал за рівнем домагань становить 54,98).

Значущо менше у представників субкультури емо порівняно з поплуслухачами виражені такі властивості, як: акцентуація за педантичним (середній бал 7,88) і збудливим типом (середній бал 10,5); психологічний захист через проєкцію (середній бал 2,82), компенсацію (середній бал 2,5) та раціоналізацію (середній бал 2,44); особистісний диференціал за фактором оцінки (середній бал 8,07) та сили (середній бал 7,5); у підгрупі субкультури емо-підлітків значущо менше, ніж у контрольній групі, виражена самооцінка стосовно розуму (середній бал 48,75), авторитету (середній бал 34,13), умілих рук (середній бал 17,25), зовнішності (середній бал 37,25) та впевненості у собі за середнім балом 22,5; середній рівень самооцінки також значущо нижчий у цій підгрупі, ніж у контрольній, та становить в середньому 40,24 бала.

Значущо більше виражена естетична емоційна спрямованість вказує на те, що в емо-представників більш сформований естетично-ліричний світогляд, вони більше за інших здатні насолоджуватись ліричними переживаннями, гармонією і красою явищ, звуків. Ініціативні та загалом оптимістичні, але надмірно чутливі, тривожні та вразливі, глибоко переживають найменші прикрощі, невпевнені у собі та нерішучі у своїх діях, водночас їм подобається привертати до себе увагу та іноді виявляти свої внутрішні почуття і хвилювання «на публіку» (демонстративний тип). Більше за контрольну групу віддають перевагу вузькому колу друзів та не люблять галасливих компаній. Емо-підлітки рідко вступають у конфлікти та відіграють в них пасивну роль, для них протипоказана несправедливість, хамство та перебування

серед «чужих» брутальних людей. Такий тип музичної субкультури більше за інших має схильність до невротичної депресії, інфаркту, гіпертонії (емотивна, гіпертимна та тривожна акцентуація). Вони частіше за контрольну групу респондентів заміщують свою негативну реакцію на інших, ховають власні недоліки підкресленням неіснуючих, бажаних рис або показом іншої власної, більш успішної сфери діяльності (гіперкомпенсаторний захист) і діють методом відмови від реальності, якщо вона їх не влаштовує (механізм заперечення). У емо-підлітків більше за контрольну групу виявляється високий рівень домагань стосовно зовнішності, а це означає, що саме вона є основною проблемною зоною. Не дивно, що постійний експеримент із зачісками, макіяжем та контрастними змінами кольору волосся спонукають підлітка на пошук того образу, який вирішить питання із зовнішнім удосконаленням себе. Різниця між бажаним та реальним рівнем розуму, зовнішності, авторитету, умілих рук і впевненості у собі свідчить про те, що ця підгрупа більше за контрольну має ідеалістичне уявлення щодо бажаного образу «Я», через це недооцінюють себе та помічають в собі лише недоліки. Через дослідження рівня домагань стає зрозумілішою мотивація поведінки підлітка, а це допомагає здійснювати спрямований педагогічний і терапевтичний вплив, який формує найкращі риси особистості. У випадку з представниками субкультури емо виявилось, що для них характерний більш високий рівень домагань порівняно до респондентів контрольної групи. Це у результаті приводить до стійкої втрати впевненості в успіху та деформації особистості загалом.

У представників цієї експериментальної групи значущо менше за інших виражена сумлінність, надійність у почуттях та рівний настрій (педантичний тип). Також їм не властива збудлива дратівливість, аморальні вибухи гніву і люті, їх контроль потягів керується розумом та адекватною поведінкою (збудливий тип). Представники субкультури емо менше за інших приписують навколишнім власні моральні властивості і потреби (захист через проекцію), менше за представників контрольної групи компенсують власні недоліки

підкресленням інших рис і не намагаються виправдовувати себе та свою поведінку (механізм раціоналізації).

У них менше за контрольну групу простежується особистісний диференціал за фактором оцінки, а тому виявляється, що ця група респондентів менше за контрольну групу схильна усвідомлювати себе як носіїв позитивних, соціально бажаних характеристик, їм властива незадоволеність власною поведінкою, рівнем своїх досягнень і притаманне критичне ставлення до себе. Менші показники особистісного диференціалу за типом сили вказують на те, що контрольна група виявляє більше впевненості у собі та незалежності, ніж представники субкультури емо. Нижчий показник самооцінки стосовно розуму, свого авторитету, вмілих рук, зовнішності й упевненості в собі підтверджує той факт, що емо-підлітки не відповідають своїм завищеним потребам і домаганням, а це спонукає до незадоволеності собою реальним і розвитку невротичності особистості.

3.1.6. Психологічні характеристики самоідентичності субкультури хіпі

До останньої експериментальної групи також увійшли 32 респонденти, що ототожнюють себе із субкультурою хіпі. Серед музичних зацікавлень було помітно, що практично в усіх випадках реггі музика в авторському опитувальнику на виявлення музичних субкультур збігалася з обраною субкультурою хіпі, отже можемо сюди віднести і субкультуру реггі-музики. Ще цікавим фактом цієї субкультури стало те, що пошуки «дітей-квітів» були переважно на вулицях міста. Ця субкультура найменше за всіх проводить час у соціальних мережах, отже, всі респонденти відповідали на опитувальники в реальному часі на вулиці, у парку або іншій відкритій польовій обстановці.

Серед емоційної спрямованості для представників субкультури хіпі взагалі не характерні праксичні емоції, що насамперед зумовлюються діяльністю, її труднощами, успішним або неуспішним її перебігом, також

зовсім не властиві акізитивні емоції та гедоністичні (середній бал 0), а тому вони не витрачають часу на матеріальні блага та тілесно-фізичний комфорт – у них немає зацікавленості в накопиченні і придбанні речей та отриманні фанатичної насолоди від смачної їжі або обов'язковому почутті безтурботності. Пугнічні емоції виявились також менш характерними (середній бал 0,06), і це ще раз підтверджує той факт, що потреба у безпеці для представників субкультури хіпі залишається не на першому місці, а інтерес до боротьби та почуття спортивного азарту зовсім не переслідують респондентів цієї групи. Найбільш властивими за емоційною спрямованістю виявились романтичні емоції (середній бал 1,50) та альтруїстичні переживання (середній бал 1,44). Цим представникам не властиве захоплення роботою, адже у своєму житті вони віддають перевагу благодійному акту допомоги, без меркантильних очікувань на винагороду. Ця мрійливість не дає можливості розвинути у соціальних відносинах у дорослому світі, де панують гроші та повага за професійним статусом. Їм властива потреба у співпереживанні й піклуванні про інших, емоційній близькості та прагненні до всього незвичного, невідомого, таємного. Підліткам цієї групи (здебільшого так само, як і представникам субкультури хіпстерів) зовсім не характерна спрямованість особистості на практичний світ. У них відсутня потреба в подоланні небезпеки, вони не прагнуть до діяльності, не бажають результативності в ній і не належать до прихильників «гострих відчуттів».

Домінантною акцентуацією особистості для цієї підгрупи (як і у представників готичної субкультури) виявилась акцентуація за емотивним типом (середній бал 19,88), яка, своєю чергою, відповідає за альтруїзм, співчуття, чутливість і співпереживання з приводу чужих успіхів і невдач. На другому місці для підлітків хіпі характерна акцентуація за типом екзальтованості (середній бал 19,56), що стосується яскравого вираження своїх емоцій, підвищеного відволікання на зовнішні події, надмірної вразливості та значної залежності й прихильності до своїх друзів. Найменш притаманні цій групі акцентуації характеру – за демонстративним (середній бал 7,88),

тривожним (середній бал 8,13) та педантичним типом акцентуації. Такі характеристики особистості свідчать про те, що підліткам субкультури хіпі не притаманне бажання лідерства та прагнення бути в центрі уваги, вони достатньо впевнені в собі, рідко сумніваються у своїх діях, проте обирають роботу, не пов'язану з великою відповідальністю. Серед комфортних професій віддається перевага сфері мистецтв, професіям, які пов'язані з близькістю до природи, а серед компаній вільний час здебільшого віддається вузькому колу друзів і близьких, які розуміють з напівслова. Чутливі до зауважень, хіпі трагічно сприймають сумні події. Ця субкультура за особистісними характеристиками значно схильна до невротичної депресії.

Серед психологічних захистів найчастіше спостерігається раціоналізація (середній бал 7,69), що повністю збігається з представниками субкультури рок-слухачів та хіпстерів, та регресивна форма (середній бал якої – 7,44), що означає примітивізацію особистісних потреб, зниження рівня домагань і захист власного образу «Я» через спроби довести, що будь-які вчинки суб'єкта є єдино правильними, а тому критиці не підлягають. Найменш характерним типом психологічного захисту для представників субкультури хіпі виявились заміщення (середній бал 3,00) та заперечення (середній бал 3,25), тобто для них не характерна повна втеча від небажаної дійсності та переадресація негативної реакції на іншого.

За особистісним диференціалом випробовуваних підгрупа хіпі виявляє схожі оцінки порівняно з контрольною підгрупою: за оцінкою диференціал у середньому становить 13,44 бала, за активністю – 12,94 бала, але за силою для цих підлітків характерна трохи нижча оцінка, ніж у контрольній групі поп-слухачів (8,94 бала), що означає, що вольові якості у представників субкультури хіпі менш розвинені, ніж у тих, хто не відносить себе до такої. Статистично значущих розбіжностей між показниками цієї та контрольної підгруп не виявлено, отже належність до субкультури хіпі не впливає на рівень самоповаги (оцінка), вольових якостей (сила) чи екстравертованості (активність) особистості.

Рівень домагань у цій субкультурі виявляється найвищим стосовно характеру (середній бал 94,06), нижчим – стосовно впевненості в собі (середній бал 76,25). Самооцінка представниками субкультури власних рис і здатностей є найвищою щодо власного авторитету (середній бал 67,81), а нижчою також щодо впевненості у собі (середній бал 51,69). Найбільша різниця між рівнем домагань та самооцінкою власних якостей – тобто найбільша невідповідність між бажаним та реальним рівнем розвитку цих якостей серед підлітків хіпі – зафіксована стосовно свого характеру (середній бал 42,06). Найбільше відповідає рівню домагань оцінка впевненості у собі – різниця між бажаним та реальним рівнем розвитку є найменшою і становить в середньому 24,18 балів.

Тепер знову розглянемо фактичну різницю між експериментальною підгрупою представників субкультури хіпі та контрольною підгрупою, яку визначаємо за допомогою порівняння середніх у підгрупах за *f*-критерієм Фішера. Статистично значущі різниці у показниках цих підгруп демонструють, за якими саме характеристиками експериментальна підгрупа представників субкультури хіпі відрізняється від контрольної підгрупи поп-слухачів. Значущо відмінні від контрольної підгрупи характеристики представлені у табл. 3.7.

Підгрупа респондентів, що представляють субкультуру напрямку хіпі, статистично значущо відрізняється від контрольної підгрупи поп-слухачів за такими показниками: у них значно більше виражена акцентуація особистості за гіпертимним типом (середній бал 16,19); емотивним типом (середній бал 19,88) та екзальтованим типом (середній бал 19,57). Для них більш характерний високий рівень домагань стосовно вмілих рук (середній бал 84,69), властива велика різниця між бажаним і реальним рівнем розуму (середній бал 30,94) та характеру (середній бал 42,07) і в цілому для них характерний більш високий рівень домагань порівняно із респондентами контрольної групи (середній бал за рівнем домагань становить 31,98).

Таблиця 3.7

Значущі відмінності між показниками особистісних характеристик поп-слухачів (n=32) та підгрупи субкультури хіпі (n=32)

Характеристика	Середнє значення	Кількість респондентів	Середньо-квадратичне відхилення
емоції пугнічні	0,0625	32	0,245935
акцентуація гіпертимна	16,1875*	32	4,672759
акцентуація емотивна	19,875*	32	2,12132
акцентуація педантична	8,4375	32	4,157678
акцентуація тривожна	8,125	32	4,626362
акцентуація збудлива	9,1875	32	4,518332
акцентуація екзальтована	19,5625*	32	5,002822
захист заміщення	3	32	2,851146
захист проєкція	3,5	32	2
диференціал сили	8,9375	32	2,526473
рівень домагань умілі руки	84,6875*	32	13,85044
самооцінка розум	62,1875	32	15,96051
самооцінка характер	52	32	28,0989
різниця розум	30,9375*	32	19,77443
різниця характер	42,0625*	32	27,75345
середнє самооцінка	57,55208	32	14,51173
середнє домагання	31,97917*	32	17,47347

* значущо вище, ніж у контрольній підгрупі

Водночас у них значущо менше виражена пугнічна емоційна спрямованість (середній бал 0,07), акцентуація за педантичним (середній бал 8,44), тривожним (середній бал 8,13) та збудливим типом (середній бал 9,19). Значущо менше, ніж у контрольній групі, виражений психологічний захист через заміщення (середній бал 3) та проєкцію (середній бал 3,5), особистісний диференціал за фактором сили (середній бал 8,94) та самооцінка стосовно розуму (середній бал 62,19) та характеру (середній бал 52). Середній рівень самооцінки також значущо нижчий у цій підгрупі, ніж у контрольній, та становить в середньому 57,56 бала.

Ці статистичні відмінності свідчать про те, що представники субкультури хіпі мають більш піднесений настрій, оптимістично налаштовані, для них протипоказана монотонність у праці та умови жорсткої дисципліни. Вони частіше за представників контрольної групи переоцінюють свої можливості та іноді можуть швидко набриднути незнайомим людям своїм необґрунтованим оптимізмом, який може бути розцінений як інфантилізм та дитяча поведінка.

Також через свою крайню чутливість можуть легко провокувати напади агресії невихованих або дратівливих людей (гіпертимний тип акцентуації). Представникам цієї експериментальної групи притаманний альтруїзм, співчуття, сенситивність, вони більш схильні до невротичної депресії та трагічно сприймають сумні події й невдачі у своєму житті. Для професійної самореалізації для них сприятлива сфера мистецтв, медицина, виховання дітей, догляд за тваринами та рослинами (емотивний та екзальтований тип акцентуації). У підлітків хіпі більше за контрольну групу виявляється високий рівень домагань стосовно умілих рук, а це означає, що вони більше за інших завищують значущість уміння робити щось власноруч, що і дійсно підтверджується їхнім візуальним іміджем, саморобним одягом, плетеними браслетами та різними аксесуарами і ручними виробами (переважно з природних матеріалів – дерева, шкіри, глини, квітів). Різниця між бажаним та реальним рівнем розуму і характеру свідчить про те, що ця підгрупа більше за контрольну групу має ідеалістичне представлення щодо бажаного образу «Я», через це вони недооцінюють свої особистісні риси характеру та розумові здібності. За допомогою дослідження рівня домагань для нас краще окреслюється мотивація поведінки підлітка й це, своєю чергою, допомагає здійснювати спрямований педагогічний та терапевтичний вплив, який у подальшому формує найкращі риси особистості. У випадку з представниками субкультури хіпі виявилось, що вони невисоко оцінюють себе та свої можливості, мають завищені потреби щодо багатьох факторів, що у результаті призводить до стійкої втрати впевненості в успіху та перспективної деформації особистості.

У представників субкультури хіпі менше за інших виражені жага до перемог, спортивний азарт та інтерес до конкуренції (пугнічна емоційна спрямованість), для них властиві стабільний настрій, серйозність і надійність у справах і почуттях (акцентуація за педантичним типом), знижений фон настрою, пасивність, нерішучість (акцентуація за тривожним типом), дратівливість, жорстокість поведінки та неадекватні вибухи гніву і люті з

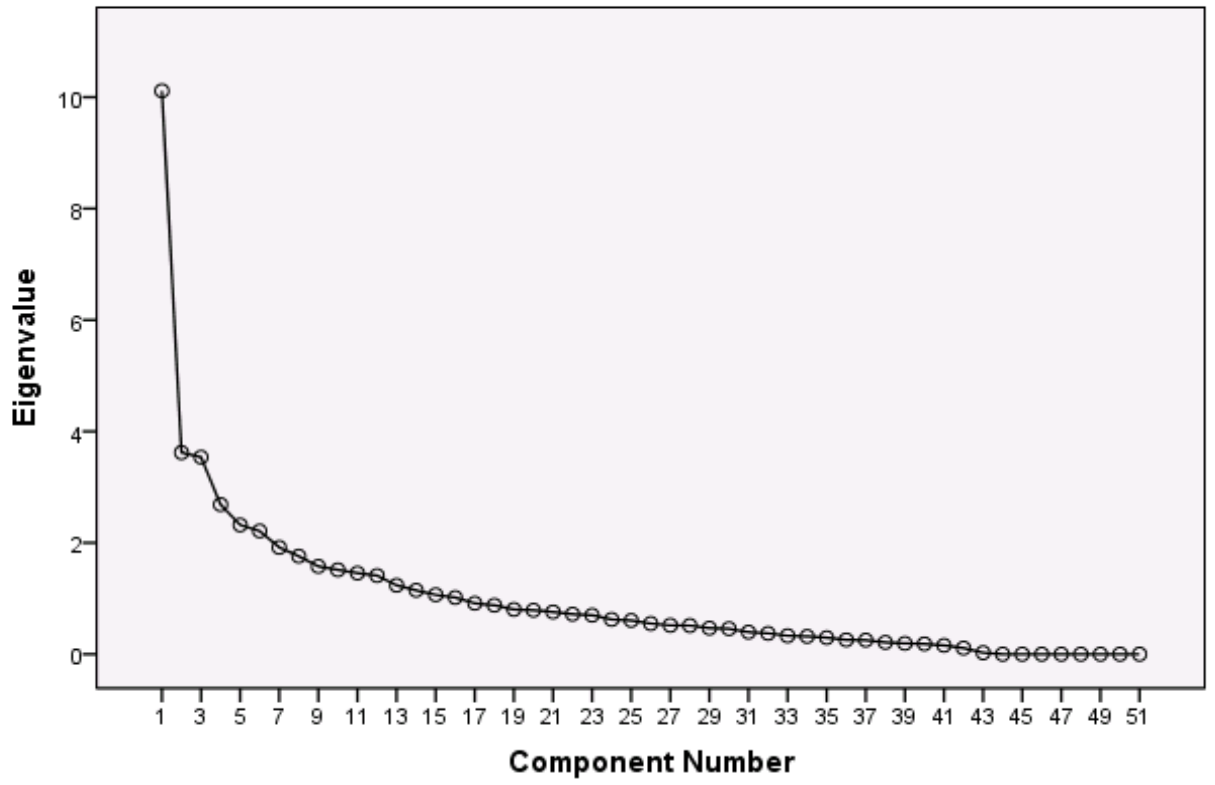
рукоприкладством. Для них менш характерною є аморальна поведінка та асоціальні вчинки і вони мають меншу схильність до конфліктів з незначних приводів (збудливий тип акцентуації). Ці представники менше за інших приписують навколишнім власні моральні якості й потреби (захист через проекцію) та менше за інших заміщують свою негативну реакцію на інших (заміщення). Менші бали особистісного диференціалу за силою вказують на те, що контрольна група виявляє більше впевненості в собі та незалежності, ніж представники субкультури хіпі. Менш висока самооцінка відносно розуму та характеру ще раз підтверджує факт того, що підлітки хіпі не відповідають своїм завищеним потребам та домаганням. Це може стати приводом для постійної невпевненості та незадоволеності собою.

3.2. Особливості самоідентичності підлітків з різних музичних субкультур. Факторний аналіз результатів дослідження

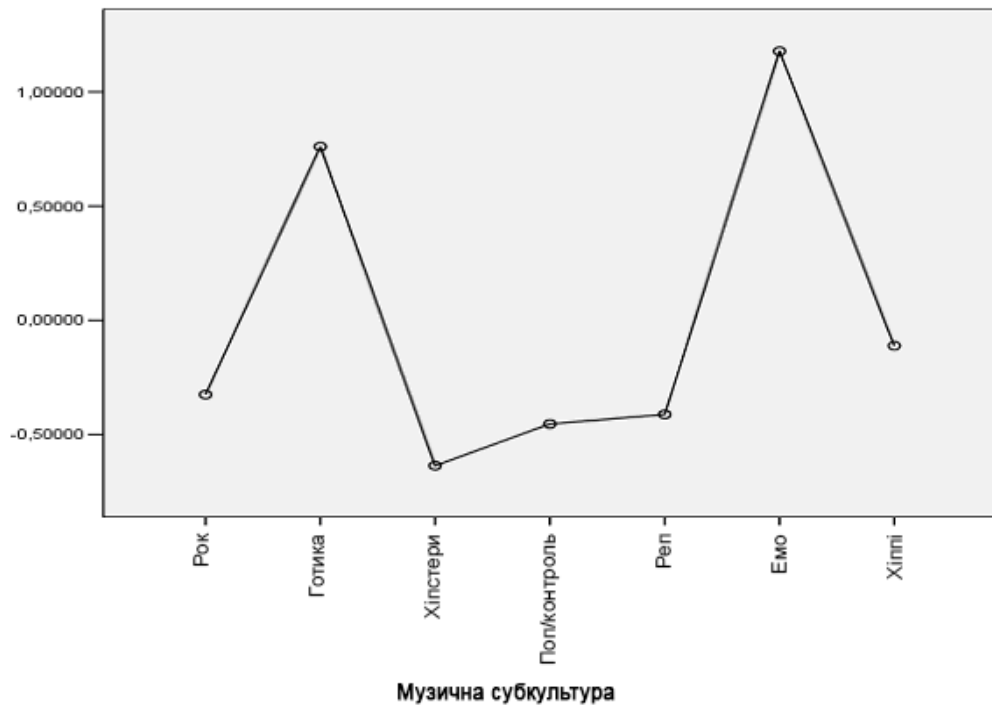
Факторний аналіз застосовувався для зменшення кількості змінних, що впливають на різницю між експериментальними та контрольною групою. Факторний аналіз виконувався методом головних компонент, при цьому застосовувалось обернення Varimax для визначення найбільш оптимальних навантажень факторів змінними.

У підсумку було виокремлено 12 факторів, що сукупно пояснювали 66,91% дисперсії у результатах дослідження.

Отримані фактори та їхнє навантаження змінними дослідження представлено у додатку К та Л та на поданих нижче графіках:

Фактор 1:

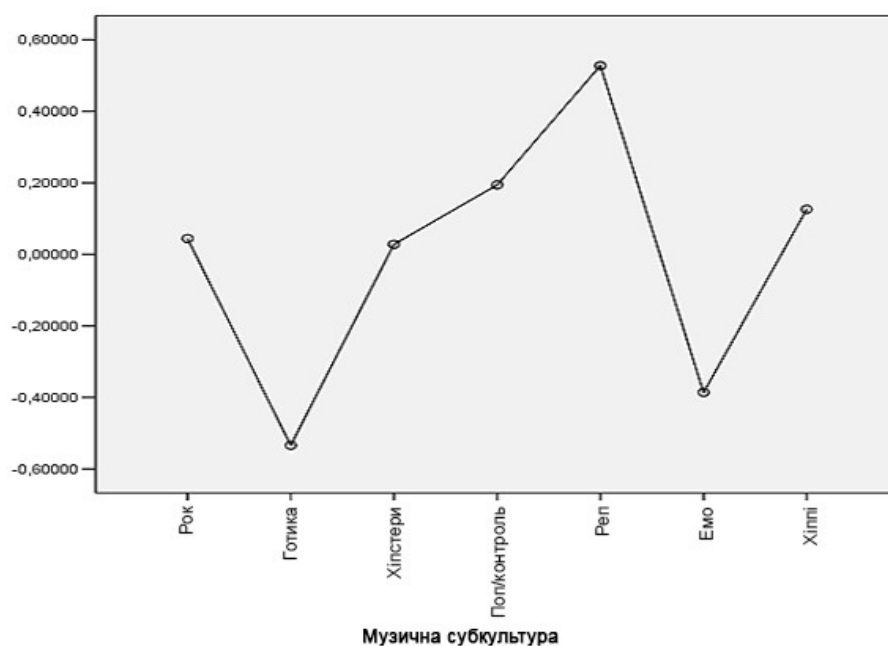

Фактор 1 позитивно навантажується такими змінними: рівень домагань стосовно розуму (0, 461), різниця невідповідності між бажаним та реальним його рівнем (0, 481), різниця між рівнем домагань і самооцінкою власних якостей щодо свого авторитету (0,698), умілих рук (0, 629), зовнішності (0, 894) та впевненості у собі (0,782) та загалом середнім значенням змінної рівня домагань (0, 908). Негативно фактор навантажений особистісним диференціалом оцінки (-0,443), самооцінкою авторитету (-0,673), зовнішності (-0,868), впевненості у собі (-0,757) та середнім показником самооцінки (-0,913), а отже, ці характеристики не властиві цьому фактору.

Таким чином, серед сукупності характеристик зазначеного фактора значна міра відводиться завищеним і не виправданим потребам щодо зовнішності, впевненості у собі, до свого авторитету та умілих рук. Іншими важливими характеристиками цього фактора є бажане та не виправдане у сфері розуму.

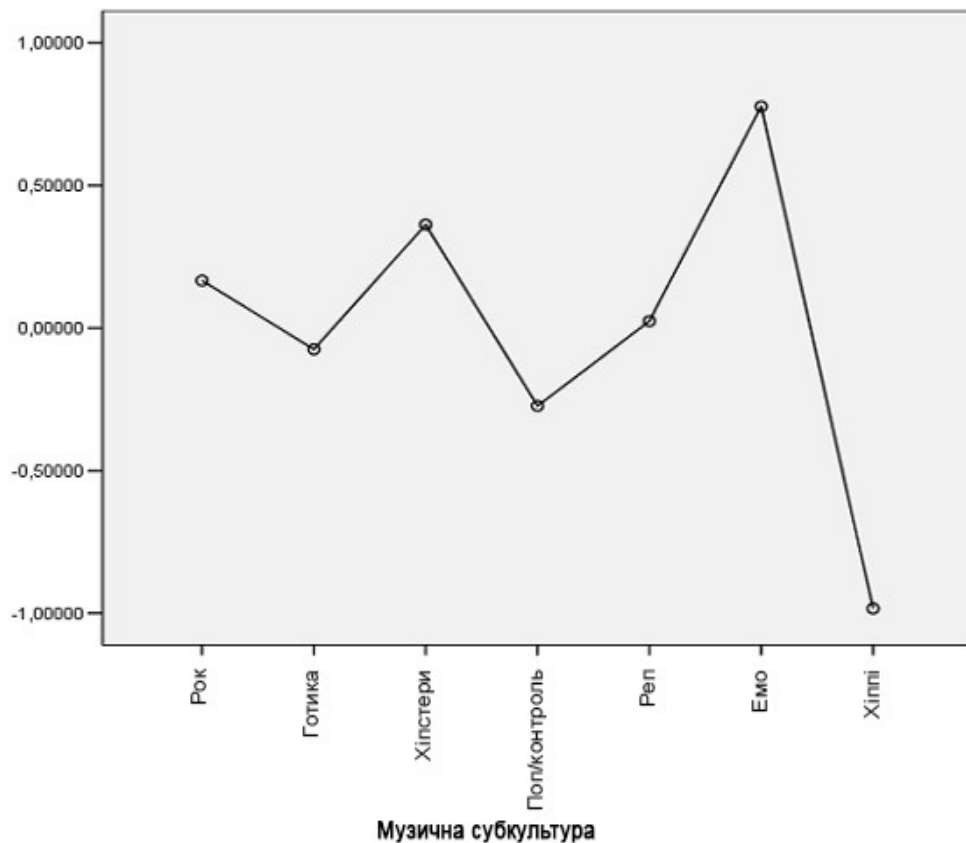
Фактор 1 відображає занадто завищені потреби, а через це цілісне незадоволення собою, тому доцільно буде дати йому назву **Фактор Завищених Потреб (ЗП)**.

Фактор 2:

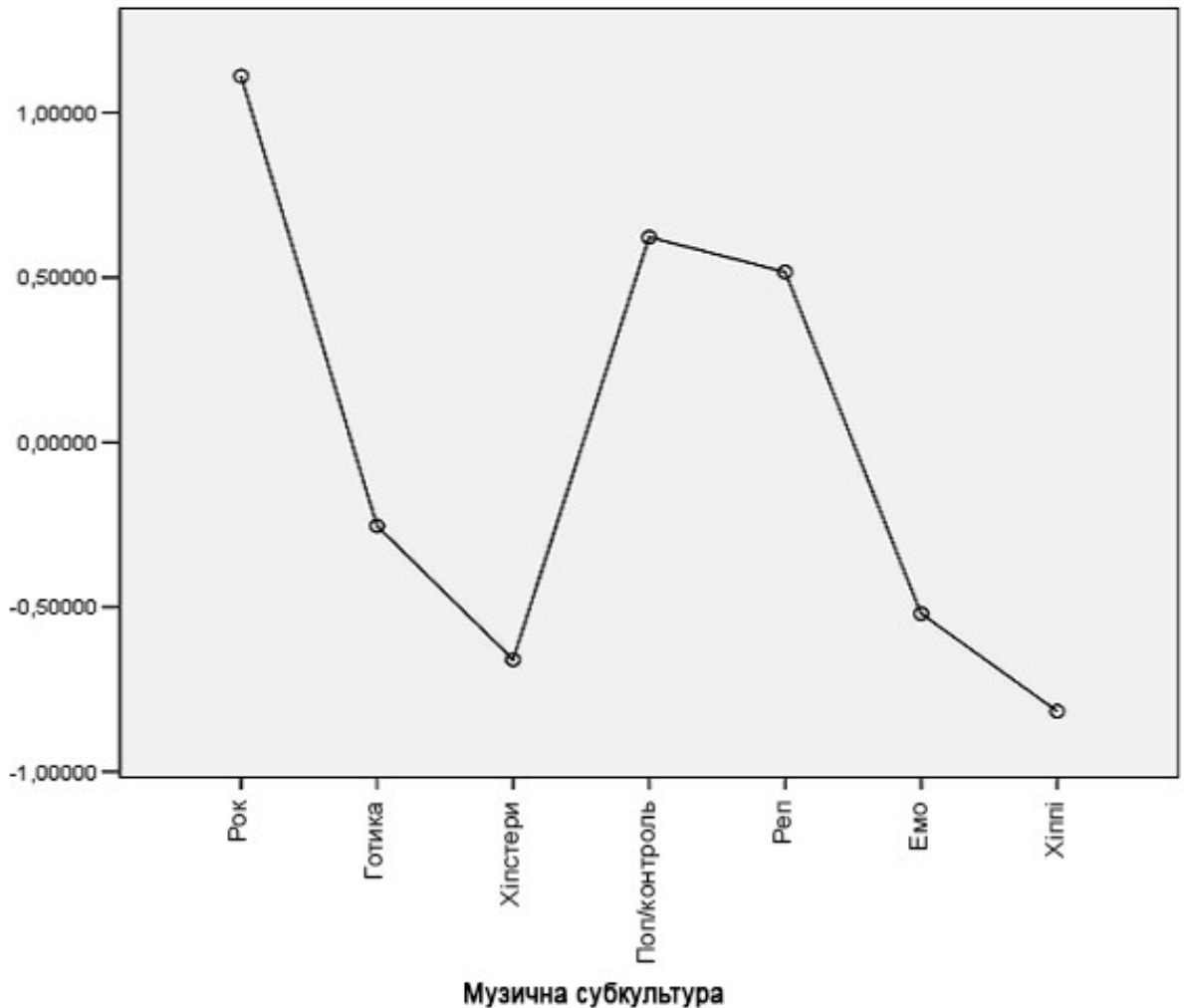

Фактор 2 об'єднує змінні щодо диференціалу сили (0, 772), диференціалу активності (0, 757) та оцінки (0, 721). Це означає, що для цього фактора найбільш характерне відображення уявлення про себе та своєї структури особистості, рівень оцінювання та самоповаги, розвиток вольових сторін і екстравертованість особистості, а тому проінтерпретуємо сукупність цих властивостей, як **Фактор Особистісного Диференціалу (ОД)**.

Фактор 3:

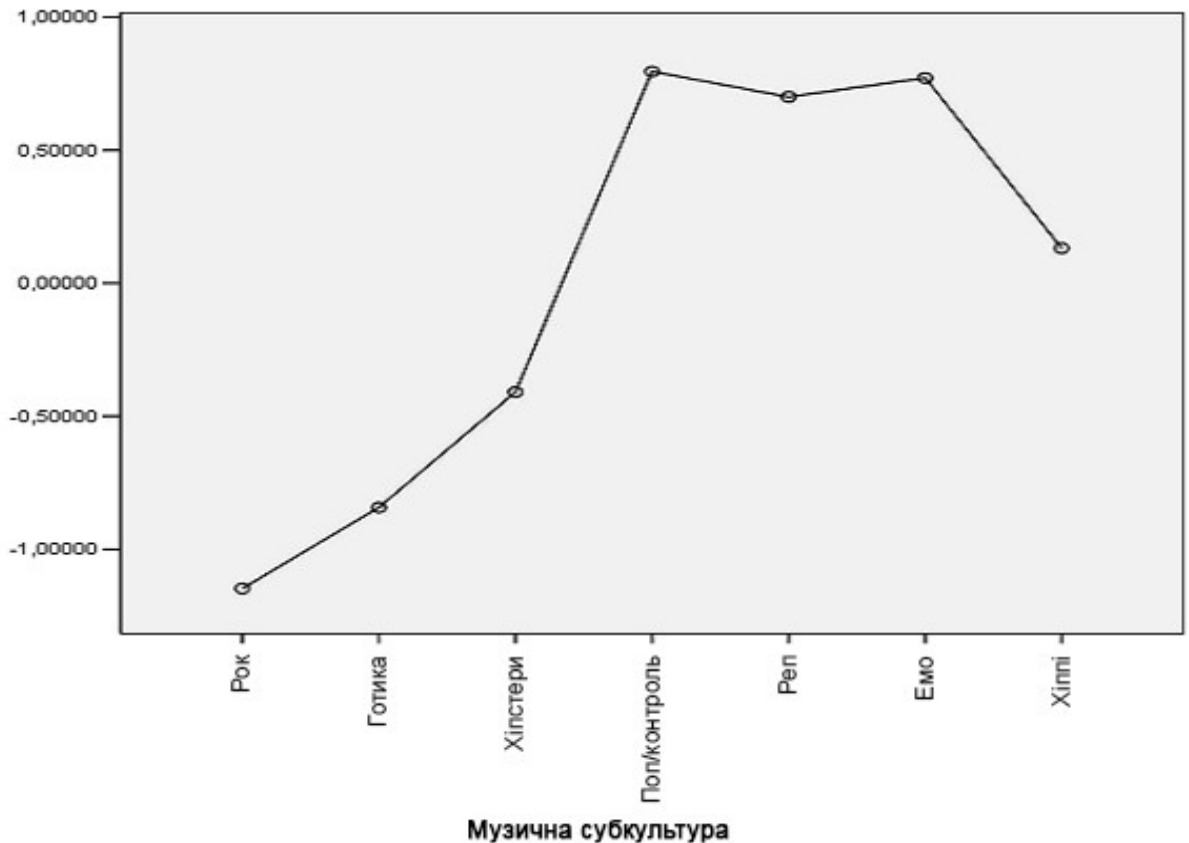

Фактор 3 позитивно навантажений змінною самооцінки характеру (0, 904) та негативно – змінною різниці характеру (-0, 889). Отже, цей фактор відображає завищене та невиправдане очікування стосовно власного характеру, тому його доцільно назвати **Фактор Оцінювання Характеру (ОХ)**.

Фактор 4 охоплює позитивне навантаження змінної акцентуації за педантичним типом (0, 581) та дистимним типом (0, 491) і захист через компенсацію (0, 537). Негативно фактор навантажений гіпертимним (-0, 757) та емотивним видом акцентуації (-0, 664).

Це означає, що для цього фактора властиві нерішучість, загальмованість, надмірна совісність, іпохондрія, страхи невідповідності поставленим ідеалам та орієнтованість на невдачі. Через прикриття власних слабкостей за рахунок підкреслення сильних сторін і відбувається подолання постійного хвилювання. Для цього фактора зовсім не властиве бажання діяльності, оптимізм та авантюризм, тому позначимо його – **Фактор Особистісної Тривожності (ОТ)**.

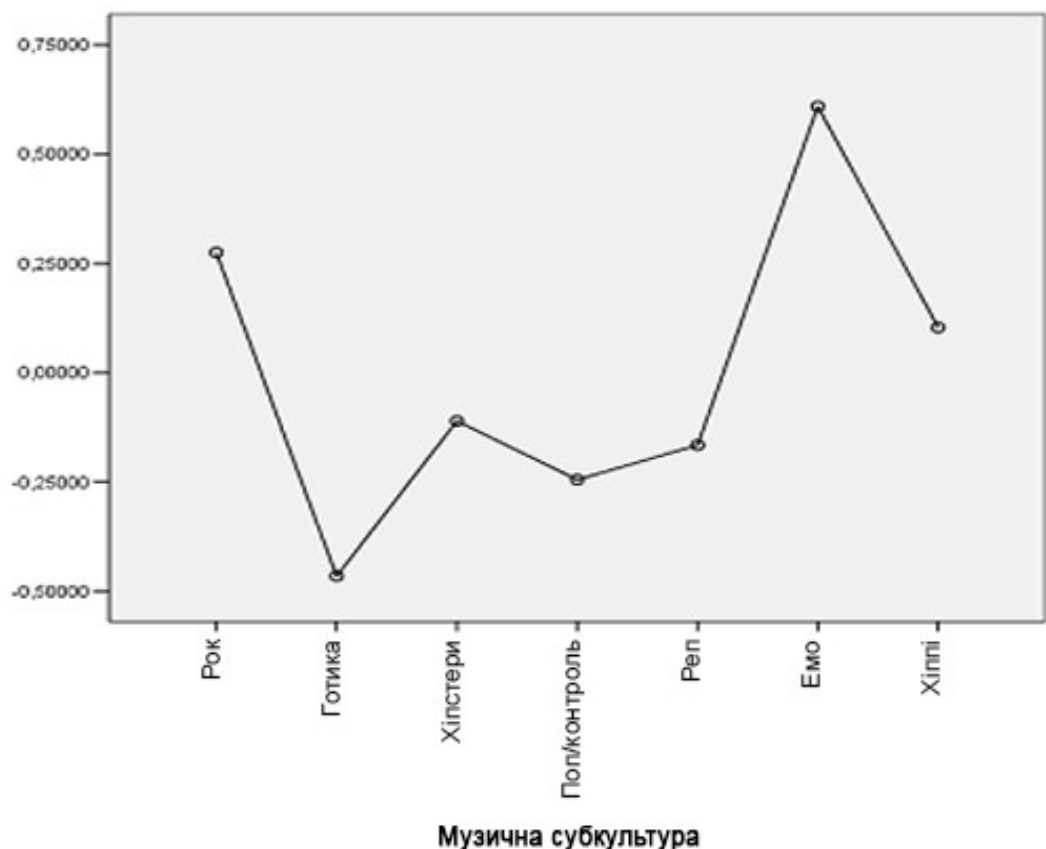
Фактор 5 містить у собі змінні захисту через регресію (0, 804) та акцентуацію тривожного типу (0, 403). Фактор негативно навантажений гностичним видом емоційної спрямованості (-0, 641), застрягальним типом акцентуації особистості (-0, 435) та захистом через раціоналізацію (0, 464).

Таким чином, для нього характерне повернення до дитячих моделей поведінки та високий рівень тривожності, сильно розвинений «комплекс неповноцінності» – як підтвердження заниженої самооцінки. Не є властивими потреба у пізнавальній гармонії та бажання проникати у сутність явищ. Зіткнення з проблемою не пробуджує амбіційного бажання боротися з перешкодами, а навпаки – видається нездоланим та критичним. Також не властиві значна стійкість афекту, «злопам'ятність», прагнення обстоювати свою думку в соціумі та обґрунтовувати свої вчинки та поведінку належним чином. Вищезазначене дозволяє інтерпретувати фактор як **Фактор Особистісної Інфантильності (OI)**.

Фактор 6 позитивно навантажений змінними рівня домагань щодо характеру (0, 734), авторитету (0, 642), зовнішності (0, 448), розуму (0, 436) та акцентуацією особистості за застрягальним типом.

Серед сукупності характеристик цього фактора значна міра стосується завищених потреб і невідповідності між бажаними й реальними властивостями характеру, розумової діяльності, зовнішності та свого авторитету. Але за всіх цих характеристик цьому фактору властиві прагнення завжди обстоювати свою думку, не враховуючи позицію групи, підвищена здатність до роздратування, стійкість до негативних афектів, підсвідомо завищене честолюбство з хворобливою образливістю. Доцільно його буде назвати **Фактор Особистісного Незадоволення (ОН)**.

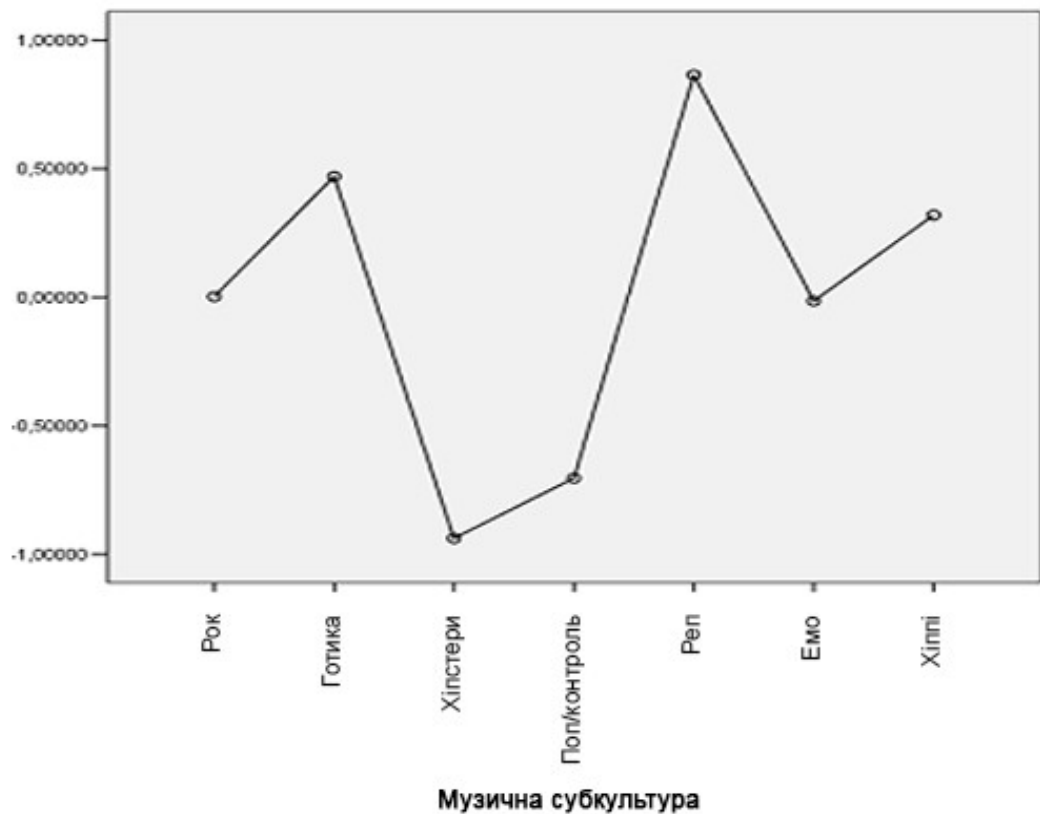
Фактор 6:

Фактор 7 включає в себе позитивне навантаження змінної у різниці розуму (0, 779) та негативне навантаження змінної оцінки своїх розумових

характеристик (-0, 842). Отже, цей фактор відображає завищене та невиправдане очікування стосовно власної розумової діяльності, назвемо його **Фактор Оцінки Розуму (ОР)**.

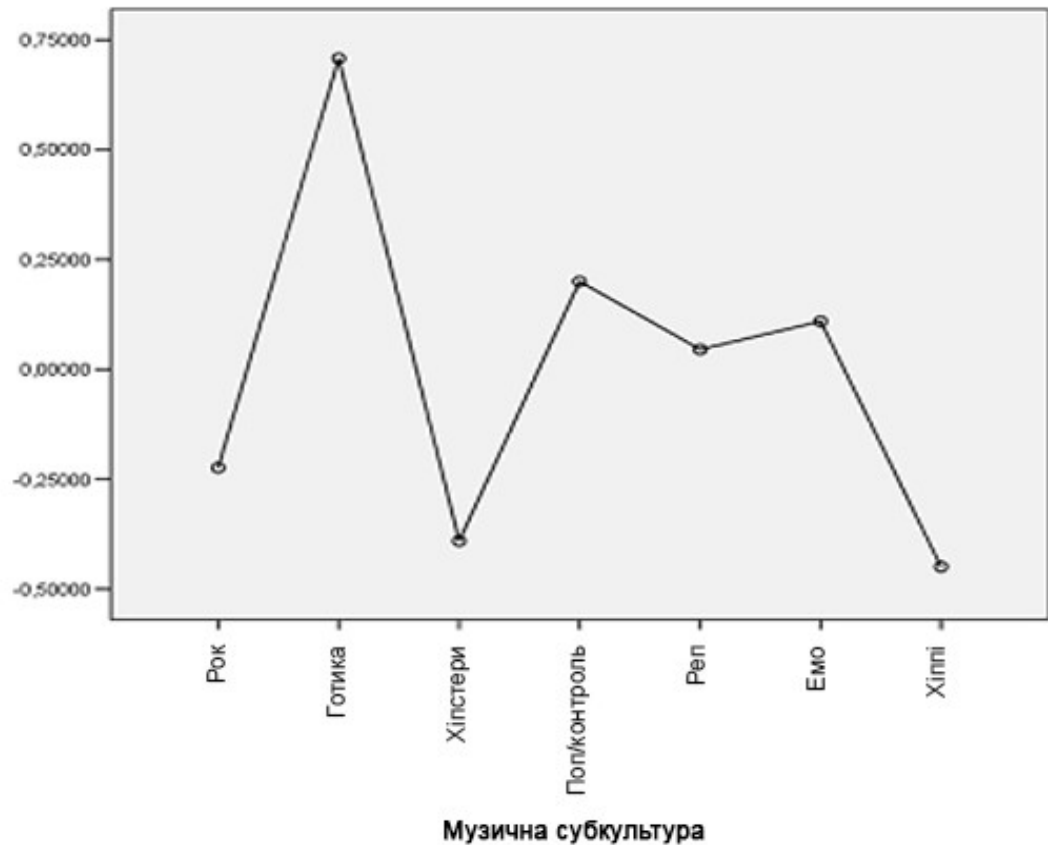
Фактор 7:

Фактор 8 має позитивне навантаження рівня домагань щодо впевненості у собі (0, 597) та негативне навантаження змінної емоційної спрямованості за акізитивним типом (-0,761) та проєкційним видом захисту (-0,648).

Таким чином серед сукупності характеристик цього фактора значна міра стосується завищених і невиправданих потреб щодо рівня впевненості у собі. Також не характерна схильність до накопичення, колекціонування та придбання речей і не характерне приписування іншим власних думок, почуттів, якостей та мотивів. Із висновків про його властивості називаємо його **Фактор Невизначеності / Невпевненості (Н/Н)**.

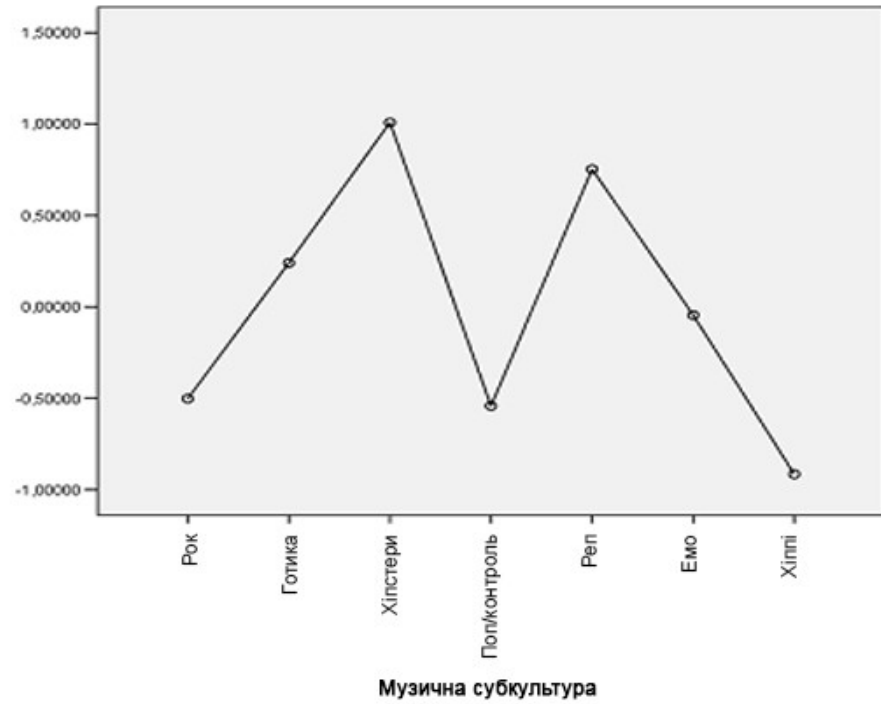
Фактор 8:

Фактор 9 містить у собі позитивну змінну емоційної спрямованості за пугнічним (0,487) та гедоністичним видом емоцій (0,422). Серед негативного навантаження у факторі від романтичної емоційної спрямованості (-0,710).

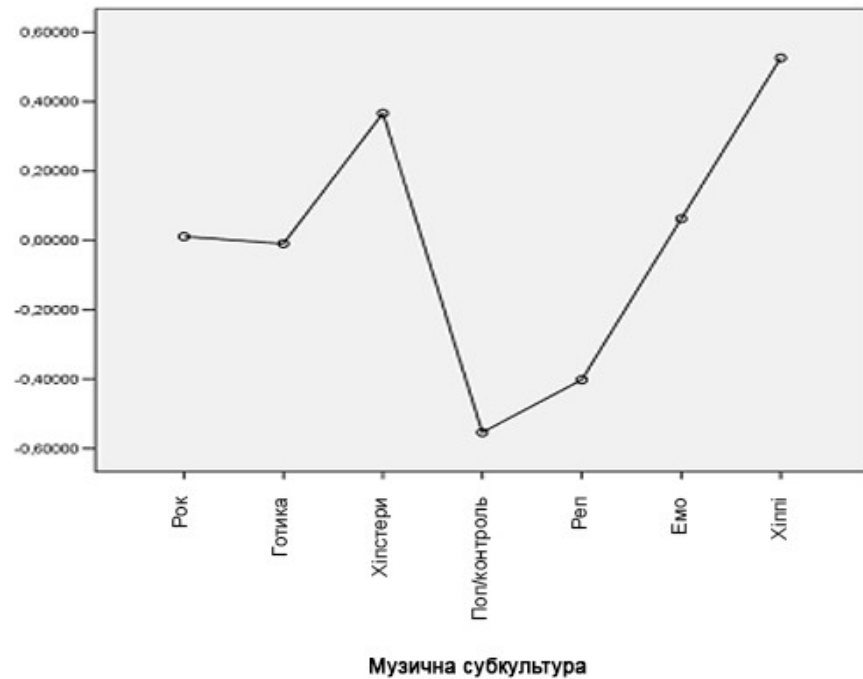
Ці характеристики свідчать про потребу у безпеці, наявності особистісного спортивного азарту та задоволенні потреби в тілесному та душевному комфорті. Не є властивим для цього фактора світовідчуття, в якому провідну роль займають душевні аспекти, ліричні й драматичні емоції, мрії, ідеали, зацікавленість чимось незвичайним і душевне піднесення. Оскільки цей фактор є відображенням раціоналістичного та більш матеріального – називаємо його **Фактор Базових Потреб (БП)**.

Фактор 9:

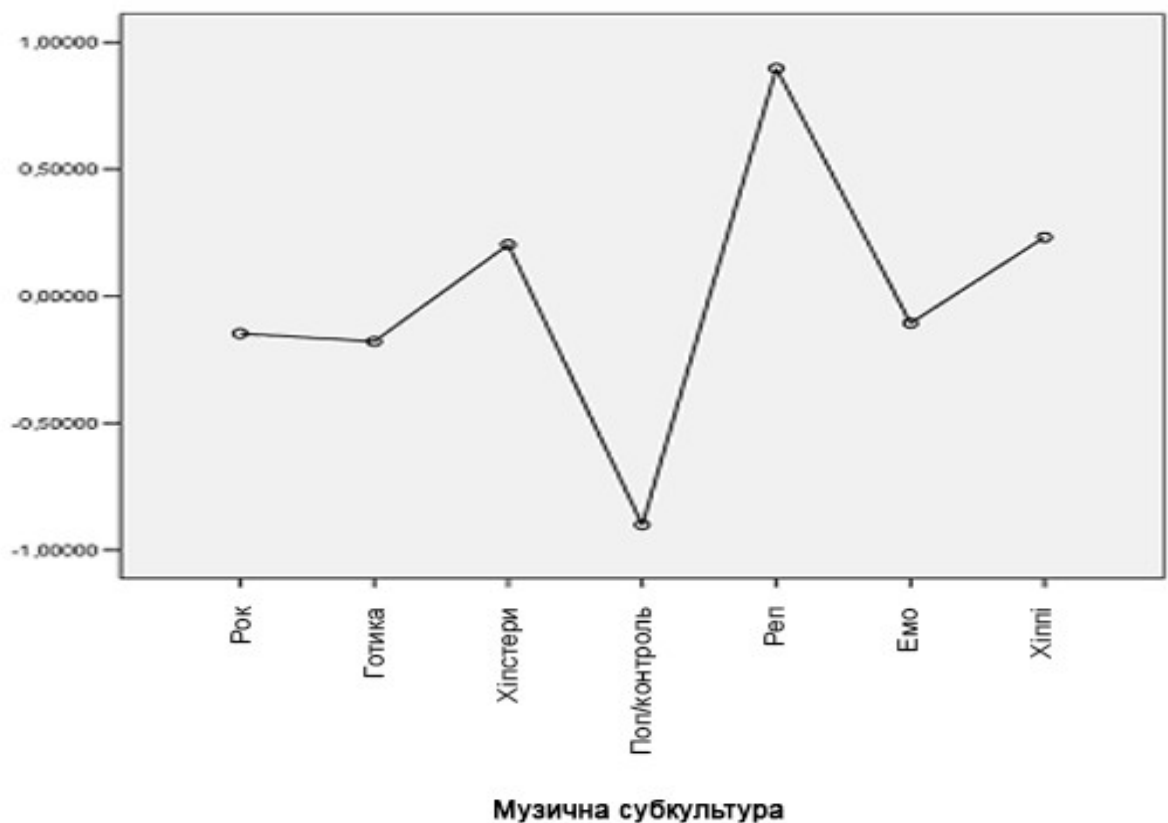
Фактор 10 позитивно навантажується різницею невідповідності між бажаним та реальним оцінюванням своєї зовнішності (0, 429), отже, його назва буде **Фактор Зовнішньої Самооцінки (ЗС)**.

Фактор 10

Фактор 11 показує позитивне навантаження рівня домагань щодо умілих рук (0, 865) та самооцінки цієї властивості (0, 516). Він негативно навантажений різницею цієї властивості (-0, 437) та акцентуацією збудливого типу (-0, 479). Ці характеристики свідчать про значну міру особистісного прояву через умілі руки. Не є властивим для нього підвищена імпульсивність, ослаблення контролю над потягами, спонуканнями, а тому його назва буде **Фактор Умілих Рук (УР)**.

Фактор 11:

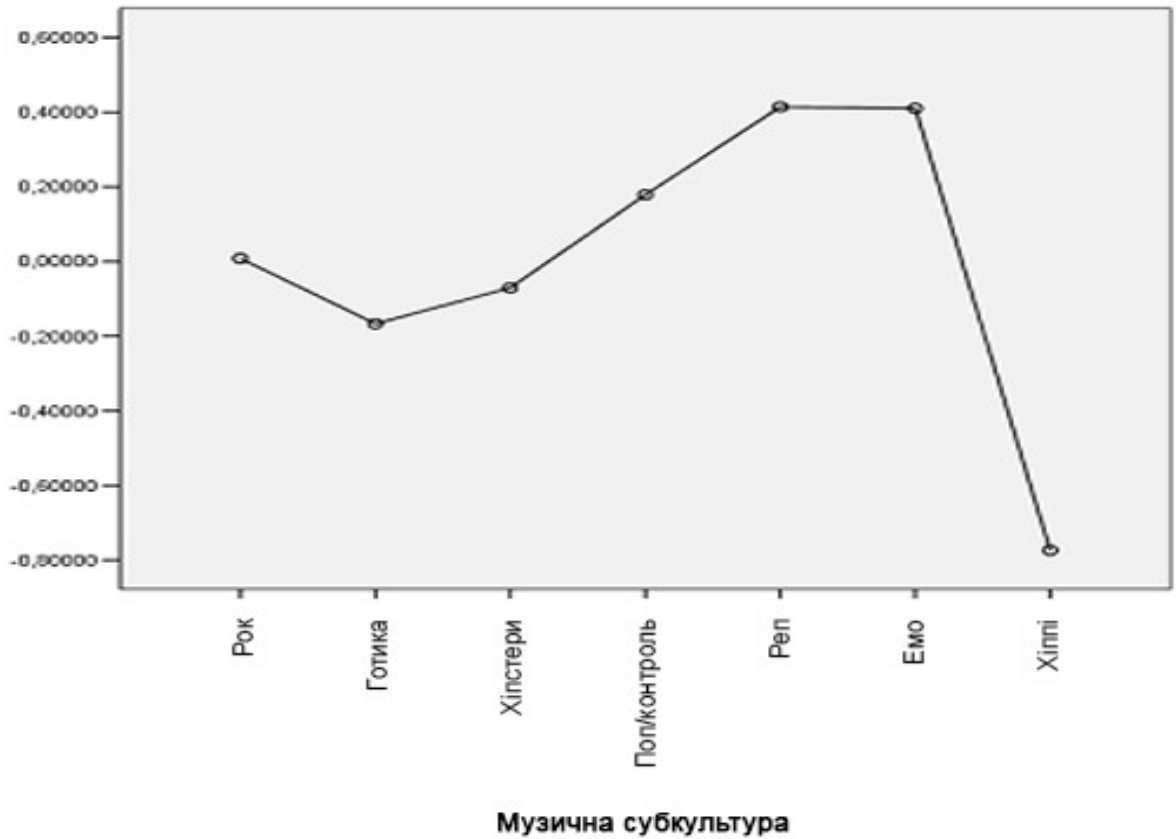

Фактор 12 позитивно навантажений захисним механізмом через витіснення (0, 699) та акцентуацією екзальтованого типу (0, 553). Негативно він окреслюється праксичним видом емоційної спрямованості (-0, 522) та акцентуацією за педантичним типом (-0, 435).

Фактор символізує свідоме усунення болісних почуттів, спогадів, неприємних бажань і думок, значний діапазон і нестабільність емоційних станів. Не характерне задоволення від успішної діяльності, захоплення роботою

та приємними відчуттями від успішності завершення справи, а тому його назва буде **Фактор Ригідності (Р)**.

Фактор 12:

Для подальшого визначення того, як виявлені фактори проявляються у контрольній та експериментальних підгрупах, було порівняно середні показники факторів для усіх підгруп та визначено значущі статистичні відмінності між ними та контрольною підгрупою. Тобто для кожної із субкультур було виявлено унікальні конструкти (патерни), які позначають закономірну регулярність, або повторювані шаблонні композиції, які є найбільш характерними для відповідної молодіжної субкультури. Водночас патерни музичної поведінки підлітка в кожній субкультурі здебільшого характеризують цілісний процес, який зумовлюється саме взаємозв'язками критеріїв музичної самоідентичності. Саме патерни ілюструють тезу С. Максименка про те, що «коли формується внутрішнє, воно одразу змінюється, оскільки формування одночасно постає й розвитком. Відтак не можна

однозначно стверджувати, що особистість виникає тоді, коли вона усвідомлює наявність у себе внутрішнього світу, тобто стає особистістю для себе. Для того, щоб це відбулося, внутрішнє вже повинно бути, бо, якби його не було первісно, воно б не виражалося і тому не змогло б формуватися» [95, с. 159].

Для субкультури рок характерним є патерн, який складається з композиції трьох факторів (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Патерн самоідентичності підлітків – представників субкультури рок

REGR factor score 5	-1,14781	32	,87075
REGR factor score 8	,00257*	32	,64960
REGR factor score 12	-,14681*	32	,83421

Отже, типовим для прихильників молодіжної рок-субкультури є схильність до усунення болісних почуттів, спогадів, неприємних бажань та думок. Характерна крайня емоційна поведінка, її значний діапазон та нестабільність емоційних станів з переважанням нестійких негативних афектів. Ці підлітки не схильні до практичної діяльності й тим більше до скрупульозного її виконання. Оскільки для них не є характерним отримання задоволення від успішної діяльності, захоплення роботою. При цьому вони впевнені у собі, мають завищені потреби, прагнуть обстоювати свою думку в соціумі та обґрунтовують свої вчинки та поведінку належним чином. Причини своїх невдач убачають у собі.

Вони схильні зберігати дитячі моделі поведінки та високий рівень тривожності, що пов'язано з розвиненим «комплексом неповноцінності» – як підтвердження заниженої самооцінки. Не є властивими потреба у пізнавальній активності та прагнення проникати у сутність явищ.

Ці дані перегукуються із дослідженнями зв'язків музичних уподобань і особистісних властивостей, де було виявлено групи особистісних патернів, які асоціюються з вибором типових видів рок-музики, із загальною широтою музичних інтересів молоді [204]. З'ясовано, що музичні вподобання найбільш

вірогідно можна прогнозувати за такими особистісними властивостями, як екстраверсія та відкритість. Також наші результати корелюють з дослідженням особистісних особливостей фанатів панк-року та хеві-метал К. Хансен та Р. Хансен. Вищими є показники за опитувальником макіавелізму і меншою вираженістю пізнавальних потреб [197].

Для субкультури готів характерним є патерн, який складається з композиції п'яти факторів (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

**Патерн самоідентичності підлітків – представників субкультури
готика**

REGR factor score 1	,76028*	32	,68730
REGR factor score 4	-,25418	32	1,09018
REGR factor score 5	-,84297	32	,85890
REGR factor score 8	,46981*	32	,57556
REGR factor score 12	-,17846*	32	,87992

Підліткам цієї субкультури властиві нерішучість, скрупульозність, загальмованість, надмірна совісність. Вони схильні до дитячих моделей поведінки. Високий рівень тривожності, невпевненості в собі та значно розвинений «комплекс неповноцінності» свідчать про занижену самооцінку. Характерна нестабільність емоційних станів, іпохондрія, страхи невідповідності поставленим ідеалам і орієнтованість на невдачі. Через прикриття власних слабкостей за рахунок підкреслення сильних сторін і відбувається подолання постійного хвилювання. Вони прагнуть до свідомого усунення болісних почуттів і переживань. Не характерне задоволення від успішного завершення справи, оскільки наявна невідповідність між рівнем домагань та самооцінкою власних якостей. Серед них як характеристики авторитету і можливостей впливу на інших, завищений рівень домагань та

невизначеність у їхній спрямованості, так і характеристики завищених потреб стосовно власної зовнішності.

Таблиця 3.10

Патерн самоідентичності підлітків – представників субкультури хіпстерів

REGR factor score 4	-,66011	32	,50407
REGR factor score 5	-,40901	32	,45258
REGR factor score 11	,36634*	32	,51418
REGR factor score 12	,20279*	32	,86468

Фактори 11 та 12 (табл. 3.10) суперечать один одному. Можливо, це відображає специфіку складу респондентів, оскільки первинно хіпстери утворилися у страті заможних людей, а сьогодні причетними до них вважаються підлітки з різних соціальних прошарків. Тому в нашій вибірці хіпстери водночас виявилися схильними до несвідомого усунення неприйнятних бажань, переживань, думок, тобто перенесення неприйнятних потягів зі сфери усвідомленх переживань на рівень несвідомої психічної діяльності. Також характерними є нестабільність емоційних станів і тривожність, нерішучість, страх невідповідності поставленим ідеалам. Зіткнення з проблемою не пробуджує амбіційного бажання боротися з перешкодами, а навпаки – видається неподоланим та критичним. Через прикриття власних слабкостей за рахунок підкреслення сильних сторін і відбувається подолання постійного хвилювання. Водночас вони пов'язують свої домагання із самостійною активністю і діяльністю, завдяки якій можуть самостверджуватися.

Для субкультури реп характерним є патерн, який складається з композиції двох факторів (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Патерн самоідентичності підлітків – представників субкультури реп

REGR factor score 8	,86522*	32	,60698
REGR factor score 12	,89717*	32	,68728

Рівномірно значущі фактори у структурі патерна субкультури реп свідчать про те, що підліткам властива комунікабельність, товариськість, потяг до спілкування, любовних захоплень. Нестабільність емоційних станів долають механізмом психологічного витіснення, що сприяє певній закритості й стриманості особистості. Також властиві завищені й не виправдані потреби щодо рівня впевненості у собі. Не характерна схильність до накопичення, колекціонування.

Для субкультури емо характерним є патерн, який складається з композиції шести факторів (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Патерн самоідентичності підлітків – представників субкультури емо

REGR factor score 1	1,17796*	32	,78063
REGR factor score 3	,77705*	32	,59607
REGR factor score 4	-,52019	32	,76573
REGR factor score 7	,60940*	32	1,21948
REGR factor score 8	-,01459*	32	,91221
REGR factor score 12	-,10633*	32	,79650

Підлітки – прихильники субкультури емо відрізняються завищеними та не виправданими очікуваннями стосовно власної розумової діяльності й стосовно рівня впевненості у собі. Це підтверджується й різницею невідповідності між бажаним і реальним рівнем домагань стосовно інтелектуальної діяльності. Характерний достатньо широкий діапазон емоцій

вони врівноважують шляхом витіснення у глибини несвідомого переживання та неприємних спогадів. При цьому вони не схильні ставити перед собою конкретні цілі та послідовно і скрупульозно їх досягати. Що супроводжується характерним незадоволенням від успішної діяльності та несхильності переживати позитивні відчуття від успішності завершення справи.

Також наявна відмінність між рівнем домагань і самооцінкою власних якостей, зокрема, свого авторитету, практичних досягнень, зовнішності та впевненості у собі. Це свідчить про завищений рівень домагань стосовно оцінки своїх особистісних властивостей, який не тотожний з реальною активністю підлітків. Це означає, що, достатньо вимогливі до себе в теоретичному дискурсі, вони майже не докладають реальних зусиль до досягнення високих вимог, що призводить до тривожності, страхів невідповідності поставленим ідеалам та орієнтованості на невдачі. Наявні занадто завищені потреби (оскільки їм властива добросовісність, загострене почуття справедливості) призводять до цілісного незадоволення собою, песимізму, пригніченого настрою, інколи замкнутого способу життя. Характерною є компенсаторна поведінка, коли зусилля підлітка спрямовуються на долання реального або, здебільшого, вдаваного недоліку. Для цих підлітків зовсім не властиві прагнення діяльності, оптимізм та авантюризм. Загалом емо-підліткам властиве завищене та невиправдане очікування стосовно власного характеру.

Для субкультури хіпі характерним є патерн, який складається з композиції шести факторів (табл. 3.13).

Таблиця 3.13

Патерн самоідентичності підлітків – представників субкультури хіпі

REGR factor score 3	-,98347	32	1,23797
REGR factor score 4	-,81646	32	,61299
REGR factor score 5	,13187	32	,62488
REGR factor score 8	,31957*	32	,67322
REGR factor score 12	,23211*	32	,69147
REGR factor score 13	-,77376	32	1,39482

Підліткам субкультури хіпі властиві невинувато завищені очікування стосовно власного характеру. Для них властива висока комунікабельність, розвинена потреба до вербальної взаємодії, товаришність, увага до значущих інших. В цілому властива практична ригідність, оскільки вони не схильні переживати задоволення від своїх практичних досягнень і захоплюватися практичною справою. Для них зовсім не властиві бажання діяльності, оптимізм і авантюризм. Спілкування з оточенням надає їм упевненості в собі, проте вони не прагнуть відстоювати свою думку в соціумі та обґрунтувати свої вчинки та поведінку належним чином. Не властива потреба у пізнавальній гармонії та бажання проникати у сутність явищ. Зіткнення з проблемою не пробуджує амбіційного бажання боротися з перешкодами, а навпаки – здається неподоланним та критичним. Вони не схильні до системної скрупульозної діяльності й не виявляють залежності від придбання й колекціонування, особливо непотрібних речей. Вони схильні зберігати дитячі моделі поведінки та високий рівень тривожності на фоні заниженої самооцінки. Через прикриття власних слабкостей за рахунок підкреслення сильних сторін і відбувається подолання постійного хвилювання.

У патернах усіх субкультур тією чи іншою мірою представлений фактор ригідності, що свідчить про тотальну наявність механізму витіснення та прагнення до спілкування через наявність широкого діапазону емоційних станів. При цьому переважає комунікативна активність порівняно з несформованою практичною, що має прояв у нездатності переживання задоволення від практичної діяльності, захоплення роботою та переживання приємних відчуттів від успішно завершеної справи.

Найближчими за композицією двох факторів у патернах виявилися підлітки субкультур рок, реп, хіпі та готів, емо, яких об'єднують значущі фактори ригідності та невизначеності/невпевненості у собі. Найбільше факторне навантаження отримали патерни субкультур емо та готів, можливо тому, що ці субкультури є найбільш пізніми, «специфічними» спільнотами на вітчизняних теренах.

3.3. Рекомендації стосовно врахування соціально-психологічних особливостей музичної самоідентичності підлітків

Ідентифікація із соціальною роллю та вимогами соціального середовища (яке персонально та добровільно обрано підлітком) може сприяти його позитивному розвитку, коли буде задіяна у педагогічних впливах вчителів, батьків, значущих дорослих тощо.

Більшість категорій задаються особі тим культурним середовищем, в якому вона живе. У підлітковому віці здійснюється чимало ідентифікацій, серед яких одні є найбільш значущими (наприклад статева), а поміж інших інколи важко встановити ієрархію. Проте підліток перебуває у стані активного пошуку близьких йому діяльностей, цінностей, інтересів тощо.

Соціальна категоризація, яка відбувається у процесі музичної слухацької діяльності, формує у підлітка підґрунтя, яке неминуче впливає на побудову соціального спілкування.

Відомо, що самосприймання та самооцінка особи залежить від її приналежності до певної соціальної групи. Пониження чи підвищення статусу соціальної групи неминуче відбивається на самооцінці усіх її членів.

Знижуючи статус музичної субкультури у педагогічному впливі на підлітка, дорослий тим самим здійснює спробу знизити статус підлітка, чому останній здебільшого чинить супротив.

Ефективним вбачається:

- використовувати найкращі зразки музичної субкультури та розкривати їхній широкий соціокультурний контекст. Оскільки виникнення будь-якої музичної субкультури має культурне, історичне та навіть політичне підґрунтя;
- розширити контексти музичної діяльності. Поряд із слухацькою музичною діяльністю використовувати виконавську та композиторську; інші види музичної творчості – самостійну та групову дослідницьку діяльність тощо;

- по можливості розкрити зв'язки сучасної музики з класичним підґрунтям (наприклад, зв'язки з іншими видами та напрямками мистецтва);
- пояснити ту роль, яку в житті підлітка відіграє належність до музичної спільноти (і даної конкретної субкультури зокрема), та як вона відбивається на його мистецьких, культурних, соціальних уявленнях.

Взаємодіючи з музичною субкультурою підліток перебирає відповідні погляди, цінності, спосіб дій. Ідеться про конформізм, коли здебільшого несвідомо відбувається процес підкорення субкультурі (повне, часткове, фрагментарне) внаслідок її прийняття або є плодом фантазії самого підлітка. Формування музичних уподобань окремого підлітка виявляє його положення у соціальній ієрархії. Соціальна позиція веде до виконання ним певних соціальних функцій, що своєю чергою, зумовлює становлення у нього відповідного світогляду.

За законом Геннекена, прихильність до творів мистецтва здатна розкрити особистісні властивості та специфіку (стереотипи, характерні властивості) прихильників того чи іншого митця. З огляду на це, у роботі виявлено патерни, які обов'язково варто враховувати при роботі з підлітками, оскільки саме такі конструкти свідчать про неусвідомлювану спрямованість, схильність підлітка до того чи іншого напрямку в мистецтві, зокрема в музиці.

Враховуючи особливості обраних підлітками музичних субкультур розроблено груповий психологічний тренінг, який складається з 10 занять. Метою є інтеграція підлітків у більш широкий соціокультурний контекст, а саме: ознайомлення підлітків з класичними творами музичного мистецтва, бесіди та групові дискусії, знайомства з іншими представниками музичних субкультур та історією музичного мистецтва у цілому. Супроводжувались заняття вправами тілесно-орієнтованої терапії, музикотерапії та арт-терапії. Музичні твори можна умовно розділити за жанрами, напрямками та стилями — критеріями подібного поділу можуть слугувати ритм, використовувані інструменти, прийоми та інші параметри. Тому підліткам було запропоновано

ознайомитися з початковими витоками кожної субкультури через класичні твори з такими самими музичними складовими, інтонаційною системою звуковисотних зв'язків, їх типовою послідовністю, а також структурою взаємних зв'язків ступенів звукоряду, що й в конкретній обраній субкультурі. Таким чином, привертаючи увагу до подібних компонентів у звичній для них музиці та в класичних творах, тембру їх музичної виразності та інших стилістичних складових, ми даємо змогу підлітку прислухатись до того, що обов'язково зацікавить і стане об'єктом дослідження.

У напрямку рок-музики зміст пісень варіюється від легкого і невимушеного до похмурого, а за темпом та ритмом є як повільні композиції, так і ритмічні, що набуває наркотичної властивості, оскільки поєднується з наднизькими (в 15-30 Гц) і надвисокими (до 80 000 Гц) частотами. У композиційному контексті часто спостерігається середнього емоційного насичення куплет і більш активний та домінуючий приспів. Головний атрибут рок-музики – гітара.

Представники субкультури року прагнуть до перебування у гармонії з навколишнім світом, але при цьому схильні до загальної пасивності. Це і не дивно, адже даний музичний напрямок відноситься до категорії монотонних, шумових (мотороподібних) звуків, сприймання яких на фізіологічному рівні загальмовує мозкову діяльність та призводить до пасивного стану, а перебір як високих, так і низьких частот травмує мозок (на рок-концертах траплялись звукові опіки, контузії, втрата слуху і навіть пам'яті). Через занижений настрій вони часто знаходяться у стані депресії. Вразливі, емоційно нестабільні з переважанням нестійких негативних афектів. Схильні до дій, які мають компенсувати власну неспроможність у певних сферах життєдіяльності. Їм важко зосереджуватись на практичній діяльності і скрупульозно її виконувати, оскільки не відчувають захоплення від своєї роботи. Інфантильно усувають проблеми та невдачі і не зосереджуються на своєму ментальному саморозвитку.

У цьому випадку перехід на класичну музику може бути здійснений через прослуховування симфонічного металу або симфонічного року та методом

класичного кросоверу – прослуховуванням виступів відомих рок-гуртів і рок-музикантів із симфонічним оркестром, залученням академічного вокалу та всіх звичних складових класичного виконання.

Для представників субкультури року були обрані наступні твори:

А) серед представників музичного стилю класичного кросоверу:

Emerson, Lake & Palmer (ELP) - сюїта Мусоргського «Картинки з виставки»;

Electric Light Orchestra (ELO) - «10538 Overture», «Roll Over Beethoven» (кавер Чак Бепі), «Shine a Little Love», «Ticket To The Moon»;

Queen (Roger Taylor and Brian May) та Лучано Паваротті – «Too Much Love Will Kill You»;

Б.Б. Кінг та Лучано Паваротті - «The Thrill Is Gone»;

Джон Бон Джові та Лучано Паваротті – «Let it rain»;

Пласідо Домінго, Хосе Каррерас, Лучано Паваротті - Серенада (Ф. Шуберт), «Torna a Surriento»

Б) серед симфонік-металу або симфонічного року:

The Beatles - «Yesterday» (у формі бароко-року);

Procol Harum - «A Whiter Shade Of Pale» (перший випадок цитування класичних творів у рок-музиці);

концерт Deep Purple "Concerto for Group and Orchestra" (1969);

концерт Роджера Уотерса "The Wall: Live in Berlin" (1990)

В) серед класичних композицій:

М. Римський-Корсаков – «Політ Джемеля» з опери «Казка про царя Салтана»

Окрім музикотерапії, була запропонована арт-терапевтична тренінгова програма, до якої входили техніки роботи над концентрацією та увагою, вправи на поліпшення настрою, розвивальні ігри для розуму, танцювальна терапія з виконанням фізичних вправ (див. додаток М).

Музика **готичного року** має похмуру, сумну, холодну та песимістичну емоційну атмосферу, змушує слухача замислитись над глибинним і містичним та тримає його на нервовому «межовому стані». Завдяки сугестії та звуковому навіюванню викликає у слухача бажання співпереживати змісту пісні, вводить підлітка до потойбічного світу. Смерть – основний зміст композиційного ряду. Готичні тексти знаходяться в спектрі від суто філософських, окультних і романтичних до цілком життєвих, але майже завжди з «темним» забарвленням. Характерний пронизливий вокал (відьомський, вкрадливий, містичний або просто холодний шепіт), елементи хорового співу з церковними дзвонами та вставками «темної електроніки».

Представники готичної субкультури самостійні, ініціативні, прагнуть до авантюри, але водночас їм протипоказані умови жорсткої дисципліни і вони часто не реагують на зауваження. Чутливі, вразливі, схильні до глибоких переживань, самовпевнені, принципові і не можуть швидко переключатись, якщо їх щось дійсно турбує. Їм притаманна висока моральність, сумлінність та іноді «відрив від колективу». Співчутливі, мінливі у настроях, але зовсім не схильні до дратівливої та агресивної поведінки. Невдачі й сумні події сприймають занадто трагічно, а тому характерна схильність до невротичної депресії набагато більше, ніж респондентам контрольної групи. Вони більше за інших підлітків завищують значимість візуального фактора та більш прискіпливо і критично ставляться до свого вигляду, чим і пояснюється постійна кардинальна зміна образів, зачісок, експериментів над своєю зовнішністю, пошуком того, як буде краще. Відчувають себе невпевнено та постійно перебувають у пошуку «бажаного себе», своєї ролі та особистісного призначення. Високий рівень тривожності, невпевненості у собі та сильно розвинений «комплекс неповноцінності» свідчать про занижену самооцінку, а тому у випадку з представниками цієї субкультури треба працювати над прийняттям себе, своєї зовнішності, впевненістю у собі, зняттям тривожних станів і страхів (особливу увагу приділити саме актуальному у цій субкультурі фактору смерті) (додаток М).

Серед музичного матеріалу для готичної субкультури слід розглядати класичні твори таких всесвітньо відомих композиторів:

Р. Вагнер – «Перстень Нібелунга» (Der Ring des Nibelungen);

М. Мусоргський – «Пісні й танці смерті» (1875—1877), «Ніч на Лисій горі»;

Ф. Мендельсон – кантата «Перша Вальпургієва ніч»;

Леон Бозльман (1862—1897) - "Готична сюїта" для органа;

Й. Бах - Токката і fuga ре мінор, BWV 565;

Дж. Крам (George Crumb) – «Ancient Voicers of Children» (1970), «Black Angels» (ч.1) (1970);

В. Моцарт – Реквієм (KV 626), ре мінор (1791);

Ф. Лист – «Танець смерті» (1849);

К. Орф - Carmina Burana «O Fortuna!» (1935—1936);

Ф. Шуберт – «Ave Maria»

Хіпстери не мають певного музичного стереотипу та обраного стилю у музиці, але вони завжди шукачі чогось нового та невідкритого і захоплюються творчістю малознайомих гуртів та виконавців. Позитивні, їх життєва цінність та основний зміст – не перебувати під впливом масової культури, мислити незалежно. Музика за своєю структурою є різноманітною, новаторською, експериментальною. Переважно до неї входить не завжди якісно записаний пронизливий гітарний шум, крізь який насилу пробивається мелодійний вокал. Хіпстери енергійні, виявляють постійну жагу до діяльності, ініціативність, відчуття нового, оптимізм. Їм більше підійшла б творча робота, пов'язана з постійним спілкуванням або організаторська діяльність, де вони залюбки проявляли свої лідерські здібності. Монотонність, самотність та умови жорсткої поведінки протипоказані. Альтруїстично спрямовані, занадто мрійливі та здатні втікати від реальності у вир своїх бажаних думок. Представники мінливого настрою, яскраво виражених емоцій, підвищеного відволікання на зовнішні події та фанатичного ставлення до своїх друзів. У представників

субкультури хіпстерів менше за інших виражена сумлінність, акуратність і серйозність у справах і почуттях, адже їх настрій та емоційний фон досить часто залежить від ситуативного варіювання та навколишнього середовища. Для них не властива агресивна поведінка, психастенічний стан та тривожне відчуття страху. Зіткнення з проблемою не пробуджує амбіційного бажання боротися з перешкодами, а навпаки – здається неподоланим та критичним. Через прикриття власних слабкостей за рахунок підкреслення сильних сторін і відбувається подолання постійного хвилювання. Водночас вони пов'язують свої домагання із самостійною активністю та діяльністю, завдяки якій можуть самостверджуватися. Для цих представників були обрані арт-терапевтичні техніки для роботи над самоорганізацією, відповідальністю та концентрацією уваги (Додаток М).

Оскільки представники субкультури хіпстерів люблять слухати музику, що є ексклюзивною і відрізняється від відомих іншим - серед музичного матеріалу їм було запропоновано прослухати менш відомі класичні твори відомих композиторів, а також сучасні кавери андеграундних виконавців на класичні твори:

The Retuses – «Лист до жінки» (за віршами);

Сплін – «Маяк»;

також представники фрі-джазу:

Джон Колтрейн

King Crimson

У **гіп-гопі** змістовно описується важкий шлях головного героя, його тяжка доля без матеріального достатку, міні-історія, яка найчастіше з добрим кінцем. За своїм характером переважно це люди оптимісти та активісти, серед яких багато спортивної молоді, яка завжди має намір перемагати. Представники субкультури гіп-гопу співчутливі, вразливі, глибоко переживають найменші прикросці, альтруїстично розвиненні і радіють чужим успіхам. Активне виражене прагнення бути в центрі уваги і досягти свого демонстративного

лідерства будь-якою ціною. Вони досить легко забувають про свої вчинки, але в основному їх поведінка залежить від людини, з якою мають справу. Емоційні, соціальні та комунікабельні, з мінливим настроєм, підвищеним відволіканням на зовнішні події. Частіше за інших здатні до брехні, оскільки психологічний захист значимо вибудовується через компенсування власних недоліків підкресленням неіснуючих, але бажаних рис або ж більш успішної сфери власної діяльності. В них значимо менше виражена педантичність та вимоги щодо акуратності. З арт-терапевтичних тренінгових технік були обрані ті, що розвивають рефлексивні та мисленнєві здібності, концентрування та осмислення, ментальний та духовний розвиток (Додаток М).

Представники субкультури гіп-гопу через гіперактивність характеру полюбують здебільшого ритмічну музику, основу якої складають біти (зазвичай на кожному другому такті ставиться акцент) та мелодійні повтори. Було б важливо познайомити їх з подібним музичним стилем за текстовим та інформаційним змістом, але дати змогу зрозуміти, прислухатись та осмислити повільний та ліричний жанр, де музика виконує соло, а слова та події грають вторичну дію. Для них запропоновані наступні представники і композиції блюзового та джазового стилю:

Л. Армстронг – «Let My People Go», «What A Wonderful World»;

Е. Фіцджеральд – «Dream A Little Dream Of Me», «Summertime»;

Д. Еллінгтон – «Such Sweet Thunder» (шекспірівська сюїта, 1957), «Indigos» (1957), платівка «Ella Fitzgerald Sings the Duke Ellington Songbook» (1957);

М. Сміт – "Harlem Blues" (1935), «Crazy Blues»;

Ч. Паттон – «Down The Dirt Road Blues» (1929);

Б. Джефферсон – «See That My Grave Is Kept Clean», «Match Box Blues» (1927);

Б. Брунзі – «Hey Hey Baby», «When Did You Leave Heaven», «Trouble In Mind» (1956), «Midnight Special» (1935).

Емо-підлітки співчутливі, інфантильні та не бажають сприйняти всю жорстокість і ворожість навколишнього світу, тому реальністю вважають свої внутрішні переживання. У музиці відмінною особливістю виступає соло-вокал схожий на плач, стогін, який досить часто контрастно зривається на крик і подібний до потоку енергії надломлених емоцій. В цьому стилі оспівується нещасливе кохання, нерозуміння, несправедливість, самотність, минулому часу віддається головна тематика. В них більш сформований естетично-ліричний світогляд, вони здатні насолоджуватись ліричними переживаннями, гармонією і красою явищ, звуків. Ініціативні, але надмірно чутливі, тривожні і вразливі, глибоко переживають найменші прикрощі, невпевнені у собі та нерішучі до своїх дій, при цьому їм подобається привертати до себе увагу та іноді виявляти свої внутрішні почуття і хвилювання «на публіку». Не люблять шумні компанії. Емо-підлітки рідко вступають у конфлікти та відіграють в них пасивну роль, для них протипоказані несправедливість, хамство та перебування серед «чужих» брутальних людей. Схильні до невротичної депресії, інфаркту, гіпертонії. Недооцінюють себе і помічають в собі лише недоліки. Часто у пригніченому настрої, з замкнутим стилем життя та небажанням активної діяльності. Їм не властива збудлива дратівливість, аморальні вибухи гніву і ярості – контроль потягів керується розумом та адекватною поведінкою. У випадку з такими психологічними особливостями емо-підліткам треба вчитись вербалізувати, промовляти свої хвилювання родичам та друзям, не тримати тривожний стан у собі та вивільнювати накопичену агресивну енергію динамікою рухів (спортом, хореографією) та вокалотерапією. Особлива увага повинна приділятися до прийняттю себе, своєї зовнішності (як і у представників готичної субкультури), роботі з почуттями та відмовою від реальності (Додаток М).

Серед музичного матеріалу були запропоновані наступні музичні композиції:

Й. Бах – Арія «Повітря», Концерт для флейти D-moll;

А. Вівальді – «Adagio», «Пори року» (Концерт №1 мі-мажор «Весна», Концерт №2 соль-мінор «Літо», 3 Концерт № 3 фа-мажор «Осінь», 4 Концерт №4 фа-мінор «Зима»);

В. Моцарт – Симфонія № 6 («Музика янголів»);

Е. Гріг – Вальс мі-мінор;

Ф. Шопен – Вальс сі-мінор ор.69 №2, Вальс до-мінор № 7, «Фантазія-експромт»;

П. Чайковський – «Пори року» («Травень», «Липень»);

Л. ван Бетховен – Соната № 14 «Місячна»;

К. Дебюссі – частина «Бергамаської сюїти», «Місячне світло»;

Ш. Сен-Санс – «Лебідь» з циклу «Карнавал тварин»;

С. Рахманінов – «Вокаліз, опус 34, №14» (остання з «Чотирнадцяти пісень, опус 34»).

Як і у самому стилі життя – **субкультура хіпі** (у нашому випадку також представники реггі) в пошуках всього натурального, екологічного, живого та природного, а тому пісні цього стилю акустичні, без комп'ютерних обробок. В текстах оспівується любов та гармонія до всього навколишнього, без емоційно-деструктивного змісту. Життя цих людей налаштоване на їхнє внутрішнє світобачення та віру у світле майбутнє. Оспівуються прості явища, які в соціумі через модернізацію та урбанізованість суспільства втратили свою актуальність і здебільшого почуття та емоції передаються через стани природи, завдяки чому впливають на свідомість і спонукають діяти, думати, мріяти і відчувати себе єдиною спільнотою. Представники цієї субкультури мають більш піднесений настрій, оптимістично спрямовані, для них протипоказана монотонність у праці та умови жорсткої дисципліни. Необґрунтовано оптимістичні, що може бути розцінено як інфантилізм і дитяча поведінка. Притаманний альтруїзм, співчуття, сенситивність, вони більш схильні до невротичної депресії та трагічно сприймають сумні події і невдачі у своєму житті. Для самореалізації їм більше підходить сфера мистецтв, медицина, виховання дітей, догляд за

тваринами та рослинами. У підлітків-хіпі більше за контрольну групу виявляється високий рівень домагань стосовно умілих рук, а це означає, що вони більше за інших завищують значимість уміння робити щось власноруч, що і дійсно підтверджується їхнім візуальним іміджем, саморобним одягом, плетеними браслетами та різними аксесуарами і ручними виробами. Не високо оцінюють себе та свої можливості, мають завищені потреби щодо багатьох факторів, що у результаті приводить до стійкої втрати впевненості в успіху та перспективної деформації особистості. Менше за інших виражена жага до перемог, спортивного азарту та інтересу до конкуренції, серйозність та надійність у справах і почуттях. Для них менш характерною є аморальна поведінка та асоціальні вчинки. Властиві невиправдано завищені очікування стосовно власного характеру, висока комунікабельність, товариськість, уважність до інших. Не властива потреба у пізнавальній гармонії та бажання проникати у сутність явищ. Зіткнення з проблемою не пробуджує амбіційного бажання боротися з перешкодами, а навпаки – здається неподоланим та критичним. Вони схильні зберігати дитячі моделі поведінки та високий рівень тривожності на фоні заниженої самооцінки. Через прикриття власних слабкостей за рахунок підкреслення сильних сторін і відбувається подолання постійного хвилювання. Представникам субкультури хіпі треба навчитися відстоювати себе та більше приділяти уваги матеріальному буттю та ментальному саморозвитку. З арт-терапевтичних технік були застосовані ті, що спрямовані на подолання ситуативної тривожності, прийняттям себе, концентрування, розвиток логіки (Додаток М).

Було запропоновано наступні класичні композиції:

Ф. Мендельсон – «Сон у літню ніч» (1843), «Лісова пісня»;

Е. Гріг – сюїта «Пер Гюнт», «Ранок», сюїта №.2;

В. Моцарт – Соната №15;

П. Чайковський - «Вальс Квітів» з балету «Спляча красуня»;

Й. Штраус (син) - «Казки Віденського Лісу» (1868)

та набір музичних композицій з музики природи:

«Вітер», «Звуки природи», «Спів пташок», «Звуки дощу» та ін.

Треба зазначити також і популярні музичні композиції, прослуховування яких слід уникати через занадто деструктивний зміст та негативний вплив на підсвідомість слухача:

Led Zeppelin – «Stairway to Heaven» (якщо перегорнути текст легендарної пісні навпаки і вслухатись у бек-вокал, звуки і зміст – виконавець закликає до сатаністського віросповідання);

Black Oak Arkansas - «When Electricity Came to Arkansas»;

«Rolling Stones» — «Sympathy for the Devil»

Використання в своїх альбомах прихованих послань, які підштовхують слухача до поклоніння дияволу, самогубства та вбивства можна спостерігати в напрямках метал-року (блек-метал, готичний-метал, дарк-метал).

Висновки до розділу 3

У ході емпіричного дослідження соціально-психологічних особливостей самоідентичності підлітків – представників різних музичних субкультур за допомогою аналізу значущих різниць по середнім даним та кореляційного аналізу по всій вибірці було з'ясовано, що у середньому для підліткового віку характерна романтична та комунікаційна емоційна спрямованість, акцентуація за екзальтованим типом, із регресією та раціоналізацією як механізмів психологічного захисту. Домагання підлітків передусім стосуються власного характеру, а найбільший розрив між домаганнями та самооцінкою полягає у ставленні до власної зовнішності.

За допомогою кореляційного аналізу нам вдалося виокремити загальні **типологічні характеристики** всієї вибірки підлітків: а) альтруїстична спрямованість підлітка є несумісною із високими домаганнями у плані власної зовнішності; б) праксична спрямованість поєднується із високим рівнем

домагань у власному авторитеті; в) пугнічна емоційна спрямованість супроводжується гіперкомпенсаторним психологічним захистом і високим рівнем самооцінки розуму, а також низьким рівнем домагання щодо розуму та невеликою різницею між самооцінкою та домаганнями щодо розуму; г) акізитивна емоційна спрямованість суміщається із високим рівнем особистісної самооцінки та низькою вірогідністю заміщення як психологічного захисту; д) гностична емоційна спрямованість супроводжується раціоналістичним захистом та малою різницею між рівнем домагань та самооцінки авторитету; е) тривожна акцентуація у респондентів не поєднується із раціоналістичним психологічним захистом; ж) високі показники самооцінки респондентом власних переконань супроводжуються високими показниками самооцінки власного авторитету, зовнішності й упевненості, а також високими загальними показниками домагань та самооцінки.

За мірою **сформованості самоідентичності як потреби** у музиці та музичної активності в усіх музичних субкультурах підлітки поділилися на кілька підгруп: а) стійка музична ідентичність (фанати, активна музична залученість), тобто надситуаційна або трансверсальна ідентичність (за Ю. Качановим); б) нестійка музична ідентичність (дискретно залучені до перебування у субкультурі, проте висловлюють симпатії до певного музичного напрямку та характерне лише опосередковане перебування у спільноті); в) ситуаційна, слабка музична ідентичність (фрагментарно залучені до субкультури, залучені до кількох суміжних або навіть протилежних здебільшого віртуальних музичних спільнот), що певною мірою співвідноситься з результатами досліджень груп молоді за мірою залученості до музики М. Ілле.

В усіх субкультурах самоідентичність за спрямуванням має **три типи**: а) ототожнення з цілою субкультурою; б) ототожнення з музичним світоглядом та основними цінностями; в) персоніфікована ідентичність (ототожнення з конкретним музичним виконавцем).

Міра залученості підлітка до музичної молодіжної субкультури зумовлюється багатьма соціально-психологічними **особливостями**. Психологічними особливостями музичної самоідентичності підлітка є:

музичність: а) міра музичної обдарованості; б) можливість музичного сприймання (зокрема наявність технічних засобів); в) цінності (картина світу та образ Я підлітка); г) стереотипи музичної поведінки й можливість інституціалізації девіацій і адиктивної поведінки (вживання психотропних речовин, «сексуальна свобода»);

вікові особливості особистості: а) формування музичної **самосвідомості** відбувається за загальними віковими закономірностями, а саме: спочатку розрізняються зовнішні ознаки та характеристики себе як представника музичної субкультури; потім властивості, які пов'язані із власною слухацькою музичною діяльністю; зрештою – особистісні властивості. Така послідовність зумовлює міру сформованості та **варіант музичної самоідентичності, а саме:** перцептивний, тобто ідентифікація відбувається за зовнішніми ознаками і виражається у термінах «подобається / не подобається»; когнітивний (ціннісно-орієнтаційний) та афективно-діяльнісний (переживання та усвідомлення себе у музичній субкультурі як члена спільноти). Це, своєю чергою, зміцнює почуття дорослості, характерологічні властивості, рівень домагань, рівень сформованості музичної Я-концепції); б) **самооцінка** у структурі музичної Я-концепції підлітка складається з операційно-діяльнісного (оцінка себе як суб'єкта музичної слухацької діяльності, що має вираження в оцінці свого рівня музичного розвитку (сформованість слухацьких вмінь і навичок, рівня музичної компетентності) та особистісного (оцінка своїх особистісних характерологічних особливостей у зв'язку з «Я-ідеальним») аспектів; в) **музична Я-концепція** є уявленням підлітка про себе як представника музичної спільноти, де складовими є: реальна музична Я-концепція (уявлення підлітка про себе як про представника музичної субкультури) та ідеальна музична Я-концепція (відповідає музичним субкультурним бажанням, очікуванням). Здебільшого Я-реальне та Я-ідеальне відрізняються, що є джерелом особистісного

саморозвитку та самовдосконалення засобами перебування в музичній спільноті.

Соціальними та соціально-психологічними чинниками є: а) станове та субкультурне середовище (зв'язок самоідентичності з ідентитетами батьків, однолітків, медіа-культурного простору); б) специфіка впливів музичної субкультури відбувається у різних формах (прямій і опосередкованій), основними з яких є: концертна діяльність виконавця; участь у теле- та радіопередачах; участь у зйомках художніх фільмів і телесеріалів; випуск студійних альбомів, участь у суспільно-політичному житті (наприклад, участь рок-музикантів у сутичках, бійках зі співробітниками силових структур), музичний імідж виконавця. Основними складовими музичного іміджу є: репертуар, стиль виконання, вік, стать, національність, характерна поведінка на сцені (наприклад, псування музичних інструментів), зовнішні фізичні дані виконавця, одяг, суспільна репутація (для поп-музикантів типовим є надання особливого розголосу свого приватного життя, демонстрація любовних почуттів на публіці, відвідування світських заходів, елітарних клубів тощо) [178]; в) цінності субкультури; г) специфіка музичної мови та ритуали музичної комунікації; д) менталітет і спосіб життя кожної музичної спільноти.

Когнітивний аспект музичної самоідентичності полягає в тому, що пізнання музичної субкультури підлітком відбувається завдяки сприйманню та оцінюванню, яке містить в імпліцитному вигляді його попередній досвід. Картина світу підлітка у значеннях (сталий компонент картини) та особистісних смислах (мінлива складова системи картини світу) залежить від соціокультурного та соціального положення. У цьому випадку підтверджується закон Е. Геннекена. Отже, а) підлітки, які є представниками різних музичних субкультур по-різному сприймають і освоюють світ; б) причиною пізнавальних відмінностей слугує музична мова та субкультурні стереотипи; в) система значень, якими послуговується підліток, та цінностей, якими він скеровується, зумовлена впливом музичної субкультури. Підлітки, які мають подібні умови існування, завзичай піддаються однаковому музичному впливові. Стиль життя

зумовлює стиль музичної практики, і, навпаки, стиль музичної комунікації зумовлює стиль життєдіяльності підлітка.

Підтверджується теза О. Лурії про те, що «для того щоб пояснити найскладніші форми свідомого життя людини слід вийти за межі організму, шукати джерело цієї свідомої діяльності і «категоріальної поведінки» не в глибинах мозку і не в глибинах духу, а в зовнішніх умовах суспільного життя, у соціально-історичних формах існування людини» [95].

Поведінковий аспект самоідентичності полягає у здатності до **музичної практики** (слухацької діяльності зокрема) і завжди є активністю, яка дає змогу реконструювати картину світу підлітка як суб'єктивне сприймання музичної, а ширше – соціокультурної дійсності.

Емоційний аспект музичної самоідентичності полягає в розвитку та компенсаторному потенціалі музики як виду мистецтва, що сприяє гармонізації емоційної сфери підлітків.

Отже, самоідентичність у музичній субкультурі функціонує як механізм диференціації підліткового музичного середовища на «своїх» і «чужих». Це має прояв у музичній поведінці, зокрема в атитюдах підлітків (як схильності сприймати певну музичну субкультуру (або субкультури), оцінювати, усвідомлювати себе і як результат – діяти у певний спосіб). Атитюди спрощують орієнтацію підлітка в соціокультурному середовищі і полегшують йому категоризацію музичної дійсності. Вони мають прояв у емоційному самовираженні та убезпечують підлітка від внутрішніх конфліктів, підтримуючи самооцінку.

Враховуючи особливості обраних підлітками музичних субкультур, розроблено рекомендації щодо психологічної роботи з ними. З метою інтеграції підлітків у більш широкий соціокультурний контекст рекомендовано: ознайомлювати підлітків із класичними творами музичного мистецтва, бесіди та групові дискусії, знайомство з іншими представниками музичних субкультур та історією музичного мистецтва у цілому. Психологічна робота з підлітками повинна супроводжуватись вправами тілесно-орієнтованої,

музикотерапії та арт-терапії, які необхідно підбирати для представників кожної субкультури, з урахуванням їх особистісних соціально-психологічних характеристик, які були досліджені у роботі.

Представникам субкультури року рекомендовано арт-терапевтичні техніки роботи, спрямовані на розвиток концентрації уваги, вправи на регуляцію емоційних станів, танцювальна терапія з виконанням фізичних вправ.

Для готичної субкультури потрібно працювати над прийняттям себе, своєї зовнішності, впевненістю у собі, зняттям тривожних станів і страхів (особливу увагу приділяти саме актуальному у цій субкультурі фактору смерті).

Для представників субкультури хіпстерів були обрані техніки для роботи над самоорганізацією, відповідальністю та концентрацією своєї уваги.

Для представників гіп-гопу (репу) важливо розвивати рефлексивні та мисленнєві здібності, концентрацію уваги, важливим є ментальний та духовний розвиток.

Емо-підліткам потрібно вчитись вербалізувати, промовляти свої хвилювання родичам та друзям, не тримати тривожний стан у собі та вивільнювати накопичену агресивну енергію динамікою рухів (спортом, хореографією) та вокалотерапією. Особлива увага повинна приділятися навичкам прийняття себе, своєї зовнішності (як і у представників готичної субкультури), роботі з почуттями, відмовою від реальності.

Представникам субкультури хіпі важливо навчитися відстоювати себе та більше приділяти уваги матеріальному буттю та ментальному саморозвитку. З арт-терапевтичних технік доцільними будуть ті, що спрямовані на подолання ситуативної тривожності, прийняття себе, концентрацію, розвиток логіки.

Основні положення розділу 3 відображено в таких публікаціях автора:

Юнак Л.М. Молодіжна субкультура, як основна рушійна сила суспільства / Л.М. Юнак // [Електронний ресурс]: Перший усеукраїнський конгрес із

соціальної психології «Соціально-психологічна наука третього тисячоліття: досвід, виклики, перспективи» (м.Київ, 18-20 жовтня 2010 р.)
http://www.ispp.org.ua/podiy_14_s_18.htm

Юнак Л.М. Соціально-психологічний портрет підлітків-представників різних музичних субкультур/ Л.М. Юнак // Актуальні проблеми психології. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Збірник наукових праць Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України. – К., 2012. – Т.Х, випуск 23. – С.828-838.

Юнак Л.М. Характеристика психологічних особливостей підлітків-представників різних музичних субкультур / Л.М. Юнак // Актуальні проблеми психології. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості: Збірник наукових праць Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К., 2012. – Т.ХІ, випуск 6. – С.631-641.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми – визначення соціально-психологічних особливостей самоідентичності підлітків-представників різних музичних субкультур та розробка рекомендацій щодо психологічної роботи з підлітками з урахуванням особливостей обраних ними музичних субкультур. Результати здійсненого дослідження дали підстави зробити такі висновки:

1. Теоретико-методологічний аналіз проблеми дослідження показав, що самоідентифікація є комплексною діяльністю, результатом якої є тотожність підлітка із самим собою. У підлітковому віці самоідентичність, як властивість особистості, має гнучку структуру, що зумовлюється соціальною ситуацією розвитку та індивідуально-психологічними особливостями підлітка.

2. У результаті проведеного порівняльного аналізу соціально-психологічних властивостей підлітків – представників різних музичних субкультур, які мають різну природу та міру вираженості у контексті вітчизняного культурного простору, складено типовий психологічний портрет носіїв кожної з музичних субкультур та виявлено патерни, як унікальні конструкти, що позначають закономірну регулярність, так зване «ядро», яке є найбільш характерними для відповідної молодіжної субкультури.

3. На основі дослідження соціально-психологічних особливостей самоідентичності підлітків-представників різних музичних субкультур було виявлено наступні закономірності. Результатом функціонування самоідентифікації є особистісно-рольова ідентичність, яка визначає ступінь готовності до здійснення субкультурних нормативів та ідеалів. Особистісна самоідентифікація підлітка є: а) психологічним механізмом свідомого прийняття соціальної ролі (культурно зумовленої музичною сферою); б) психологічним механізмом формування психологічної готовності до прийняття соціально-функціональних ролей із метою посилення відповідності

підлітка очікуванням найближчого соціуму; в) механізмом прийняття впливів значущих інших із навколишнього середовища стосовно своєї персони.

Підлітком здійснюється соціальна категоризація світу. У такий спосіб відбувається процес соціальної ідентифікації, де самоідентифікація з музичною субкультурою є складовою процесу, а відповідна самоідентичність – потребою, механізмом, умовою. При цьому підліток прагне співвіднести себе із категоріями, які були ним виділені, та вписати себе у цю означену систему. Найголовнішими соціально-психологічними функціями самоідентичності виявилися компенсаторна, самоінтерес, самоприйняття, самовпевненість, саморозуміння, самоусвідомлення, протест, самоповага.

4. Здійснене дослідження дозволило сформулювати рекомендації, які можна враховувати у корекційній та профілактичній психолого-педагогічній діяльності, соціальній роботі з підлітками. Ефективним вбачається: а) використовувати найкращі зразки музичної субкультури та розкривати їх широкий соціокультурний контекст, оскільки виникнення будь-якої музичної субкультури має культурне, історичне та навіть політичне підґрунтя; б) розширювати контексти музичної діяльності; поряд зі слухацькою музичною діяльністю використовувати виконавську та композиторську, інші види музичної творчості – самостійну та групову дослідницьку діяльність тощо; в) по можливості розкривати зв'язки сучасної музики з класичним підґрунтям (наприклад, зв'язки з іншими видами та напрямками мистецтва); г) пояснювати ту роль, яку в житті підлітка відіграє належність до музичної спільноти (і даної конкретної субкультури зокрема), оскільки вона позначається на його мистецьких, культурних, соціальних уявленнях.

Дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми самоідентичності в підлітковому віці. Перспективою подальших досліджень є вивчення специфіки інших видів ідентичностей як складових самоідентичності у підлітковому віці, з'ясування їх ієрархії та соціально-психологічних чинників функціонування; визначення психологічних умов, які б сприяли найбільш гармонійному становленню Я-концепції особистості в ранній юності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеев В. С. Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы / В. С. Агеев. – М. : Издательство Московского университета, 1990. – 240 с.
2. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии / А. Адлер; пер. с англ. А. М. Боковиков. – М. : [б.в.], 1995. – 296 с.
3. Адорно Т. В. Социология музыки / Т. В. Адорно. – М. : Университетская книга, 1999. – 445 с. – С. 41–54.
4. Адорно Т. В. Философия новой музыки / Т. В. Адорно // Культурология. — 2006. — № 3. — С. 112.
5. Айзенштадт Ш. Революция и преобразование обществ: Сравнительное изучение цивилизаций / Ш. Айзенштадт. – М. : Аспект-Пресс, 1999. – 364 с.
6. Аксютин О. Власть и контркультура в 1980-е 1990-е годы (Панк как этика и эстетика противостояния в условиях СССР, России и Беларуси). Панк-вирус в России (сб. интервью) / О. Аксютин. – М. : Леан, 1999. – 319 с.
7. Аксютин О. Панк-культура как феномен молодежной контркультуры в постсоветском пространстве. Современные трансформации российской культуры / О. Аксютин. – М. : Наука, 2005. – С. 564-603.
8. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Борис Герасимович Ананьев. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
9. Андреева Г. М. Социальная психология: Учебник [для высш. учеб. завед.] / Г. М. Андреева. – 5-е изд., испр. и доп. – М. : Аспект Пресс, 2003. – 364 с.
10. Аникеева О. А. Социология воспитания и социальная идентификация личности : учеб. пособие [для студ. высш. учеб. завед.] / О. А. Аникеева, Е. Д. Павлычева. – М. : Изд-во МГОУ, 2008. – 102 с.
11. Аршинов В. И. Синергетика / В. И. Аршинов // Философские науки. – М., 2002. – Вып. 8. – С. 14–35.

12. Ашин Г. К. Буржуазная массовая культура / Г. К. Ашин. – М. : Политиздат, 1988. – 243 с.
13. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Аспект Пресс, 1995. – 323 с.
14. Бобахо В. А. Современные тенденции молодежной культуры. Конфликт или преемственность поколений / В. А. Бобахо, С. И. Левикова // Общественные науки и современность. – 1997. – № 6. – С. 72–79.
15. Божович Л. И. Проблемы формирования личности: Избранные психологические труды / Л. И. Божович; под ред. Д. И. Фельдштейна. – М. : Институт практической психологии, 1996. – 352 с.
16. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте психологическое исследование / Л. И. Божович. – М.: «Просвещение», 1968. – 464 с.
17. Большой толковый социологический словарь: В 2 т. – Т. 1. – М. : Вече Аст, 2001. – (Терміни «Музична психологія»; «Сприймання і механізми музичного переживання»).
18. Бочкарёв Л. Л. Психология музыкальной деятельности / Л. Л. Бочкарёв. – М. : ИП РАН, 2008. – 225 с. – (Серия «Классика XXI»).
19. Булах І. С. Розвиток моральної самосвідомості особистості підлітка: навч.-метод. посіб. / І. С. Булах, Ю. А. Алексеєва. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. – 72 с.
20. Бычков В. В. Корневище 2000 : книга неклассической эстетики : монография / В. В. Бычков, Н. Б. Маньковская. – М. : ИФ РАН, 2000. – 330 с.
21. Васильев В. Л. Юридическая психология: учебник для вузов. – 5-е изд., доп. и перераб / В. Л. Васильев. – СПб., 2006. – 656 с. – (Серия «Учебник для вузов»).
22. Васильева Л. Л. Рок-музыка як фактор розвитку культури другої половини ХХ століття: автореф. дис. ...канд. мистецтвознавства: 17.00.01 / Л. Л. Васильєва; Київ. нац. ун-т культури та мистецтв. – К., 2004. – 19 с.

23. Василюк Ф. Е. Психология переживания / Ф. Е. Василюк. – М. : МГУ, 1984. – 174 с.
24. Васютинський В. О. Соціально-психологічні особливості делегування повноважень у процесі колективного самовизначення молодіжної спільноти / В. О. Васютинський // Психологічні перспективи. – 2007. – Вип. 9. – С. 66–72.
25. Васютинський В. О. Психологічні виміри спільноти : монографія / В. О. Васютинський. – К. : Золоті ворота, 2010. – 120 с.
26. Винникотт Д. В. Разговор с родителями : пер. с англ. / Дональд Вудс Винникотт. – М. : Независимая фирма «Класс», 2011. – 96 с.
27. Власова О. І. Психологія соціальних здібностей : структура, динаміка, чинники розвитку : монографія / О. І. Власова. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 308 с.
28. Выготский Л. С. Собр. соч.: В 6 т. – Т. 3. / Л. С. Выготский. – М., 1983. – 316 с.
29. Выготский Л. С. Педология подростка: Проблема возраста / Л. С. Выготский // Л. С. Выготский. Собр. соч.: В 6 т. : Т. 4. – М., 1984.
30. Выготский Л. С. Психология развития человека / Л. С. Выготский. – М. : Смысл : ООО «Издательство Эксмо», 2005. – 1135 с. – (Серия «Библиотека всемирной психологии»).
31. Гаваші С. Й. Психологічні особливості егоцентризму в музичній творчості підлітків : автореф. дис. ... канд. психол. наук / С. Й. Гаваші ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2008. – 21 с.
32. Галажинский Э. В. Дифференциация смыслов и ценностей в психологии мышления и проблема уровней самореализации личности / Э. Галажинский // Материалы конференции «Творческое наследие А. В. Брушлинского и О. К. Тихомирова и современного психологического мышления». – М. : Институт психологии РАН, 2003. – С. 75–78.
33. Галажинский Э. В. Проблема уровня самореализации человека: ценностно-смысловой контекст // Ценностные основания психологической

науки и психологии ценностей : сб. ст. / Э. В. Галажинский; С. А. Богомаз [и др.]; отв. ред. В. В. Знаков, Г. В. Залевский ; РАН, Институт психологии. – М. : Институт психологии РАН, 2008. – 343 с. – С. 123–148. – (Серия «Интеграция академической и университетской психологии»).

34. Геннекен Э. Опыт построения научной критики. Эстопсихология / Э. Геннекен. – М. : Изд-во Либроком, 2011. –128 с. – (Серия «Из наследия мировой философской мысли. Эстетика»).

35. Гнатенко П. И. Идентичность: философский и психологический анализ / П. И. Гнатенко, В. Н. Павленко. – К., 1999. – 466 с.

36. Горностай П. П. Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности / П. П. Горностай. – К. : Интерпресс ЛТД, 2007. – 312с.

37. Готсдинер А. Л. Музыкальная психология / А. Л. Готсдинер. – М. : Магистр, 1993. – 193 с.

38. Гуревич А. Я. Индивид и социум на средневековом Западе / А. Я. Гуревич. – М. : РОССПЭН, 2005. – 327 с.

39. Гуревич П. С. Менталитет / Гуревич П. С., Шульман О. И // Культурология XX век: энциклопедия. Т. 1. – СПб.: Университетская книга; ООО «Алтейя», 1998. – С. 25.

40. Гуревич П. С. Культурология : Элементар. курс : [учеб. пособ.] / П. С. Гуревич. – М. : Гардарики, 2001.– 335 с.

41. Гуссерль Э. Метод прояснения / Э. Гуссерль // Современная философия науки. – М. : Логос, 1996. – С. 365–375.

42. Давыдов Ю. Н. Социология контркультуры / Ю. Н. Давыдов, И. Б. Роднянская. – М. : Наука, 1980. – 264 с.

43. Джемс У. Воля к вере / У. Джемс. – М. : Республика, 1997. – 431 с.

44. Джеймс У. Прагматизм: новое название для некоторых старых методов мышления: Популярные лекции по философии : пер с англ. – 3-е изд. / У. Джеймс. – М. : ЛКИ, 2011. – 240 с. – (Серия «Из наследия мировой философской мысли: история философии»).

45. Дилигенский Г. Г. Социально-политическая психология: учеб. пособ. / Г. Г. Дилигенский. – М. : Новая школа, 1996.– 352 с.
46. Долгая Н. В. Виховання духовності старшокласників засобами молодіжної музичної субкультури : автореф. дис. ...канд. пед. наук / Н. В. Долгая ; Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2006. – 20 с.
47. Дорфман Л. Я. Эмоции в искусстве. Теоретические подходы и эмпирические исследования / Л. Я. Дорфман. – М. : Смысл, 1997. – 424 с
48. Дуков Е. В. Современная зарубежная социология музыки: состояние и основные тенденции развития (по материалам исследований в Австрии, НРБ, ГДР, ПНР, ФРГ) / Е. В. Дуков // Музыка. Обзор. инф.– Вып. 4. – М., 1988.– 75 с.
49. Залевский Г. В. Фиксированные формы поведения индивидуальных и групповых систем (в культуре, образовании, науке, норме и патологии) / Г. В. Залевский. – М. : Томск : Томск. гос. ун-т, 2004. – 460 с.
50. Запесоцкий А. С. Музыка и молодёжь / А. С. Запесоцкий. – М. : Знание, 1988. – 64 с.
51. Зинченко А. В. Стремление к переживанию в современных молодёжных объединениях // Психологические особенности изучения неформальных молодёжных объединений: сб. науч. тр. / А. В. Зинченко. – М. : Наука, 1988. – С. 23–28.
52. Злобіна О. Особистість як суб'єкт соціальних змін / О. Злобіна. – К. : Інститут соціології НАН України, 2004. – 400 с.
53. Знаков В. В. Субъект, личность, психология человеческого бытия /В.В. Знаков. – М. : Институт психологии РАН, 2005. – 384 с.
54. Зубченко О. В. Самооцінка підлітка як психологічна проблема /Зубченко О. В // Науковий часопис. — К., 2007. — Вип. 16 (40). — С.153–158.
55. Иконникова С. Н. Молодёжь. Социологический и социально-психологический анализ / С. Н. Иконникова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1974. – 166 с.
56. Илле М. Е. Музыкальные интересы и духовные потребности молодёжи / М. Е. Илле // Социальные исследования. – 1990. – № 12. – С. 94–95.

57. Ильинский И. М. Молодёжь планеты: глобальная ситуация в 90-е годы. Тенденции и перспективы / И. М. Ильинский и др. – М. : Аспект-Пресс, 1999. – 470 с.
58. Каган В. Е. Стереотипы мужественности – женственности и образ «Я» у подростков / В. Е. Каган // Вопросы психологии. – 1989. – № 3. – С. 29.
59. Катаев С. Л. Молодёжь как социокультурная общность в аспекте межпоколенческих отношений / С. Л. Катаев. – М. : Наука, 1993. – 124 с.
60. Качанов Ю. Л. Проблема ситуационной и трансверсальной идентичности личности как агента социальных отношений / Юрий Львович Качанов // Социальная идентификация личности: сб. ст. – М. : Институт социологии РАН, 1993. – 168 с. – С. 24–33.
61. Кернберг О. Агрессия при расстройствах личности / Отто Кернберг. – М. : Класс, 2001. – 368 с. – (Серия «Библиотека психологии и психотерапии»).
62. Клименко О. Б. Специфіка православної релігійної ідентичності у контексті формування національної тожсамості: автореф. дис. ...канд. філос. наук: 09.00.03 / О. Б. Клименко ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2010. – 19 с.
63. Кнабе Г. Рок-музыка и рок-среда как формы контркультуры / Георгий Кнабе // Георгий Кнабе. Избранные труды. Теория и история культуры. – М.–СПб. : Летний сад; М. : РОССПЭН, 2006. – С. 20–50.
64. Коваленко А. Б. Соціальна психологія : підручник / А. Б. Коваленко, М. Н. Корнєв. – К. : Знання, 2006. – 400 с.
65. Кон И. С. Психология юношеского возраста / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1979. – 175 с.
66. Кон И. Психология ранней юности / И. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – С. 225.
67. Королёв Б. Н. Личность : стратегия исследования образа «Я» / Б. Н. Королёв. – Курск, 2004. – 276 с.
68. Коростеліна К. В. Структура і динаміка системи соціальної ідентичності: автореф. дис. ...докт. психол. наук: 19.00.05 «Соціальна

психологія, психологія соціальної роботи» / Коростеліна Карина Валентинівна ; Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2003. – 28 с.

69. Костюк А. Г. Восприятие мелодии. Мелодические параметры процесса восприятия музыки / А.Г. Костюк. – К. : Наукова думка, 1986. – 163 с.

70. Кохут Х. Восстановление самости / Х. Кохут. – М. : «Когито-центр», 2002. – 132 с.

71. Кохут Х. Анализ самости: Систематический подход к лечению нарциссических нарушений личности / Хайнц Кохут. – М. : «Когито-Центр», 2003. – 368 с.

72. Критика буржуазных теорий молодёжи / общ. ред. и предисл. Б. К. Лисина. – М. : Политиздат, 1982. – 271 с.

73. Кроник А. Каузометрия: Методы самопознания, психодиагностики и психотерапии в психологии жизненного пути / А. Кроник, Р. Ахмеров. – М. : Смысл, 2003. – 284 с.

74. Кудинов С. И. Полоролевый аспекты любознательности подростков / С. И. Кудинов // Психологический журнал. – 1998. – № 1. – С. 26–36.

75. Кулеба О. Молодіжні громадські організації: різновиди, суспільні функції та проблеми активізації їх діяльності / О.Кулеба // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2012. – Вип. 24. – С. 45–50.

76. Кун М. Эмпирическое исследование установок личности на себя / М. Кун, Т. Макпартленд // Современная зарубежная социальная психология. Тексты / под ред. Г. М. Андреевой и др. – М. : МГУ, 1984, – С. 180–188.

77. Керкегор С. Наслаждение и долг / С. Керкегор. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 416 с.

78. Керкегор С. Евангелие страданий / С. Керкегор. – М., 2011. – 304 с.

79. Ластовецька-Соланська З. М. Музичні цінності та потреби в сучасному культурному континуумі України : автореф. дис. ...канд. мистецтвознав. / З. М. Ластовецька-Соланська ; Львів. нац. муз. акад. ім. М. В. Лисенка. – Л., 2007. – 20 с.

80. Леви М. Музыка для жизни / М. Леви // Функциональная музыка как явление современной культуры. Сравнительный анализ зарубежного и отечественного опыта. – Электронный ресурс. – Режим доступа: http://www.levi.ru/houses/mus_apteka/max_funct_music.shtml
81. Леонгард К. Акцентуированные личности / К. Леонгард. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2000. – 544 с.
82. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1977. – 304 с.
83. Лисовский В. Т. Духовный мир и ценностные ориентации молодёжи России и Санкт-Петербурга / В. Т. Лисовский. – СПб. : Алтейя, 2000. – 179 с.
84. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации у подростков / Андрей Евгеньевич Личко. – СПб. : СПб НИПНИ им. В. М. Бехтерева, 2010. – 256 с.
85. Луков В. А. Особенности российских молодёжных субкультур / В. А. Луков // Социологические исследования. – 2002. – № 10. – С. 88–101.
86. Лукьянов О. В. Современность – Культура одиночества / О. В. Лукьянов, Т. Н. Карпунькина // Вестник ТГУ. Серия Психология. – Томск, 2005. – № 286. – С. 97–105.
87. Лукьянов О. В. Самоидентичность как условие устойчивости человека в меняющемся мире : автореф. дис. ...д-ра психол. наук: 19.00.01 / Олег Валерьевич Лукьянов. – Томск, 2009. – 40 с.
88. Лурия А. Р. Язык и сознание / А. Р. Лурия. – М.: Изд-во МГУ, 1979. – 318 с.
89. Лэйнг Р. Д. Феноменология переживания; Райская птичка; о важном / Р. Д. Лэйнг; пер. с англ. – Львов : Инициатива, 2005. – 352 с.
90. Мазурова А. Развитие, структура и сущность хиппизма / А. Мазурова, М. Розин. – Электронный ресурс. – Режим доступа: http://www.sensi.org/~alec/hippie/hip_i.html
91. Майнерт Н. П. По воле рока / Н. П. Майнерт // Социологические исследования. – 1987. – № 4. – С. 34–41.

92. Максименко С. Д. Генезис существование личности / С. Д. Максименко. – К. : Изд-во ООО «КММ», 2006. – 240 с.
93. Максимов М. В. Роль музыки у вирішенні проблем психологічної допомоги особистості / М. В. Максимов // Оновлення форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. – 2008. – Вип. 41. – С. 114–117.
94. Махній М. Невербальні стилі самовиявлення в молодіжних субкультурах естетико-експресивного спрямування / М. М. Махній. – К., 2009. – 284 с.
95. Махній М. М. Невербаліка і культура / М. М. Махній. – К. : Vloх.ua, 2009. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://makhnii.blogspot.com/2010/10/blog-post.html>
96. Медведєв В.С. Кримінальна психологія: підручник / В. С. Медведєв. – К.: Атіка, 2004. – 368 с.
97. Медушевский В. В. О закономерностях и средствах художественного воздействия музыки / В. В. Медушевский. – М. : Музыка, 1976. – 152 с.
98. Мельвиль А. Ю. Контркультура и новый консерватизм / Мельвиль А. Ю., Разлогов К. Е. – М. : Знание, 1981. – 183 с.
99. Мерлин В. С. Психология индивидуальности / В. С. Мерлин ; [под ред. Е. А. Климова]. – М. : Изд-во «Институт практической психологии», Воронеж : НПО «МОДЭК», 1996. – 448 с. – С. 278–279.
100. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия / Морис Мерло-Понти. – М. : Наука, 1999. – 608 с.
101. Мид М. Культура и сопричастность / М. Мид. – М. : Наука, 1988. – 134 с.
102. Микитюк І. Самоусвідомлення особи через настанови персоналізму / І. Микитюк // Світоглядно-ціннісне самовизначення людини: науково-пізнавальні та життєво-практичні виміри. — Чернівці, 2008. — С. 152–154.

103. Микляева А. В. Социальная идентичность личности: содержание, структура, механизмы формирования: монография / А. В. Микляева, П. В. Румянцев. – СПб. : Изд-во РГПУ, 2008. – 118 с.

104. Мінаєв А. В. Молодіжний рух другої половини ХХ ст. в країнах Західної Європи та США: ретроспективний аналіз: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.02 / А. В. Мінаєв ; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2006. – 20 с.

105. Міщенко Н. І. Соціально-педагогічний супровід особистісно-професійного розвитку майбутніх фахівців засобами студентської субкультури / Н. І. Міщенко // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2012. – № 2. – С. 78–84.

106. Моль А. Социодинамика культуры / вступ. статья, ред., прим. Б. В. Бирюкова, З. Х. Зарипова, С. Н. Плотникова / А. Моль. – М. : Прогресс, 1973. – 215 с.

107. Моргун В.Ф. Проблема периодизации развития личности в психологии / В. Ф. Моргун, Н. Ю. Ткачева. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 84с

108. Московичи С. Век толп: Исторический трактат по психологии масс / С. Московичи. – М. : Академический проект, 2011. – 396 с.

109. Музыкальный энциклопедический словарь / гл. ред. Г. В. Келдыш. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 95. (субкультурні молодіжні об'єднання, музична субкультура)

110. Мультикультурализм и этнокультурные процессы в меняющемся обществе / под ред. Г. И. Зверевой. – М. : ЭПИцентр, 2003. – 341 с.

111. Мухина В. С. Возрастная психология. Феноменология развития. 10-е изд., перераб. и доп./ В. С. Мухина. – М. : Академия, 2006. – 608 с.

112. Набок Л. И. Идеологическая функция музыки / Л. И. Набок. – Л. : Музыка, 1987. – 78 с.

113. Набок Л. И. Рок-музыка: эстетика и идеология / Л. И. Набок. – Л. : Музыка, 1989. – 76 с.

114. Назайкинский Е. В. О психологии музыкального восприятия / Е. В. Назайкинский. – М. : Музыка, 1972. – 158 с.
115. Налчаджян А. А. Социально-психологическая адаптация личности (формы, механизмы, стратегии) / А. А. Налчаджян; [отв. ред. Э. А. Александрян]. – Ереван, 1988. – 263 с. – С. 142–143.
116. Народна культура українців: Життєвий цикл людини: У 5 т. Т. 2. Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура: кол. моногр. – Львів : Вид-во «Дуліби», 2010. – 568 с.
117. Новицкая Л. П. Влияние различных музыкальных жанров на психическое состояние человека / Л. П. Новицкая // Психологический журнал. – 1984. – № 6. – Т. 5. – С. 79–85.
118. Обозов Н. Совместимость и срабатываемость людей / Н. Обозов. – М. : Ozon, 2000. – 212 с.
119. Оборонко В. И. Западные молодежные субкультуры 80-х годов : науч.-аналит. обзор / Оборонко В. И. ; отв. ред. Н. Л. Полякова. – М. : Акад. наук СССР, Ин-т науч. информ. по обществ. наукам, 1990. – 32 с.
120. Общая, социальная юридическая психология: краткий энциклопедический словарь [под ред. М. М. Еникеева, О. Л. Кочеткова]. – М. : Юрид. лит., 1997. – 448 с.
121. Ольшанский Д. Основы политической психологии: [пособие для вузов] / Д. Ольшанский. – М. : Деловая книга, 2001. – 496 с.
122. Омельченко Е. Л. Молодежные культуры и субкультуры = Youth Cultures and Subcultures / Е. Л. Омельченко. – М. : Ин-т социологии РАН, 2000. – 261 с.
123. Откидач В. М. Рок-музика як соціокультурне явище: автореф. дис. ...д-ра мистецтвознавства: 26.00.01 / В. М. Откидач ; Харків. держ. акад. культури. – Х., 2008. – 40 с.
124. Откидач В. М. Естрадний спів і шоу-бізнес : навч. метод. посіб. / Володимир Откидач. – Вінниця : Нова книга, 2012. – 367 с.

125. О'Хара Крейг. Философия панка. Больше чем шум / О'Хара Крейг. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://diversion.su/articles.html>.
126. Павловский В. В. Ювенология: проект интегративной науки о молодёжи / В. В. Павловский. – М. : Изд-во МГУ, 2001. – 183 с.
127. Панагушина О. Соціалізація підлітків у неформальних молодіжних організаціях / О. Панагушина // Неперервна професійна освіта : теорія і практика. – 2006. – № 1–2. – С. 102–108.
128. Пантин В. И. Политическая и цивилизационная самоидентификация современного российского общества в условиях глобализации / В. И. Пантин // ПОЛИС. – 2008. – № 3. – С. 29–40.
129. Парсонс Т. О социальных системах / Талкотт Парсонс. – М. : Академический проект, 2002. – 832 с.
130. Парыгин Б. Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории / Б. Д. Парыгин. – СПб. : ИГУП, 1999. – 592 с.
131. Петренко О. С. Субкультури рольовиків і реконструкторів в Україні / О. С. Петренко // Вісник Луганського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Соціологічні науки. – 2012. – № 2. – С. 126–133.
132. Петрушин В. А. Музыкальная психология / В. А. Петрушин. – М. : Академический проект, Гаудеамус, 2009. – 400 с. – (Серия «Gaudeamus»).
133. Пилат Н. І. Соціальна ідентичність особистості як чинники вибору стилю поведінки в конфлікті: автореф. дис. ...канд. психол наук: 10.00.05 / Н. І. Пилат ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2004. – 20 с.
134. Поліщук І. В. Молодь і молодіжні громадські та творчі організації у розбудові української культури 90-х років ХХ ст. / І. В. Поліщук // Вісник Держ. акад. керів. кадрів культури і мистец. – 2007. – № 2. – С. 110–114.
135. Пригожин И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой /И. Пригожин: пер. с англ. – 4-е изд., стереотипное. – М. : Едиторал УРСС, 2003. – 312 с.

136. Психологічні технології в екстремальних видах діяльності: матеріали V міжнародної науково-практичної конференції. – Донецьк: Донецький юридичний інститут ЛНУВД ім. Е.А. Дидоренко, 2009. – 464 с.
137. Радзієвський В. О. Нотатки з субкультури аномії: монографія / В. О. Радзієвський. – К. : Логос, 2012. – 366 с.
138. Райгородский Д. Я. Самосознание и защитные механизмы личности : [хрестоматия] / Райгородский Д. Я.— Самара : Бахрах-М, 2008. — 655с.
139. Райх В. Характероанализ / В. Райх. – М. : ТЕРРА-Книжный клуб, 1999. – 464 с.
140. Салливан Г. С. Интерперсональная теория в психиатрии / Г. С. Салливан ; пер. О. Исакова. – М. : КСП+ ; СПб : Ювента, 1999. – 346 с.
141. Саркитов Н. Д. Рок-музыка: сущность, история, проблемы / Н. Д. Саркитов, Ю. В. Бошко. – М. : Знание, 1989. – 64 с.
142. Саркитов Н. Д. Социальные функции рок-музыки / Н. Д.Саркитов. – М. : Вече Аст, 2000. – 340 с.
143. Сауленко Л. Молодёжные субкультуры. Украинский контекст. – СПб.: Университетская книга, 1997. – 453 с.
144. Семёнов В. Е. Катарсис и антикатарсис : социально-психологический подход к воздействию искусства / В. Е. Семёнов // Вопросы психологии. – 1994. – № 1. – С. 21–34.
145. Сидоркіна М. Ю. Мотивація політичної взаємодії як чинник самоідентифікації молоді / М. Ю. Сидоркіна // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави : зб. наук. пр. / за ред. М. М. Слюсаревського. – К. : Міленіум, 2011. – Вип. 12. – С. 87–94.
146. Сикевич З. В. Молодежная культура: «за» и «против» : заметки социолога / З. В. Сикевич. — Л. : Лениздат, 1990. — 204 с.
147. Скип Стоун. Хиппи от А до Я: секс, наркотики, музыка и влияние на общество с шестидесятых до наших дней / Скип Стоун; пер.:с англ. Роман Юрьевич Царев. – Нир, 1999. – 184 с.

148. Социология молодёжи : учеб. пособие / отв. ред. В. Т. Лисовский. – СПб. : Алтейя, 1996. – 488 с.
149. Старчеус М. С К проблеме типологии музыкального восприятия / М. С. Старчеус // Музыкальное восприятие как предмет комплексного исследования: сб. ст. – К.: «Музична Україна», 1986. – С. 29–44.
150. Степин В. С. Саморазвивающиеся системы и постнеклассическая реальность / В. С. Степин // Вопросы философии. – 2003. – № 8. – С. 5–17.
151. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. — М.: МГУ, 1983. – 286 с.
152. Супрун М. Девіантна поведінка дітей і підлітків: соціально-психологічний аспект / Супрун М., Перепечина Н. // Соціальна психологія. — 2009. — № 2. — С. 178–185.
153. Сушик Н. С. Сутність, елементи, особливості, класифікації, фактори формування субкультури підлітків: соціально-педагогічний аспект / Н. С. Сушик // Науковий вісник Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Педагогічні науки. – 2012. – № 8. – С. 158–162.
154. Тарасенко В. І. Проблема соціальної ідентифікації українського суспільства (соціотехнологічна парадигма) / В. І. Тарасенко, О. О. Іваненко. – К. : Інститут соціології НАН України, 2004. – 576 с.
155. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості / Т. М. Титаренко. – К.: Марич, 2009. – 232 с. – (Серія «Психологічний інструментарій»).
156. Титов Д. Ситуация постмодерна в философии и культуре. Место и роль хиппи в становлении постмодернизма / Д. Титов; Новосибирский гос. пед. ун-т. – Новосибирск, 1998.
157. Толстых Н. Н. Подросток / Толстых Н. Н., Прихожан А. М., Юрефьева Т. И. // Психическое развитие воспитанников детского дома; под ред. И. В. Дубровиной, А. Г. Рузской. – М., 1990. – С. 205–246.
158. Улановский А. М. Феноменологический метод в психологии, психиатрии и психотерапии // Методология и история психологии. – 2007. – Т. 2. – Вып. 1. – С. 130–150.

159. Устименко-Косоріч О. А. Масова музика як атрибут молодіжної культури середини ХХ століття: автореф. дис. ...канд. мистецтвознавства: 26.00.01 / О. А. Устименко-Косоріч ; Київський нац. ун-т культури і мистецтв. – К., 2008. – 19 с.

160. Файн А. П. Психологические проблемы изучения неформальных молодёжных объединений / А. П. Файн // Специфика неформальных подростковых объединений в крупных городах / А. П. Файн. – М. : Знание, 1988. – С. 45–59.

161. Фарукшин М. Х. Политическая идентичность в контексте политической культуры : учеб. пособ. / М. Х. Фарукшин, О. И. Зазнаев. – Казань : Центр инновационных технологий, 2009. – 44 с.

162. Фельдштейн Д. И. Психолого-педагогические аспекты изучения неформальных молодёжных объединений / Д. И. Фельдштейн // Специфика неформальных объединений в крупных городах : сб. статей. – М. : Знание, 1988. – С. 11.

163. Фрейд А. Психология «Я» и защитные механизмы / А. Фрейд. – М. : Педагогика-Пресс, 1993. – 140 с.

164. Фрейд З. Очерки по психологии сексуальности / З. Фрейд. – М. : МЦ «Система», 1990. – 84 с.

165. Фрейд З. Психоаналитические этюды / З. Фрейд ; сост. Д. И. Донской, В. Ф. Крупянский. – Минск : Поппури, 2010. – 608 с.

166. Фридман Л. М. Психология детей и подростков: Справочник для учителей и воспитателей / Л. М. Фридман. — М.: Издательство Института психотерапии, 2003. — 479 с.

167. Фромм Э. Ситуация человека – ключ к гуманистическому анализу // Проблема человека в западной философии / Э. Фромм. – М., 1988. – С. 477–480.

168. Художественная культура и развитие личности: Проблема долгосрочного планирования / отв. ред. Ю. У. Фохт-Бабушкин. – М. : Наука, 1987. – 214 с.

169. Шевченко О. В. Національна ідентифікація у становлення Я-образу особистості: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / О. В. Шевченко. – К., 2006. – 20 с.
170. Шестаков Г. Ю. Музыка в буржуазной массовой культуре / Г. Ю. Шестаков. – М. : Политиздат, 1986.
171. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг / Л. Б. Шнейдер. – М. : МПСИ Модэк, 2004. – 600 с.
172. Шнейдер Л. Б. Личностная, гендерная и профессиональная идентичность: теория и методы диагностики. – М. : Изд-во: МПСИ, 2007. – 128с.
173. Штомпка П. Культурная травма в посткоммунистическом обществе / Пётр Штомпка // Социологические исследования. – 2001. – № 2. – С. 6–16.
174. Щеглов А. БИС комментариев. Хип-хоп / А. Щеглов // Неон. – № 7. – 2002. – 33 с.
175. Щепанская Т. Б. Антропология молодежного активизма/ Т. Б. Щепанская // Молодежные движения и субкультуры Санкт-Петербурга; ред. В.В. Костюшев. – СПб., 1999. – С.262–302.
176. Юрьев А. И. Введение в политическую психологию / А. И. Юрьев. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1992. – 232 с.
177. Яблонська Т. М. Ідентифікація як чинник розвитку громадянської спрямованості особистості / Т. М. Яблонська // Наукові записки Інституту психології ім. Г. С.Костюка АПН України ; [за ред. акад. С. Д. Масксіменка]. – К. : Нора-прінт, 2004. – Вип. 24. – С. 372– 382.
178. Ядов В. Символические и примордиальные солидарности (социальная идентификации личности) в условиях социальных перемен // Проблемы теоретической социологии / В. Ядов. – СПб., 1994. – С. 169–183.
179. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М. : Республика, 1994. – 527 с.

180. Эльконин Д. Б. К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте / Д. Б. Эльконин // Вопросы психологии. – 1971. – № 4. – С. 6–20.
181. Эльконин Д. Б. Основные этапы психического развития / Д. Б. Эльконин, А. Коссаковский // Педагогика / под общ. ред. О. А. Абдулиной и др. – М. : Просвещение, 1978. – С. 79–92.
182. Эльконин Д. Б. Введение в психологию развития / Д. Б. Эльконин. – М. : Тривола, 1994. – 168 с.
183. Эпштейн М. Н. Философия возможного. Модальности в мышлении и культуре / М. Н. Эпштейн. – СПб. : Алтейя, 2001. – 334 с.
184. Эриксон Э. Детство и общество / Э. Эриксон. – СПб. : Ленато, АСТ, Фонд «Университетская книга», 1996. – 592 с.
185. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – М. : Издательская группа «Прогресс», 1996. – 344 с.
186. Allesch Ch. G. Das Musikerleben als personaler Gestaltungsprozess // Musik-pädagogische Forschung. – 1982. – № 3. – S. 47-66.
187. Behne K.-E. The development of «Musikerleben» in adolescence: How and why young people listen to music // Perception and cognition of music / I. Deliege, J. Sloboda et al (Eds.) – Hove (UK): Psychology Press; Erlbaum; Taylor&Francis, 1997. – P. 143–159.
188. Chambers Iain. Urban Rythms: Pop Music and Popular Culture. –London: Macmillan, 1985.
189. Ericson E. N. The problem of ego identity // Stein M. R. (eds.) Identity and anxiety: Survival of the person in mass society ... – Glencoe: The Free Press, 1960. – С. 59.
190. Cooley Ch. H. Human Nature and Social order. – N. Y., 1964. – P. 105
191. Deliege I. Cue abstraction in the representation of musical form // Perception and cognition of music / I. Deliege, M. Melen, J. Sloboda et al. (Eds.). – Hove (England) : Psychology Press; Erlbaum; Taylor&Francis, 1997. – P. 387–412.

192. Dezin N. K., Lincoln Y. S. Introduction : The discipline and practice of qualitative research // *The Handbook of qualitative research*. Second edition / Ed. by N. K. Dezin and Y.S.Lincoln. – Thousand Oaks, CA : Sage, 2000. – P. 1–28.
193. Giddens A. *The consequences of modernity*. – Stanford, 1990. Giddens A. *Modernity and self-identity* / Giddens A. – Stanford, 1991. – P. 256.
194. Gergen K. J. *Realities and relationships: soundings in social construction* / Gergen K. J. – Cambridge (MA) : Harvard University Press, 1997. – 316 p.
195. Hancen Ch.-H. *Constructing personality and social reality through music: Individual differences among of punk and metal music* / Hancen Ch.-H., Hancen R.-D. // *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, Sum. – 1991. – Vol. 35 (3). – P. 335–350.
196. Maslow A. H. *Toward a Psychology of Being*. – N. Y., 1968. – P. 325.
197. Mead G. H. *Mind, self and Society* / G. H. Mead. – Chicago: The Univ. Of Chicago, 1976.
198. Money J. *Sexual dimorphism and homosexual gender* // *Psychol. Bull.*, – 1970 / J. Money. – V. 74. – P. 425–440.
199. Nielzen S. *Structure and perception of electroacoustic sound and music* / Nielzen S., Olsson O. (Eds.). – Amsterdam : Experta Medica, International Congress Series. Iss. 846, 1989.
200. North A. C. *Experimental aesthetics and everyday music listening* // *The social psychology of music* / D. J. Hargreaves. A. C. North et al. (Eds.). – Oxford : Oxford University Press, 1997. – P. 84–103.
201. Parsons «A theory of social action for the 21st century»/ Renee C. Fox a.o., eds. – New York: Russell Sage Foundation, 2005. –P. 22–24.
202. Rawlings D. *Music preference and the five-factor model of the NEO Personality Inventory* / Rawlings D., Ciancarelli V. // *Psychology of Music*. – Vol. 25 (2). – 1997. – P. 120–132.
203. Riesman David (1990) *Listening to Popular Music* // S. Firth, A. Goodwin (eds); *On Record: Rock, Pop and the Written Word*. –New York: Pantheon, 1990.

204. Rotevan H. D. Assiqnea and chosen Identity components: A process Perspective on Their Integration // Adolescent Identity Formation (Ed. By Adams G. R. Gullota t.p.) Soqe Publications, (nc. 1992, p.p 73-90).
205. Seashore C. E. The Psychology of Music / Seashore C. E. – New York : McGraw-Hill, 1930. – 152 c.
206. Simonton D. K. Genius, Creativity and Leadership : Historiometric Inquiries / Simonton D. K. – Cambridge : Harvard University Press, 1984. – 174 p.
207. Stets J. E. Identity Theory and Social Identity Theory / J. E. Stets, P. J. Burke // Social Psychology Quarterly. – 2000. – No.3. – P. 224–237.
208. Tajfel H. Social identity and intergroup relations / Tajfel H. – Cambridge Univ. Press, 1982. – 525 p.
209. Turner J. C. A self-categorization theory. Rediscovering the Social Group: A self-categorization Theory / Turner J. C. – Oxford : Basil Blaskwell, 1987. – P. 42-67.
210. Witkin H. A. Psychological differentiation / Witkin H. A. – N. Y. : Basic Books, 1974. – 256 p.

Додаток А

Личко Андрій Євгенович Психопатии и акцентуации характера у подростков / Під ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. — Санкт-Петербург: Речь, 2009. — 256 с.

<p>Гіпертимічний тип (гіперактивний)</p>	<p>Виражається в постійному підвищеному настрої і життєвому тонусі, нестримній активності і жадобі спілкування, в тенденції розкидатися і не доводити почате до кінця. Люди з гіпертимною акцентуацією характеру не переносять одноманітної обстановки, монотонної праці, самотності та обмеженості контактів. Тим не менше, їх відрізняє енергійність, активна життєва позиція, комунікабельність, а гарний настрій мало залежить від обстановки. Вони легко змінюють свої захоплення, люблять ризик. Особливістю цього типу є підвищений фон настрою в поєднанні з жагою діяльності, оптимізмом, завзятістю і високою активністю. Людей цього типу відрізняє велика рухливість, товариськість, балакучість, вираженість жестів, міміки, пантоміміки, надмірна самостійність, схильність до пустощів, нестача почуття дистанції у стосунках з іншими. Часто спонтанно відхиляються від початкової теми в розмові. Скрізь вносять багато шуму, люблять компанії однолітків, прагнуть ними командувати. Вони майже завжди мають дуже гарний настрій, добре самопочуття, високий життєвий тонус, нерідко квітучий вигляд, хороший апетит, здоровий сон, схильність до обжерливості й іншим радощів життя. Це люди з підвищеною самооцінкою, веселі, легковажні, поверхневі і разом з тим діловиті, винахідливі, блискучі співрозмовники; люди, які вміють розважати інших, енергійні, діяльні, ініціативні. Велике прагнення до самостійності може служити джерелом конфліктів. Їм характерні спалахи гніву, роздратування, особливо коли вони зустрічають сильну протидію, зазнають невдачі. Схильні до аморальних вчинків, підвищеної дратівливості, прожектерства. Відчувають недостатньо серйозне ставлення до своїх обов'язків. Вони важко переносять умови жорсткої дисципліни монотонну діяльність, вимушена самотність.</p>
---	---

<p>Застрагаючий тип (ригідний)</p>	<p>Особистості такого типу характеру мають надмірну стійкість афекту зі схильністю до формулювання параноїдальних та надцільних ідей. Його характеризує помірна товариськість, занудство, схильність до моралі, мовчання. Часто страждає від уявної несправедливості по відношенню до себе. У зв'язку з цим виявляє настороженість і недовірливість по відношенню до людей, чутливий до образ і засмучення, вразливий, підозрілий, відрізняється мстивістю, довго переживає те, що сталося, не здатний легко відходити від образ. Для нього характерна зарозумілість, часто виступає ініціатором конфліктів. Самовпевненість, жорсткість установок і поглядів, сильно розвинене честолюбство часто призводять до наполегливих стверджень своїх інтересів, які він відстоює з особливою енергійністю. Прагне досягти високих показників у будь-якій справі, за яку береться, і проявляє велику наполегливість у досягненні своїх цілей. Основною рисою є схильність до афектів (правдолюбство, образливість, ревності, підозрілість), інертність в прояві афектів, в мисленні, в моториці.</p>
<p>Емотивний тип</p>	<p>Характеризується чутливістю й глибокими реакціями в галузі тонких емоцій. Цих людей хвилюють не грубі почуття, а те, що звичайно пов'язують з душею, з гуманністю, з чуйністю. Ці люди вразливі; такий тип подібний до афективно-екзальтованого, але на відміну від нього емоції розвиваються й проявляються менш бурхливо, не так стрімко. Патологічні прояви – реактивна депресія. Їм притаманна м'якосерцевість, боязкість, співчуття. Цей тип близький до екзальтованого, але прояви його не такі бурхливі. Для них характерні емоційність, чутливість, тривожність, балакучість, боязкість, глибокі реакції у сфері тонких почуттів. Найбільш сильно виражена їх риса - гуманність, співпереживання іншим людям або тваринам, чуйність, душевна відкритість, вони радіють чужим успіхам. Вразливі, легко можуть заплакати, будь-які життєві події сприймають серйозніше, ніж інші люди. Підлітки гостро реагують на сцені з фільмів, де будь-кому загрожує небезпека, сцена насильства може викликати у них сильне потрясіння, яке довго не забудеться і може порушити сон. Рідко вступають у конфлікти, образи носять в собі, не випліскуючи їх назовні. Їм властиве загострене почуття обов'язку, старанність. Дбайливо ставляться до природи,</p>

	люблять вирощувати рослини, доглядати за тваринами.
Педантичний тип	Високі оцінки вказують на ригідність, інертність психічних процесів, тривале переживання травмуючих подій, які триватимуть. Для них характерна нерішучість, совісність, іпохондрія, страх невідповідності «Я» ідеалам. У конфлікти вступають рідко, виступаючи радше пасивною, ніж активною стороною. У той же час дуже сильно реагують на будь-який прояв порушення порядку. На службі ведуть себе як бюрократи, пред'являючи оточуючим багато формальних вимог. Пунктуальні, охайні, особливу увагу приділяють чистоті і порядку, скрупульозні, добросовісні, схильні жорстко слідувати плану, у виконанні дій неквапливі, посидючі, орієнтовані на високу якість роботи і особливу акуратність, схильні до частих самоперевірок, сумнівам в правильності виконаної роботи, бурчання, формалізму. З задоволенням поступаються лідерством з іншими людьми.
Тривожний тип	Суттєвою особливістю вважається схильність до страхів, підвищена нерішучість, настороженість, покірність. Людям такого типу властиві низька контактність, мінорний настрій, боязкість, невпевненість у собі. Діти тривожного типу часто бояться темряви, тварин, страшаються залишатися одні. Вони цураються гучних і жвавих однолітків, не люблять надмірно галасливих ігор, переживають почуття страху і сором'язливості, важко переживають контрольні, іспити, перевірки, часто соромляться відповідати перед класом. Охоче підкоряються опіки старших, нотації дорослих можуть викликати у них докори совісті, почуття провини, сльози, відчай. У них рано формується почуття обов'язку, відповідальності, високі моральні та етичні вимоги. Почуття власної неповноцінності намагаються замаскувати в самоствердженні через ті види діяльності, де вони можуть більшою мірою розкрити свої здібності. Властиві їм з дитинства образливість, чутливість, сором'язливість заважають зблизитися з тими, з ким хочеться, особливо слабкою ланкою є реакція на ставлення до них оточуючих. Непереносимість глузувань, підозри супроводжуються невмінням постояти за себе, відстояти правду при несправедливих звинуваченнях. Рідко вступають у конфлікти з оточуючими, граючи в них в основному пасивну роль. В конфліктних ситуаціях вони шукають підтримки і опори. Вони дружелюбні,

	самокритичні, ретельно свідомі у всіх вчинках та справах. Внаслідок своєї беззахисності нерідко служать мішенями для жартів.
Циклотимічний тип	Для таких людей характерна зміна гіпертимних та дистимних фаз. Вони не виражаються різко, звичайно короткочасні (1-2 тижні) і можуть перемежовуватися тривалими перервами. Людина з циклоїдною акцентуацією переживає циклічні зміни настрою, коли пригніченість змінюється підвищеним настроєм. При спаді настрою такі люди виявляють підвищену чутливість до докорів, погано переносять публічні приниження. Однак вони ініціативні, життєрадісні і товариські. Їх захоплення носять нестійкий характер, в період спаду проявляється схильність закидати справи. У підлітковому віці можна виявити два варіанти циклотимічної акцентуації: типові та лабільні циклоїди. Типові циклоїди в дитинстві зазвичай справляють враження гіпертимних, але потім виявляється млявість, занепад сил, і те що раніше давалось легко, тепер вимагає непомірних зусиль. Вони стають млявими і домашніми, спостерігається падіння апетиту, безсоння або, навпаки, сонливість. На зауваження реагують роздратуванням, навіть грубістю і гнівом, в глибині душі, однак, впадаючи при цьому в зневіру, глибоку депресію, не виключені суїцидальні спроби. Вчаться нерівно і з трудом надолужують упущення, породжують в собі огиду до занять. У лабільних циклоїдів фази зміни настрою звичайно коротше, ніж у типових. Погані дні відзначаються більш насиченим поганим настроєм, ніж млявістю. У період підйому виражені бажання мати друзів, бути в компанії. Настрій впливає на самооцінку.
Демонстративний тип	Високі оцінки за цією шкалою визначають підвищену здатність до витіснення, демонстративності поведінки, схильності до істерії. Характеризується жвавистю, рухливистю, легкістю у встановленні контактів. Схильний до фантазерства, брехні і удавання, спрямованим на прикрашання своєї персони, до авантюризму, артистизму, позерства. Їм рухає прагнення до лідерства, потреба у визнанні, спрага постійної уваги до своєї персони, жадоба влади, похвали; перспектива бути непоміченим обтяжує його. Він демонструє високу пристосованість до людей, емоційну лабільність (легку зміну настроїв) при відсутності справді глибоких почуттів, схильність до інтриг (при зовнішньої м'якості манери спілкування). Відзначається безмежний егоцентризм, спрага

	<p>захоплення, співчуття, шанування, здивування. Зазвичай похвала інших в його присутності викликає у нього особливо неприємні відчуття, він цього не виносить. Прагнення компанії зазвичай пов'язане з потребою відчувати себе лідером, зайняти виняткове становище. Самооцінка сильно далека від об'єктивності. Може драгувати своєю самовпевненістю і високими домаганнями, сам систематично провокує конфлікти, але при цьому активно захищається. Володіючи патологічною здатністю до витіснення, він може повністю забути те, про що він не бажає знати. Це розковує його у брехні. Зазвичай бреше з невинним обличчям, оскільки те, про що він говорить, в даний момент для нього є правдою; мабуть, внутрішньо він не усвідомлює свою брехню або ж усвідомлює дуже неглибоко, без помітних докорів сумління. Здатний захопити інших неординарністю мислення і вчинків.</p>
<p>Неврівноважений тип (збудливий)</p>	<p>Таким людям характерна підвищена імпульсивність, слабкий контроль над потягами й спонуканнями. Орієнтованість на інстинкти та запальність характеру. Недостатня керованість, ослаблення контролю над потягами і спонуканнями поєднуються у людей такого типу з владою фізіологічних потягів. Йому характерна підвищена імпульсивність, інстинктивність, грубість, занудство, похмурість, схильність до хамства і брані, до непорозумінь і конфліктів, в яких сам і є активною провокуючою стороною. Дратівливий, запальний, часто міняє місце роботи, важко уживається у колективі. Відзначається низька контактність у спілкуванні, сповільненість вербальних і невербальних реакцій, ваговитість вчинків. Для нього ніяка праця не стає привабливою. Працює лише в міру необхідності, виявляє таке ж небажання вчитися. Байдужий до майбутнього і живе сьогоднішнім, бажаючи витягти з нього масу розваг. Підвищена імпульсивність або виникнення реакції порушення важко гасяться і можуть бути небезпечною для оточуючих. Збудливий тип може бути владним, вибираючи для спілкування найбільш слабких.</p>
<p>Дистимічний</p>	<p>Дистимічна особа в протилежність гіпертимній характеризується зниженим фоном настрою (в деяких випадках до субдепресії), песимізмом, фіксацією на негативних сторонах життя, загальмованістю. Люди цього типу відрізняються серйозністю, навіть пригніченістю настрою, повільністю і слабкістю вольових зусиль. Для них характерні песимістичне ставлення до майбутнього,</p>

тип	занижена самооцінка, а також низька контактність, небагатослівність в бесіді, навіть мовчазність. Такі люди є домашніми, індивідуалістами, зазвичай уникають галасливих компаній, ведуть замкнутий спосіб життя. Часто похмурі, загальмовані, схильні фіксуватися на тіньових сторонах життя. Вони сумлінні, цінують тих, хто з ними дружить, і готові їм підкоритися, приваблюють інших загостреним почуттям справедливості, а також сповільненістю мислення.
Афективно-екзальтований тип	Особам цього типу характерний великий діапазон емоційних станів: легко виникає захоплення від радісних подій і повний відчай від сумних. Саме тут виникає справжній культ емоцій, завжди піднесені почуття та наснага. Яскрава риса цього типу - здатність захоплюватися, щиро виражати відчуття щастя, радості, насолоди. Ці почуття у них можуть часто виникати з причини, яка в інших не викликає великого підйому, вони легко приходять в захват від радісних подій і в повний відчай - від сумних. Їм властива висока контактність, балакучість, закоханість. Такі люди часто сперечаються, але не доводять справи до відкритих конфліктів. У конфліктних ситуаціях вони бувають як активною, так і пасивною стороною. Вони прив'язані до друзів і близьких, альтруїстичні, мають почуття співчуття, хороший смак, проявляють яскравість і щирість почуттів. Можуть бути панікерами, схильні до імпульсних настроїв, поривчасті, легко переходять від стану захвату до стану смутку, мають лабільність психіки.

Додаток Б

Механізми психологічного захисту.

Тест Р. Плутчика у співавторстві з Г. Келлерманом та Р. Контом

«Індекс життєвого стилю»

Заперечення. Механізм психологічного захисту, за допомогою якого особистість або заперечує деякі фруструючі, тривожні обставини, чи який-небудь внутрішній імпульс або сторона заперечує їх самостійно. Як правило, дія цього механізму проявляється в запереченні тих аспектів зовнішньої реальності, які, будучи очевидними для оточуючих, проте не приймаються, не визнаються самою особистістю. Іншими словами, інформація, яка турбує і може привести до конфлікту, не сприймається. Мається на увазі конфлікт, що виникає при прояві мотивів, що суперечать основним установкам особистості, або інформація, яка загрожує її самозбереженню, самоповазі чи соціальному престижу.

Як процес, спрямований назовні, заперечення часто протиставляється витіснення як психологічному захисту проти внутрішніх, інстинктивних вимог і спонукань. Примітно, що автори методики ІЖС пояснюють наявність підвищеної сугестивності і довірливості у істероїдних особистостей дією саме механізму заперечення, за допомогою якого у соціального оточення заперечуються небажані, внутрішньо неприйнятні риси, властивості або негативні почуття до суб'єкта переживання. Як показує досвід, заперечення як механізм психологічного захисту реалізується при конфліктах будь-якого роду і характеризується зовні виразним спотворенням сприйняття дійсності.

Витіснення. З. Фройд вважав цей механізм (його аналогом служить придушення) головним способом захисту інфантильного «Я», нездатного опиратися спокусі. Іншими словами, витіснення - механізм захисту, за допомогою якого неприйнятні для особи імпульси, бажання, думки, почуття, що викликають тривогу, стають несвідомими. На думку більшості дослідників, цей механізм лежить в основі дії інших захисних механізмів особистості.

Витіснення (пригнічення) імпульсів, не знаходячи дозволу в поведінці, тим не менш зберігають свої емоційні та психо-вегетативні компоненти. Наприклад, типова ситуація, коли змістовна сторона психотравмуючої ситуації не усвідомлюється і людина витісняє сам факт якого-небудь поганого вчинку, але інтрапсихічний конфлікт зберігається, а викликане ним емоційне напруження суб'єктивно сприймається як зовні невмотивована тривога. Саме тому витіснені потяги можуть проявлятися в невротичних і психофізіологічних симптомах. Як показують дослідження і клінічний досвід, найбільш часто витісняються багато властивостей, особистісні якості і вчинки, які не роблять особистість привабливою у власних очах і в очах інших (наприклад, заздрісність, недобррозичливість, невдячність). Слід підкреслити, що психотравмуючі обставини або небажана інформація дійсно витісняються зі свідомості людини, хоча зовні це може виглядати як активна протидія спогадам і самоаналізу. В опитувальнику в цю шкалу автори включили і питання, пов'язані з менш відомим механізмом психологічного захисту - ізоляції. При ізоляції психотравмуючий і емоційно підкріплений досвід індивіда може бути усвідомлений, але тільки на когнітивному рівні, ізольованому від афекту тривоги.

Регресія. У класичних уявленнях регресія розглядається як механізм психологічного захисту, за допомогою якого особистість у своїх поведінкових реакціях прагне уникнути тривоги шляхом переходу на більш ранні стадії розвитку лібідо. При цій формі захисної реакції особистість піддається дії фруструючих факторів, замінює рішення суб'єктивно складніших завдань на відносно більш прості і доступні в сформованих ситуаціях. Використання більш простих і звичних поведінкових стереотипів суттєво збіднює загальний (потенційно можливий) арсенал переважання конфліктних ситуацій. До цього механізму відноситься і згадуваний в літературі захист по типу «реалізація в дії», при якому неусвідомлювані бажання або конфлікти прямо виражаються в діях, що перешкоджають їх усвідомленню. Імпульсивність і слабкість емоційно-вольового контролю, що властива психопатичним особистостям,

визначається актуалізацією саме цього механізму захисту на загальному фоні зміни мотиваційно-потребуючої сфери в бік їх більшої спрощеності та доступності.

Компенсація (ідентифікація). Цей механізм психологічного захисту проявляється у спробах знайти відповідну заміну реального чи уявного недоліку, дефекту нестерпного почуття іншим якостям, найчастіше за допомогою фантазування або привласнення собі властивостей, достоїнств, цінностей, поведінкових характеристик іншої особистості. Часто це відбувається при необхідності уникнути конфлікту з цією особистістю та підвищення почуття самодостатності. При цьому запозичені цінності, установки або думки приймаються без аналізу і переструктурування і тому не стають частиною самої особистості. Ряд авторів вважають, що компенсацію можна розглядати як одну з форм захисту від комплексу неповноцінності, наприклад, у підлітків з асоціальною поведінкою, з агресивними і злочинними діями, спрямованими проти особистості. Ймовірно, тут мова йде про гіперкомпенсації або близьку за змістом регресії із загальною незрілістю МПЗ.

Іншим проявом компенсаторних захисних механізмів може бути ситуація подолання фруструючих обставин чи задоволення в інших сферах. Наприклад, фізично слабка або боязка людина, що нездатна відповісти на загрозу розправи, знаходить задоволення в приниженні кривдника за допомогою витонченого розуму чи хитрості. Люди, для яких компенсація є найбільш характерним типом психологічного захисту, часто виявляються мрійниками, які шукають ідеали у різних сферах життєдіяльності.

Проекція. В основі проекції лежить процес, за допомогою якого неусвідомлювані і неприйнятні для особистості почуття і думки локалізуються зовні, приписуються іншим людям і таким чином стають ніби вторинними. Негативний, соціально не схвалюваний відтінок випробовуваних почуттів і властивостей, наприклад, агресивність нерідко приписується оточуючим, щоб виправдати свою власну агресивність або недоброзичливість, яка проявляється ніби у захисних цілях. Добре відомі приклади лицемірства, коли людина

постійно приписує іншим власні аморальні прагнення. Рідше зустрічається інший вид проекції, при якому значущим особам (частіше з мікросоціального оточення) приписуються позитивні, соціально схвалювані почуття, думки або дії, які здатні підняти. Наприклад, учитель, не виявив особливих здібностей у професійній діяльності, схильний наділяти улюбленого учня талантом саме в цій області, несвідомо прославляючи тим самим і себе («переможцю учню від переможеного вчителя»).

Заміщення. Поширена форма психологічного захисту, яка в літературі нерідко позначається поняттям «зсув». Дія цього захисного механізму проявляється в розрядці пригнічених емоцій (як правило, ворожості, гніву), які спрямовуються на об'єкти, що представляють меншу небезпеку або більш доступні, ніж ті, що викликали негативні емоції і почуття. Наприклад, відкритий прояв ненависті до людини, яке може викликати небажаний конфлікт з ним, переноситься на іншого, більш доступного і безпечного. У більшості випадків заміщення визволяє емоційне напруження, що виникло під впливом фруструючої ситуації, але не призводить до полегшення або досягнення поставленої мети. В цій ситуації суб'єкт може здійснювати несподівані, часом безглузді дії, які визволяють внутрішнє напруження.

Інтелектуалізація (раціоналізація). Автори методики об'єднали поняття раціоналізації і інтелектуалізації, хоча їх сутнісне значення дещо відрізняється. Дія інтелектуалізації проявляється в заснованому на фактах надмірно «розумовому» способі подолання конфліктної або фруструючої ситуації без переживань. Іншими словами, особа припиняє переживання, викликані неприємною або суб'єктивно неприйнятною ситуацією за допомогою логічних установок і маніпуляцій навіть при наявності переконливих доказів на користь протилежного. Відмінність інтелектуалізації від раціоналізації, на думку Ф. Е. Василюка (1984), полягає в тому, що вона, по суті, являє собою «відхід зі світу імпульсів і афектів у світ слів і абстракцій». При раціоналізації особистість створює логічні (псевдорозумні), але слухні обґрунтування своєї або чужої поведінки, дії або переживанню, викликаних причинами, які вона (особистість)

не може визнати через загрозу втрати самоповаги. При цьому способі захисту нерідко спостерігаються очевидні спроби знизити цінність недоступного для особистості досвіду. Так, опинившись в ситуації конфлікту, людина захищає себе від його негативної дії шляхом зниження значущості для себе й інших причин, що викликали цей конфлікт або психотравмуючу ситуацію. В шкалу інтелектуалізації - раціоналізації була включена і сублімація як механізм психологічного захисту, при якому витіснені бажання і почуття гіпертрофовано компенсуються іншими, відповідними вищим соціальним цінностям, які сповідує особистість.

Реактивні утворення (**гіперкомпенсація**). Особистість запобігає вираженню неприємних або неприйнятних для неї думок, почуттів або вчинків шляхом перебільшеного розвитку протилежних прагнень. Іншими словами, відбувається як би трансформація внутрішніх імпульсів в суб'єктивно розуміючи їх протилежність. Наприклад, жалість або дбайливість можуть розглядатися як реактивні освіти стосовно несвідомої чорсткості, жорстокості або емоційної байдужості.

Додаток В

Анкета.

Просим Вас принять участие в небольшом исследовании, результаты которого будут использованы в научных интересах. Ваше участие имеет для нас большое значение, но оно будет полезно только в том случае, если вы отнесетесь к делу серьезно, искренне и лично.

Дайте пожалуйста ответы на следующие вопросы (рядом напишите свой ответ). Если согласны с утверждением - отметьте его знаком «+». Если есть несколько верных для Вас вариантов – можно ставить в одном утверждении больше знаков «+».

Ваш пол: _____

Возраст: _____

1. Чем предпочитаете заниматься в свободное время?

- a) смотреть телевизор, играть в компьютерные игры, висеть в интернет сетях;
- b) находиться наедине с собой, читать книги;
- c) встречаться с друзьями;
- d) мое свободное время отдано на хобби (музыка, танцы, рисование и т.д.);
- e) посещать дискотеки, ночные клубы;
- f) быть с семьей, родителями.

2. Как вы оцениваете финансовое положение Вашей семьи?

- a) высокое
- b) среднее
- c) низкое

3. Назовите несколько любимых музыкальных групп (исполнителей):

4. Что для вас музыка?

- a) целый мир, где я могу быть таким, какой я есть;
- b) способ времяпровождения с друзьями;
- c) все. Я постоянно хожу с плеером;
- d) просто приятный фон;
- e) возможность уйти в себя и закрыться от проблем реальности.

5. Являетесь ли вы представителем какой – либо субкультуры?

Если да, то какой?

- a) Готичной (готик-рок)
- b) Хип-хоп (рэп, рнб)
- c) Эмо
- d) Хиппи (регги музыка)
- e) Рок (метал, альтернатива)
- f) Поп (то, что по радио и на телевидении)
- g). Хипстери (инди-рок)

6. Почему вы выбрали именно эту субкультуру?

- a) в этой субкультуре все мои друзья;
- b) в ней люди, к которым я стремлюсь;
- c) это способ моего самовыражения;
- d) это музыкальное направление больше всего выражает мой стиль жизни;
- e) без понятия.

7. Вы соблюдаете соответствующий вашему музыкальному направлению стиль одежды?

- a) да
- b) нет

с) не всегда

8. Какая идея объединяет Вас в этой субкультуре?

9. Какие жизненные ценности являются для вас наиболее важными?

- a) счастье в семье;
- b) здоровье;
- c) любовь;
- d) музыкальная сфера;
- e) карьера;
- f) образование;

Продолжите предложение двумя или несколькими словами:

Если все против меня,

то _____

Думаю, что я достаточно способен,

чтобы _____

Моя наибольшая слабость заключается в

том _____

Когда мне начинает не везти,

я _____

Будущее кажется

мне _____

Надеюсь

на _____

Наступит тот день,

когда _____

Когда буду

старым _____

Когда я был

ребенком _____

Когда-

то _____

Если бы я снова стал

маленьким _____

Моим самым живым воспоминанием детства

является _____

Идеалом женщины (мужчины) для меня

является _____

Считаю, что большинство юношей

(девушек) _____

Считаю, что большинство женщин

(мужчин) _____

Мне очень не нравится, когда женщины

(мужчины) _____

Знаю, что глупо, но
боюсь _____
Большинство моих товарищей не знают, что я
боюсь _____
Хотелось бы мне перестать
бояться _____
Мои опасения не раз заставляли
меня _____
По сравнению с большинством других моя
семья _____
Моя семья обращается со мной как
с _____
Большинство известных мне
семей _____
Когда я был ребенком, моя
семья _____
Думаю, что настоящий
друг _____
Не люблю людей,
которые _____
Больше всех люблю тех людей,
которые _____
Когда меня нет, мои
друзья _____

Благодарим вас за участие в опросе ! ☺

Додаток Д.

Характеристика вибірки за середніми показниками, що характерні для всіх підлітків у загальній вибірці.

		Мінімальне значення	Максимальне значення	Середнє значення	Стандартне відхилення
вік респондента	224	12	17	14,84	1,676
емоції альтруїстичного виду	224	0	3	,51	,966
емоції комунікативного виду	224	0	3	,82	1,130
емоції глоричного виду	224	0	3	,63	,976
емоції праксичного виду	224	0	3	,35	,800
емоції пугнічного виду	224	0	3	,38	,838
емоції романтичного виду	224	0	3	,97	1,156
емоції акізитивного виду	224	0	3	,40	,873
емоції гедоністичного виду	224	0	3	,79	1,153
емоції гностичного виду	224	0	3	,48	,975
емоції естетичного виду	224	0	3	,61	1,058
акцентуація гіпертимного типу	224	0	24	13,55	6,210
акцентуація застрягаючого типу	224	3	24	11,68	4,516
акцентуація емотивного типу	224	0	24	14,00	6,820
акцентуація педантичного типу	224	0	24	12,01	5,702
акцентуація тривожного типу	224	0	24	11,36	6,018
акцентуація циклотимного типу	224	0	24	14,14	5,519
акцентуація демонстративного типу	224	0	24	13,38	6,190
акцентуація збудливого типу	224	0	24	12,44	5,489
акцентуація дистимного типу	224	1	21	10,48	4,756
акцентуація екзальтованного типу	224	3	24	15,41	5,886
захист витіснення	224	0	10	3,60	2,697
захист регресія	224	0	10	6,15	2,745
захист заміщення	224	0	10	4,90	2,692
захист заперечення	224	0	10	5,54	2,822
захист проєкція	224	0	10	5,26	3,012
захист компенсація	224	0	10	5,72	2,980
захист гіперкомпенсація	224	0	10	5,39	2,730
захист раціоналізація	224	0	10	5,88	2,755
диференціал оцінка	224	2	21	12,05	5,216
диференціал сила	224	2	21	10,20	4,506

диференціал активність	224	3	21	11,32	4,078
рівень домагань розум	224	70	100	93,74	8,479
рівень домагань характер	224	70	100	95,61	8,032
рівень домагань авторитет	224	55	100	90,62	10,029
рівень домагань умілі руки	224	20	100	76,00	16,371
рівень домагань зовнішність	224	70	100	93,29	9,637
рівень домагань впевненість	224	50	100	80,44	10,688
самооцінка розум	224	20	96	67,14	19,947
самооцінка характер	224	1	100	73,56	21,332
самооц_авторитет	224	0	100	62,95	26,192
самооц_умілі руки	224	0	90	41,43	26,970
самооц_зовнішність	224	1	100	60,16	25,563
самооц_впевненість	224	2	100	51,87	27,907
різниця_розум	224	-20	80	26,60	21,723
різниця_характер	224	-10	99	22,04	21,301
різниця_авторитет	224	0	95	27,68	25,228
різниця_умілі руки	224	-20	100	22,31	30,656
різниця_зовнішність	224	0	99	33,13	27,357
різниця_впевненість	224	-5	88	28,56	28,252

Додаток Ж

Контрольна група: представники субкультури популярної музики.

Показники середніх значень, а також стандартне відхилення:

Характеристика	Середнє значення	Кількість респондентів	Середньо-квадратичне відхилення
емоц_альтруистические	0,3125	32	0,859013
емоц_коммуникативные	0,5625	32	1,075759
емоц_глорические	0,3125	32	0,592289
емоц_практические	1	32	1,191367
емоц_пугнические	0,1875	32	0,737804
емоц_романтические	0,9375	32	1,318296
емоц_акизитивные	1,0625	32	1,162242
емоц_гедонистические	1,0625	32	1,105339
емоц_гностические	0	32	0
емоц_эстетические	0,1875	32	0,396558
акцент_гипертимный	10,3125	32	4,011576
акцент_застревающий	10,75	32	3,654427
акцент_эмотивный	8,1875	32	3,217267
акцент_педантичный	16,5625	32	4,219291
акцент_тревожный	13,3125	32	4,539699
акцент_циклотимный	15,9375	32	3,723833
акцент_демонстративный	10,1875	32	4,57509
акцент_возбудимый	18,1875	32	3,449521
акцент_дистимный	9,5	32	3,445427
акцент_экзальтированный	9,125	32	3,169919
защита_вытеснение	3,25	32	2,423008
защита_регрессия	7,375	32	1,475608
защита_замещение	5,5	32	1,967478
защита_отрицание	4,4375	32	3,06844
защита_проекция	8	32	2,032002
защита_компенсация	5,0625	32	1,882646
защита_гиперкомпенсация	4,625	32	2,981123
защита_рационализация	6,1875	32	2,161802
дифференциал_оценка	13	32	4,428646
дифференциал_сила	12,5625	32	4,398955
дифференциал_активность	11,4375	32	4,295065
ур.притязаний_ум	94,3125	32	7,981582
ур.притязаний_характер	94,625	32	8,560035
ур.притязаний_авторитет	88,125	32	11,89673

Характеристика	Середнє значення	Кількість респондентів	Середньо-квдратичне відхилення
ур.притязаний умелыеруки	70,3125	32	17,08317
ур.притязаний внешность	88,9375	32	12,23674
ур.притязаний уверенность	78,3125	32	10,13915
самооц ум	79,9375	32	9,655142
самооц характер	73,875	32	15,49974
самооц авторитет	69	32	25,01612
самооц умелыеруки	51,25	32	22,0337
самооц внешность	69,1875	32	20,983
самооц уверенность	65,0625	32	19,00923
разница ум	14,375	32	12,68413
разница характер	20,75	32	17,6617
разница авторитет	19,125	32	19,21651
разница умелыеруки	43,0625	32	20,53312
разница внешность	19,75	32	18,23679
разница уверенность	13,25	32	15,81139
среднее самооценка	68,05208	32	8,747087
среднее притязания	21,71875	32	8,143586

Додаток Ж.1

Контрольна група: представники субкультури популярної музики.

Основні кореляції представлені у таблиці:

Корелюючі змінні		Залежність	Сила зв'язку
Гипертимна акцентуація	Сила за особистісним диференціалом	Пряма	0,593
Гипертимна акцентуація	Активність за особистісним диференціалом	Пряма	0,707
Застрягаюча акцентуація	Рівень домагань – розум	Пряма	0,567
Застрягаюча акцентуація	Рівень домагань - характер	Пряма	0,599
Застрягаюча акцентуація	Самооцінка – вмлі руки	Пряма	0,593
Акцентуація – емотивний тип	Захист - проекція	Пряма	0,513
Акцентуація – емотивний тип	Захист – компенсація	Пряма	0,541
Акцентуація – емотивний тип	Захист – гіперкомпенсація	Пряма	0,647
Акцентуація – емотивний тип	Різниця між домаганнями та самооцінкою – впевненість	Обернена	-0,573
Акцентуація – тривожний тип	Активність за особистісним диференціалом	Обернена	-0,613
Демонстративна акцентуація	Оцінка себе за особистісним диференціалом	Пряма	0,525
Демонстративна акцентуація	Сила за особистісним диференціалом	Пряма	0,697
Демонстративна акцентуація	Активність за особистісним диференціалом	Пряма	0,790
Акцентуація – збуджуваний тип	Самооцінка – авторитет	Пряма	0,547
Акцентуація – дистимний тип	Захист – компенсація	Пряма	0,612

Корелюючі змінні		Залежність	Сила зв'язку
Акцентуація – дистимний тип	Захист – гіперкомпенсація	Пряма	0,773
Акцентуація – дистимний тип	Захист – раціоналізація	Пряма	0,524
Акцентуація – дистимний тип	Сила за особистісним диференціалом	Обернена	-0,564
Акцентуація – дистимний тип	Рівень домагань – зовнішність	Обернена	-0,648
Акцентуація – дистимний тип	Самооцінка – характер	Пряма	0,516
Акцентуація – дистимний тип	Середнє значення рівня домагань	Обернена	-0,729
Акцентуація – екзальтований тип	Оцінка себе за особистісним диференціалом	Обернена	-0,602
Акцентуація – екзальтований тип	Самооцінка – впевненість	Пряма	0,606
Захист – витіснення	Різниця між домаганнями та самооцінкою – авторитет	Пряма	0,563
Захист – регресія	Рівень домагань – авторитет	Обернена	-0,602
Захист – регресія	Середнє значення самооцінки	Обернена	-0,531
Захист – гіперкомпенсація	Різниця між домаганнями та самооцінкою – характер	Обернена	-0,504
Захист – гіперкомпенсація	Різниця між домаганнями та самооцінкою – зовнішність	Обернена	-0,562
Захист – раціоналізація	Оцінка себе за особистісним диференціалом	Обернена	-0,512
Сила за особистісним диференціалом	Рівень домагань – характер	Пряма	0,513
Сила за особистісним диференціалом	Рівень домагань – зовнішність	Пряма	0,554

Додаток 3

Основні кореляції у підгрупі рок-субкультури приведені у таблиці:

Корелюючі змінні		Залежність	Сила зв'язку
Гипертимна акцентуація	Захист – регресія	Пряма	0,625
Застрагуюча акцентуація	Самооцінка – зовнішність	Пряма	0,520
Акцентуація – емотивний тип	Захист – регресія	Пряма	0,540
Акцентуація – емотивний тип	Оцінка себе за особистісним диференціалом	Пряма	0,516
Акцентуація – емотивний тип	Самооцінка – впевненість	Пряма	0,556
Акцентуація – педантичний тип	Захист-раціоналізація	Пряма	0,507
Акцентуація – педантичний тип	Активність за особистісним диференціалом	Обернена	-0,533
Акцентуація – тривожний тип	Оцінка себе за особистісним диференціалом	Пряма	0,540
Демонстративна акцентуація	Захист – проекція	Пряма	0,640
Демонстративна акцентуація	Самооцінка – зовнішність	Обернена	-0,530
Акцентуація – збуджуваний тип	Сила за особистісним диференціалом	Обернена	-0,632
Акцентуація – збуджуваний тип	Самооцінка – вмілі руки	Обернена	-0,613
Акцентуація – дистимний тип	Самооцінка – впевненість	Обернена	-0,525
Акцентуація – екзальтований тип	Захист – витіснення	Обернена	-0,626
Акцентуація – екзальтований тип	Захист – заміщення	Обернена	-0,538
Акцентуація – екзальтований тип	Захист – заперечення	Пряма	0,548
Захист – витіснення	Рівень домагань – розум	Обернена	-0,533
Захист – компенсація	Рівень домагань – вмілі руки	Пряма	0,551
Захист – гіперкомпенсація	Рівень домагань – розум	Обернена	-0,585

Корелюючі змінні		Залежність	Сила зв'язку
Захист – раціоналізація	Рівень домагань – розум	Пряма	0,573
Оцінка себе за особистісним диференціалом	Самооцінка – вмiлі руки	Пряма	0,501
Активність за особистісним диференціалом	Рівень домагань – розум	Пряма	0,586
Активність за особистісним диференціалом	Самооцінка – зовнішність	Пряма	0,501

Додаток Л
Дисперсійний аналіз: внесок факторів у різниці у субкультурах

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
REGR factor score 1 for analysis 1	Between Groups	91,646	6	15,274	25,234	0
	Within Groups	131,354	217	0,605		
	Total	223	223			
REGR factor score 2 for analysis 1	Between Groups	24,588	6	4,098	4,482	0
	Within Groups	198,412	217	0,914		
	Total	223	223			
REGR factor score 3 for analysis 1	Between Groups	57,941	6	9,657	12,696	0
	Within Groups	165,059	217	0,761		
	Total	223	223			
REGR factor score 4 for analysis 1	Between Groups	106,493	6	17,749	33,058	0
	Within Groups	116,507	217	0,537		
	Total	223	223			
REGR factor score 5 for analysis 1	Between Groups	125,831	6	20,972	46,834	0
	Within Groups	97,169	217	0,448		
	Total	223	223			
REGR factor score 7 for analysis 1	Between Groups	24,777	6	4,13	4,521	0
	Within Groups	198,223	217	0,913		
	Total	223	223			
REGR factor score 8 for analysis 1	Between Groups	78,337	6	13,056	19,585	0
	Within Groups	144,663	217	0,667		
	Total	223	223			
REGR factor score 9 for analysis 1	Between Groups	30,698	6	5,116	5,773	0
	Within Groups	192,302	217	0,886		
	Total	223	223			
REGR factor score 10 for analysis 1	Between Groups	96,836	6	16,139	27,759	0
	Within Groups	126,164	217	0,581		
	Total	223	223			
REGR factor score 11 for analysis 1	Between Groups	28,254	6	4,709	5,247	0
	Within Groups	194,746	217	0,897		
	Total	223	223			
REGR factor score 12 for analysis 1	Between Groups	56,815	6	9,469	12,365	0
	Within Groups	166,185	217	0,766		
	Total	223	223			
REGR factor score 13 for analysis 1	Between Groups	32,102	6	5,35	6,082	0
	Within Groups	190,898	217	0,88		
	Total	223	223			
REGR factor score 14 for analysis 1	Between Groups	23,587	6	3,931	4,278	0
	Within Groups	199,413	217	0,919		
	Total	223	223			
REGR factor score 16 for analysis 1	Between Groups	21,653	6	3,609	3,889	0,001
	Within Groups	201,347	217	0,928		
	Total	223	223			

Додаток М

Техніки та вправи тренінгових занять з підлітками.

На самопізнання своїх особистісних властивостей.

Вправа “Малюнок музики”

Інструкція: “Сядьте зручно і послухайте музику. За моїм сигналом починайте малювати ті почуття, які у вас викликає ця музика, або ті образи, символи, які у вас асоціюються з цією музичною темою. Ви повинні прагнути до того, щоб виявити себе якомога повніше”.

Час звучання музики – орієнтовно три хвилини, але він може змінюватися за бажанням арт-терапевта у зв'язку з тими психодіагностичними, психокорекційними і психотерапевтичними завданнями, які він ставить перед собою та перед учасниками групи. Потім малюнки збираються, і влаштовується імпровізована виставка, під час якої група повинна впізнати авторів малюнків. Після виставки проводиться обговорення: *“Поділіться своїми враженнями, звертаючи увагу на те, наскільки кожному з вас вдалося розкрити себе у цьому малюнку музики. Що допомогло впізнати автора? Кого зовсім не впізнали? Чому? Настільки незвичайним був малюнок? Чи автор не зміг виразити свої почуття? Чи вас ще погано знають?”* Під час перегляду виставки учасники можуть фіксувати свої “відкриття авторів” на окремому аркуші паперу. Тому малюнки варто пронумерувати, але зробити це таким чином, щоб члени групи не змогли дізнатися, кому який малюнок належить.

Створення власної геральдики.

На великих листах паперу за допомогою фарб або олівців пропонується відобразити свій особистий герб, забезпечений девізом. В ньому повинен бути весь зміст ресурсів та якостей свого власника, який відбиває цінність життєвих спрямувань, позицій, розуміння себе.

Після закінчення роботи учасники групи представляють свої герби та девізи, відбувається обговорення.

Вільний малюнок за темою:

«Кохання – це...»

«Дружба це...»

Вільне малювання на задану тему, назва своєї роботи, обговорення у групі.

«Що я люблю»

Всім учасникам пропонується намалювати контури своїх сердець, а потім вписати в контури все, що вони люблять робити. Обговорення на тему хобі, професійних здібностей та майбутньої професії. Чи вдається займатись тим, що подобається вже зараз?

«Який (яка) я»

Пропонується висловити свій емоційний стан, своє самопочуття за допомогою епітетів та порівнянь.

«Танок свого імені»

Кожен підліток під свою обрану музичну композицію створює етюд або хореографічний номер на тему свого імені. Після представлення кожного імені йде обговорення у групі. Які саме особистісні характеристики були помітні у кожному номері?

«Малюємо емоції пальцями»

Підлітку пропонується намалювати свої звичні емоції пальцями. Для цього потрібно використовувати баночки з гуашевою фарбою.

Танок-імпровізація на тему: «Я подолаю свій страх»

Обговорення теми страхів. Кожен підліток обирає для себе музичну композицію, яка на його погляд характеризує подолання свого особистісного страху або переживання. Виділення часу на підготовку номеру. Демонстрація та обговорення у групі своєї хореографічної постанови.

Імпровізованим звуком описуємо емоцію:

- 1) Радість (задоволення, веселощі);
- 2) Смуток (апатія, сум);

- 3) Гнів (агресія, озлоблення);
- 4) Страх (тривога, переляк);
- 5) Подив (цікавість);
- 6) Огида (презирство).

На розвиток пам'яті та уяви:

Група стає у коло. По черзі під запропоновану та обрану заздалегідь підлітками музичну композицію кожен вигадує свої авторські хореографічні рухи (пропонується підключати пантоміму, пластику, акторські етюди). Створюється цілісна хореографічна композиція. Повторюється та вдосконалюється.

На розвиток концентрації:

Техніка "маятник"

1 етап. Приймаємо зручну позу, входимо в рівний психо-емоційний стан, закриваємо очі. Представляємо простір з двома параметрами. Умовно позначаємо простір відмітками на «всередині» та «зовні». Визначення довільні, можна назвати «тут» і «там».

2 етап. Представляємо обраний заздалегідь предмет, створюємо його уявну конструкцію, створюємо образ предмета якомога повніший. Відомо, що якщо сконцентровано дивитися на об'єкт – його образ проектується на сітківку очей і ще деякий час його можна побачити після видалення об'єкта? Спробуйте створити щось подібне.

3 етап. Зробіть спокійним та глибоким свій подих, образ предмета при цьому плавно треба переміщувати в параметр «близько». Разом з глибоким диханням предмет переміщується в параметр «далеко». Дихайте помірно, спокійно, медитативно через ніс. Вся увага повинна бути на предметі, його не слід втрачати з образу. Намагайтесь зробити його рух плавним.

4 етап. Тепер прибираємо елемент руху з процесу. У нашій свідомості закріплені дві області знаходження предмета. У цих місцях знаходяться матриці

його непроявленої матерії. Ритм дихання залишається колишнім, але тепер його образ з'являється і зникає у заданих місцях, поступово матеріалізується протягом вдиху або видиху та одночасно в протилежній області він з такою ж інтенсивністю зникає, дематеріалізується.

На розвиток уваги:

- гімнастика *із запізнюванням*. Вся група повторює за одним з її учасників звичайну гімнастичну вправу, відстаючи від ведучого на один рух. Темп вправи поступово наростає;

- *передача ритму по колу*. Услід за одним з учасників всі члени групи по черзі по колу повторюють, ляскаючи в долоні, заданий ритм;

- *передача руху по колу*. Один з учасників групи починає дію з уявним предметом так, щоб цю дію можна було продовжити. Сусід продовжує цю дію, таким чином, уявний предмет обходить ваше коло;

- *дзеркало*. Учасники групи розбиваються на пари і по черзі повторюють рухи свого партнера.

На розвиток співпраці і взаємодопомоги.

Використовуються вправи, що передбачають безпосередній контакт, зменшення просторової дистанції - розійтися з партнером на вузькому містку; сісти на стілець, зайнятий іншою людиною; заспокоїти скривджену людину; передати відчуття по колу. У останній вправі вся група сідає в коло і закриває очі. Один з її учасників передає якесь відчуття своєму сусідові за допомогою дотику, а той, у свою чергу, повинен передати це відчуття далі, своєму сусідові, зберігши його зміст, але виразивши його за допомогою власних засобів. Таким чином, одне і те ж відчуття, виражене за допомогою різних рухів, дотиків обходить ваше коло. Такого роду вправи сприяють розвитку відчуття безпеки, довіри, емоційного ухвалення один одного.

Тренування та розуміння невербальної поведінки інших і розвиток здатності виразу своїх відчуттів і думок за допомогою невербальної поведінки: домовитися про щось з іншою людиною за допомогою тільки жестів (розмова через товсте скло); зобразити той або інший стан або відчуття (радість, роздратування, образу, співчуття і т.д.); зобразити психологічні особливості свої або іншої людини (який я є, яким би я хотів бути, яким здаюся тим, що оточують); зрозуміти, яке відчуття або думку хотіла виразити інша людина за допомогою невербальної поведінки; звернути на себе увагу групи і т.д.

1. *Подолання труднощів.* Це теми, що відображають загальнолюдські проблеми і конфлікти, які можуть бути представлені в символічному вигляді («подолання труднощів», «заборонений плід», «перехрестя», «хвороба», «здоров'я», «щастя», «тривога» і т.д.). Всі підлітки по черзі зображають, як вони долають життєві труднощі. Символічно трудність може втілювати будь-який предмет, наприклад лава або стілець зображають перешкоду, яку потрібно подолати.

2. *Заборонений плід.* Всі учасники по черзі розповідають, як вони поводяться в ситуації, коли їх бажання розходиться із зовнішніми або внутрішніми нормами. Роль забороненого плоду також може грати який-небудь предмет.

3. *Моя сім'я.* Підліток обирає декілька учасників групи, розставляє їх в просторі, так, щоб фізична дистанція приблизно відповідала ступеню емоційної близькості з членами сім'ї або найближчим оточенням.

4. *Скульптор.* Один з членів групи виступає в ролі скульптора, тобто додає членам групи пози, які, на його думку, відображають їх особливості і конфлікти.

5. *Моя група.* Тема пов'язана з виразом відчуттів до членів групи, свого найближчого оточення, членам своєї сім'ї. Члени групи розставляються в просторі, причому фізична відстань між членами групи повинна відображати ступінь емоційної близькості.

6. *Звичні життєві ситуації* (прохання, вимоги, звинувачення, сварки, запізнення і ін.).

7. *Тема «Я»*. Теми, що відносяться до проблем конкретних клієнтів («Якою я є»; «Яким хотів би бути»; «Яким здаюся тим, що оточують»; «Я серед людей»; «Моя сім'я»; «Моє життя»; «Моя травма» і т.д.).

8. *Казка*. Тема зв'язана з використанням казкових сюжетів і фантазій. Підлітки зображають дії в ролі чарівників, зачарованих героїв казок.

Для діагностики та розвитку здатності до кооперації у груповому процесі.

«Дерево»

Обладнання: листки паперу, які розкладають один біля одного (для зручності їх можна злегка закріпити). *Інструкція:* “Кожен з вас вибирає собі листок, на якому він хоче малювати. Тема спільного малюнку – дерево. Готовий малюнок повинен являти собою дерево. Розмовляти один з одним не можна”.

1 етап. Учасники приступають до спільного малювання дерева. Для виконання цього завдання потрібно одночасно добре сконцентруватися на своїй індивідуальній частині і при цьому постійно мати на увазі, що метою є спільний твір.

В ході спостереження за груповою роботою слід звернути увагу на наступне:

- Хто малює стовбур?
- Якщо декілька людей починають малювати стовбур, то чия ідея перемагає в результаті?
- Які зусилля докладає кожен, щоб захистити своє бачення стовбура (малює особливо яскраво, з силою натискає на олівець чи фломастер, інтенсивно його замальовує)?
- В якій мірі їм вдається переконати інших у своїй правоті?
- В якій мірі на це погоджується сама група?

- Що привносить кожен у загальну картину? Чи в змозі група дати життя спільній картині зі стовбуром і кроною?

2 етап. Пропонуємо учасникам розглянути картину, що вийшла. Перший результат: учасники відразу, без інтерпретації, бачать міру своєї здатності і готовності кооперуватися. Запитання, на які пропонуємо самим собі відповісти учасникам:

- Чи цілісною є картина?
- Чи добре пов'язані між собою різні частини картини?

3 етап. Відразу після закінчення огляду відбувається групове обговорення. Запитання для обговорення:

- Який твій вклад у ціле, що він привносить?
- В якій мірі ти сприймаєш свій малюнок як частину цілого?
- Перемістися у свій малюнок, уяви собі, що ти – це він. Як ти відчуваєш себе на своєму місці (наприклад, скраю чи посередині)? Як з цим у тебе в житті? Ти задоволений своїм «місцем» чи ні?
- Тепер вибери для себе іншу частину дерева – ту, яка тебе особливо приваблює, і помісти себе туди. Як ти відчуваєш себе на цьому місці, що тепер ти привносиш у ціле? Що тепер ти являєш собою, на відміну від свого малюнка? Якщо б ти був цією частиною, як би ти відчував себе в групі? А в житті? У тебе з'явилися якісь нові почуття і можливості? Що ти можеш робити і відчувати, чого не міг до цього? Чого не можеш?

Тепер дай можливість обом частинам малюнка поговорити один одним. Що могла б одна з них сказати іншій? Які їх стосунки один

«На що схожа емоція?»

Дітям пропонується повідати іншим про якусь емоцію: її можна намалювати, можна порівнювати з яким-небудь кольором, твариною, станом, можна показати її в рухах – усе залежить від фантазії і бажання дитини.

«Через скло»

Дітям пропонується сказати що-небудь один одному жестами, уявивши, що вони відділені один від одного склом, крізь яке не проникають звуки. Тему для розмови дитині можна запропонувати, наприклад: «Ти забув надягти шапку, а на вулиці дуже холодно», або «Принеси мені склянку води, я хочу пити», або дитина сама придумає своє повідомлення.

«Подивимось один на одного»

Діти розбиваються на пари, беруться за руки. Ведучий пропонує: «Дивлячись тільки в очі і тримаючись за руки, спробуй мовчки передати різні емоції: «Я сумний, допоможи мені!», «Я не хочу з тобою зараз розмовляти!» Потім учасники обговорюють, у якому випадку яка емоція передавалася і сприймалася.

Вільний малюнок за темою:

«Кохання – це... », «Дружба це ...», «Мої сни»

Вільне малювання на задану тему, назва своєї роботи, обговорення у групі.

Створення власних віршів та текстових композицій різних стилів на актуальну особистісну тему.

- обговорення улюбленої літератури, віршів;
- робота з афоризмами на власне самопочуття;
- створення власного хоку (обрати почуття або емоційний стан, який турбує; що це для вас?);
- створення сінквейну (1 строка – стан, якого хотілося б позбутися; 2 строка – 2 слова, які описують небажаний емоційний стан; 3 строка – 3 слова, що відображають протидію на слова 2ої строки).

Мета написання хоку та сінквейну полягає у тому, щоб підліток самостійно вийшов у ресурсну зону свого стану.

«Малюємо емоції пальцями»

Підлітку пропонується намалювати свої звичні емоції пальцями. Для цього потрібно використовувати баночки з гуашевою фарбою.

Колаж на тему «Мій день»

Пропонується створити колаж власноруч, за допомогою журналів, газет, малюнків, фотографій. Обговорення малюнків на задану тему. Чого невістачає в організації розпорядку дня? Що можна було б змінити для покращення умов існування?

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

33028 м. Рівне, вул. С. Бандери, 12 тел. (0362) 26 78 65, факс (0362) 26 37 15, e-mail: rectorat@rdgu.uar.net

09.09.2013 № 174

На № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 «Соціально-психологічні особливості самоідентичності підлітків-
 представників різних музичних субкультур» Юнак Любові Миколаївні
 представленого на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук
 із спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Матеріали дисертаційного дослідження Юнак Л.М. з теми «Соціально-психологічні особливості самоідентичності підлітків-представників різних музичних субкультур» впроваджувалися у навчально-виховний процес Рівненського державного гуманітарного університету.

Запроваджені у навчальний процес результати дослідження Юнак Л.М. щодо соціально-психологічних закономірностей та специфіки самоідентичності підлітків з групами музичних субкультур орієнтовані на сприяння оптимізації взаємодії підлітків з оточуючим соціокультурним середовищем, усвідомлення своїх особливостей та самооцінки, підвищення ефективної взаємодії з соціальним оточенням.

Про повноту і доказовість результатів даного дослідження свідчить використання наукових праць (монографій, дисертацій та публікацій) зарубіжних і вітчизняних авторів. Цінним є те, що у роботі розроблено рекомендації щодо психологічної роботи з підлітками, враховуючи особливості обраних підлітками музичних субкультур.

Концептуальні положення дослідження використовуються при викладанні курсу «Вікова психологія» для студентів, що навчаються за спеціальністю «Психологія». Результати дисертаційної роботи є цінними при аналізі проблеми самоідентичності в онтогенезі та для розробки тренінгових та корекційних програм під час роботи із важкими підлітками.

Ректор

проф. Постолювський Р.М.

Міністерство освіти і науки України
**НІЖИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 ІМЕНІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ**

вул. Крапив'янського, 2, м. Ніжин, Чернігівська обл., 16602
 тел./факс (04631) 7-19-22 E-mail: ndu@ndu.edu.ua

№ 04 від 02.09.2013
 На № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження матеріалів дисертаційного дослідження
 аспірантки кафедри соціальної психології, психології соціальної роботи
 Київського національного університету імені Тараса Шевченка
 ЮНАК Любові Миколаївни на тему:
 «Соціально-психологічні особливості самоідентичності підлітків–
 представників різних музичних субкультур»,
 поданої на здобуття наукового ступеня
 кандидата психологічних наук за спеціальністю
 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія**

Упродовж 2012-2013 навчального року у навчально-виховному процесі факультету психології та соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя впроваджувалися результати дисертаційного дослідження Юнак Любові Миколаївни на тему: «Соціально-психологічні особливості самоідентичності підлітків – представників різних музичних субкультур».

Результати дисертаційного дослідження Л.М. Юнак використовувалися при викладанні навчальних дисциплін «Вікова та педагогічна психологія», «Вікова психологія».

Дослідження Л.М. Юнак присвячене вивченню актуальної проблеми самоідентичності підлітків, в роботі висвітлюються важливі питання вікових особливостей підлітків - представників різних музичних субкультур.

Аналіз дисертаційного дослідження дає змогу підтвердити його високий науковий рівень та практичну значимість й стверджувати про доцільність впровадження результатів у психолого-педагогічну діяльність університету.

Довідку про впровадження результатів кандидатського дисертаційного дослідження Юнак Л.М. затверджено на засіданні кафедри загальної та практичної психології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (протокол № 12 від 27 червня 2013 р.)

Ректор

О.Д.БОЙКО

УКРАЇНА	
ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД	
III СТУПЕНІВ	
"ЛІЦЕЙ № 100 "ПОДІЛ"	
№ <u>одеського району м. Києва</u>	
« <u>25</u> »	денуфікаційний код 24250 <u>2013</u> року
<u>серпня</u>	м. Київ, вул. Покровська, 4/6
<u>2013</u> р.	
№ <u>173</u>	

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
аспірантки Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
факультету психології
кафедри соціальної психології
Юнак Любов Миколаївни**

Результати дисертаційного дослідження Юнак Л.М. «Соціально–психологічні особливості самоідентичності підлітків–представників різних музичних субкультур» впроваджені у викладанні групових тренінгових занять з тілесно–орієнтованої та музичної терапії на уроках хореографії та музики у період з 10.12.2011 по 20.05.2012 в Ліцеї №100 «Поділ» у м.Києві.

Директор Ліцею

В.Г.Телегіна